

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske Aarbøger

1901.

Udgivne

af

H. P. Hanssen-Nørremølle, P. Skau
og **Gustav Johannsen.**

I Kommission hos **Johannes Moldts Boghandel**, Sønderborg,
for Nordslesvig.

Trykt i „Hejmdals“ Trykkeri, Aabenraa.

Indhold.

Nicolaj Andersen: Sproglige ændringer . . .	Side	1— 40
Franz von Jessen: Bidrag til et berømt Ords Historie	"	41— 56
M. H. Nielsen: Stormfloden 1634	"	57—103
Fr. Jürgensen West: Den tønderse Kniplings- industri Blomstringstid	"	104—141
H. R. Hiort-Lorenzen: Peter Hiort-Lorenzens Slægt	"	142—144
Georg Brandes: Sønderjyllands Betydning for dansk Kultur	"	145—168
H. R. Hiort-Lorenzen: Frederik VI. og Bevægelsen i Holsten 1840	"	169—229
Dr. Zdenko Tobolka: Den tjekkisk-tyske Nationalitetskamp	"	230—244
P. Munch: Skandinavismen	"	245—272
Hans Olrik og Niels Møller: Festtale og Sange ved Afsløringen af Mindesmærket for A. D. Jørgensen	"	273—281
Litteratur: Kr. Erslev, „Erik af Pommern“ og „Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie“. Anmeldte af M. Mackeprang	"	282—299
Gustav Johannsen: Nordslesvig i 1897, 98 og 99 II. og III.	"	300 - 321

Sproglige ændringer.

Af Nikolaj Andersen.

I forrige årgang af nærværende tidsskrift kom jeg ved at sammenligne sproget i Flensborg bylov med nuværende sønderjysk til det resultat, at vore forfædre her i vor landsdel for 600 år siden talte og skrev en dansk dialekt, der bortset fra mer eller mindre betydelige mærker af oldsproget næsten var ens med vort nuværende sønderjyske landsmål. I dette resultat er hovedvægten lagt på ligheden mellem sønderjysk nu og for 600 år siden; men af udtrykkene „næsten“ og „bortset fra mer eller mindre betydelige mærker af oldsproget“ fremgår det dog, at der også må være en vis gennem tiderne udviklet forskel til stede. Dette er på den ene side aldeles naturligt; thi hvor der er liv, der er der forandring, også på sprogenes område. Og på den anden side vilde det modsatte blot have været til mistrøst for os, da en forestilling om, at vort mål stod fuldkommen stille, jo let kunde fremkalde tvivl om dets fortsatte leve- og modstandsevne.

Denne mere i forbigående omtalte forskel imellem vort nuværende og vore forfædres mål er nu i og for sig vistnok ikke af mindre betydning end den udførligere påviste lighed; men om vi især lægger vægt på den ene eller den anden side af sagen, beror på det stede, vi indtager under betragtningen.

Man kan nemlig stå så at sige på et højere standpunkt, hvorfra man fæster sit blik ved de fælles træk og lader de adskillende kendemærker træde i baggrunden. For en sådan almindeligere betragtning gives der f. eks. i norden kun ét sprog, ligesom danske, svenske, normænd og islændere danner et sammenhørende folk med hensyn til oprindelse og udvikling. For en germanist, som behersker de forskellige germanske tungemal (de nordiske og tyske sprog samt hollandsk, frisisk og engelsk), fremtræder disse som en enhed, idet deres uligheder formindskes til mindre væsentlige kendemærker. Og på samme måde kan en sprogkyndig, der med sin viden overskuer hele vor sprogæt, opfatte samtlige indo-evropæiske sprog som et eneste tungemål.

Men man kan også iagttage forholdene i mere umiddelbar nærhed. Derved tabes den nys berørte overskuelighed, medens til gengæld de tilstedeværende forskelligheder træder i forgrunden. På denne måde vil man finde, at ikke et eneste levende sprog er det selvsamme nu som i tidligere tider, og at der ikke i et eneste land gives to forskellige egne, hvis bygdemål stemmer fuldstændig overens med hinanden. Ja, ved at se nøjere til vil man opdage, at der også

til særlige både sociale og personlige forhold som oftest knytter sig særegne sproglige afvigelser.

Lad os et øjeblik dvæle ved nogle af disse forskellige.

De på tid eller sted beroende sproglige uligheder fremtræder atter forskellig med hensyn til varighed og udbredelse: en del af dem opstår hurtig, medens andre kun udvikles langsomt, og nogle er bundne til mindre områder, hvorimod andre er udbredte over betydelige landstrækninger.

De hurtigst foregaaende sproglige ændringer finder vi der, hvor den åndelige udvikling står på de første trin, hos børn og uciviliserede folkeslag.

Naturfolkens sproglige virksomhed er i det hele overordentlig livlig. Hos melanesierne og papuaerne er f. eks., efter hvad G. v. d. Gabelentz beretter, efterlignelsesdriften så stor, at de efteraber hver fejl, evropæere gør i deres mål, og derefter virkelig indlemmer fejlene i sproget. Fra det indre af Sydamerika fortælles der, at indianerne, når de sidder ved bålet, hovedsagelig morer sig med at hitte på nye ord, af hvilke så de, der vækker almindelig latter og således udmærker sig som de mest betegnende og træffende, antages og derefter bruges af hele flokken. I Centralamerika samlede engang nogle missionærer, forinden de forlod den stamme, de prædikede kristendommen for, en omhyggelig fortegnelse af ordene i dennes sprog; men da de efter en halv snes års forløb vendte tilbage til selvsamme stamme, forbavsedes de over at finde deres ordbog forældet og derfor ubrugelig. På lignende måde sætter hottentoterne og

andre afrikanske stammer hvert øjeblik de i deres nærhed boende evropæiske kolonister i forbavselse ved ligesaa pludselige som overordentlige forøgelser af deres nationale ordforråd. Ja, visse sydafrikanske negerstammer skal endogså i følge den engelske missionær Moffats meddelelse ofte ved næsten aldeles at overlade børnene til sig selv, så at disse må finde på et eget mål, give ekstra anledning til, at hele deres sprog i løbet af en menneskealder antager en anden skikkelse.

Hos kulturfolkene finder vi tilsvarende hurtige forandringer almindelig kun iblandt børn omkring et eller toårsalderen; men disses tale er da også som oftest i den grad afvigende fra den sædvanlige, at den i reglen kun kan forstås i de nærmeste daglige omgivelser. Ligesom den vilde er barnet tilbøjeligt til at hitte på nye ord; men på grund af den senere åndelige udvikling efterlader sådanne nydannelser her kun sjælden nogen blivende virkning. Således fortæller den berømte engelske naturforsker Charles Darwin om et engelsk barn, der i etårsalderen betegnede alt spiseligt med stavelsen *umm*, den franske filosof Hippolyte Taine iagttog i sin Tid et fransk barn, der omtrent i samme alder kaldte en hund *na-na* og en hest *da-da*, og den tyske germanist Ernst Wasserzieher beretter, at hans søn under sine tidligste taleforsøg lod kartofler hedde *ott* og en nøgle *wiwwel*. Enhver, der kommer i berøring med børn, vil sikkert have gjort adskillige lignende iagttagelser. Jeg mindes bl. a., for endnu kun at bringe et enkelt eksempel, en kvik lille nordslesvigsk pige, efter hvis tidligste ordbog svesker hed *nurbbeser*; men det varede ikke ret længe,

för denne betegnelse, ligesom de oven for nævnte, vög pladsen for den blandt befolkningen mere almindelig gængse.

Hos folk, der står på et højere trin af den åndelige udvikling, foregår sproglige ændringer derimod forholdsvis langsomt; men at de findes overalt, både ude og hjemme hos os, er en kendsgerning.

Af de nulevende indoeuropæiske sprog skal det litaviske være det, der har det ældste og oprindeligste præg og altså er undergæet de mindst indgribende forandringer. Det nygræske skriftsprog slutter sig meget nøje til det oldgræske, men til gengæld afviger de nygræske dialekter, altså beboernes egentlige mål, langt mere fra skriftsproget, end det er tilfældet i noget andet sprog i Evropa. Af latinen er der i tidernes løb jo fremgæet flere selvstændige sprog, og gamle Cícero vilde formodentlig vende sig i sin grav, hvis han anede, hvad man i Frankrig, Spanien, Portugal, Italien og Rumænien har gjort af hans klassiske modersmål. Det oldtyske sprog, som det taltes og skreves f. eks. i Karl den stores tid, er så godt som fuldstændig og middelalderens tysk, som det foreligger bl. a. i sangen om Nibelungerne (fra begyndelsen af det 13. århundrede) for en væsentlig del uforstaaeligt for sædvanlige nulevende tyskere; og endnu Luthers, ja selv Lessings sprog har for nutidens læsere et fremmedagtigt præg, der endogså undertiden kan medføre trang til en særlig forklaring.

For det danske sprogs vedkommende er forholdet i de væsentligste træk det samme. Vort nuværende rigsmål afviger både med hensyn til ordforråd og stil

allerede en del fra Holbergs sprog: navnlig anvender vi nu for det meste lidt mere hjemlige udtryk i steden for de talrige udenlandske ord, som findes hos Holberg, skönt han erklærer, „at man kand *exprimere* sig udi de fleeste *Materier* uden at forskrive fremmede *Gloser* fra andre Stæder“, og nu til dags er der ingen, der bruger latinske vendinger som f. eks.: „Jeg vil, at han skal bevise sig at have Forstand som et Menneske“ (i Erasmus Montanus) eller: „En Edelmand kom engang udi et Vertshuus; hvor, da hand havde spiset, og vilde gaa til Sengs. hang hand sin Guld-Kiæde, som hand plejede at bære om Halsen, paa Veggen i Herberget“ (i Jeppe paa hjærget).¹⁾ Går vi lidt længere tilbage i tiden, bliver afvigelserne endnu større. I Christiern Pedersens „Jertegns Postil“ (1515) hedder det f. eks.: „Vii læse at det (:) der) vor en bødel, som hedrede Jomfru maria met en Aue maria naar han gik fram for hendiss billede oc befol sig hende i wold. En dag som han bad til Jomfru marie da kom dome-rens bwd at han komme skulle at henge en mand. Der han kom paa wegn (vejen) da wor der nogre hanss fiender, som sloge hannwm i hiel“. I Lucidarius, en folkebog fra det 14. århundrede, meddeles fadervor i følgende skikkelse: „Wor father, ther i hymærighæ

1) At også Holberg har lagt mærke til sprogets foranderlighed, fremgår bl. a. deraf, at han i Erasmus Montanus lader Jeppe sige: „Det veed jeg nok, men jeg meente, om I forstod den nye Latin, thi det Sprog forandres vel ogsaa, saa vel som det Siællandske. Thi i min Ungdom talede man ikke saa her paa Bierget som nu; det som man nu kalder Laqvey, kaldte man da Dreng, det som man nu kalder Matrasse, kaldte man da Bislaaperske, en Frøken heedte da Statsmoe, en Musicant Spillemand, og en Sikketerer Skriver“.

ær, helliest ær tith naffn, thil kommæ tith righæ, tyn williæ skal wæræ saa paa jordhen som i hymmelen, (ÿff os i daw worth daulighæ brødh, Oc forlath oss woræ brothæ, sosom wi forlathæ them ther woss om moth brydhæ, Oc ledh woss ey i frestelsæ, Men frels wos aff alth onth, Amen“. En bestemmelse i ærkebiskop Absalons sjællandske kirkeret (1171) lyder: „Thet scal man oc witæ, at for hvær lonlic synd, ær man ær scrifthæt for, oc hauær han thær præst witnæ til, for æn han war sætæth thær for; tha a han sacløs at wæræ“. Jo længere man således går tilbage, gennem runestenslitteraturen til urnordisk, des mere fremmede og uforstaelige bliver de overleverede kilder for den, der ikke i den pagældende retning er i besiddelse af særlige sproghistoriske kundskaber.

At også noget lignende gælder specielt for vort s o n d e r j y s k e landsmal, vil ses af følgende — af hensyn til pladsen kun korte — sprogprover, der alle tilhører vort snævrere hjemland, men derimod forskellige tider. I tyskeren A. H. Lackmanns optegnelser på angelbomal fra første halvdel af det 18. århundrede ser fadervor således ud: „Woer Faar, som er i e Himmel, dit Nauen wuer helle, la dit Rieg kom te wos, din Wille la schie her a e Juer, sadant som i e Himmel, wort dauwle Brtie gi wos e dauw, a vergi wos woer Schüld liesom wy vergi wor Schüldener, la wos int kom i Versüegels, men frey wos fra old und, for e Rieg er dit, a e Kraft a e Herrlehæed i Ewig-hæed. Ammen“. ¹⁾ I en afskrift af Haderslev byret,

¹⁾ Med hensyn til skrivemåden ma der huskes på, at det jo er en tysker, der har gjort optegnelsen.

som den blev stadfæstet af kong Kristian den fjerde den 15. maj 1639, findes der nogle senere tilføjelser, hvoraf her hidsættes følgende: „Den Toffte Claus Meseke aa boer, noor og wester fra Byting, stær aa Bysens Jord og renter iii Skilling lybsk huert Aar for tu Fagh, Østen gammel Kiercke og saa til then gamel Vegh thet hauer Godsche Tedinghuse og renter iii Skilling lybsk huert Aar i sin Daghe“. I en „Skra for st. Knuds gilde i Flensborg“ fra sidste halvdel af 15. århundrede lyder § 41: „Af (om) nogher tagher so myghæt af ole (øl) ogh mad at han gyvær igen ælder gør noghær vbiquæmlighheit, bæther for thre mark“ og § 42: „Syver noghær a gildebænk, so at man mvghæ scriuæ øver hans hovæt thry kors a wægge, bæthær for nyy ørtygh pænning“. I Flensborg bylov fra omkring ved år 1300 handler § 27 „um muk a bro“ og ser således ud: „Hwo sum leggær sin muk a bro oc latær thet ei burt foræs innæn manæth, giald thre øræ penning til witæ“ (straf). Indskriften på Hedebystenen fra ca. år 996 lyder efter Wimmers læsning: „þorlfr réspí stón þannsi, hémþegi Swóns, æftir Erik félaga sínn, es warð döðr, þá drængjar sátu um Héðaby; en hann was stýrimandr, drængr harða góðr. (Thorlv rejste sten denne, hjemfælle Svends, efter Erik, fælle sin, som blev død (døde), da „drenge“ (tapre mænd) sad om (belejrede) Hedeby; men han var styresmand (skibsfører), en dreng (helt) såre god). Og endelig har vi indskriften på det berømte guldhorn fra Gallehus, der antages at stamme fra tiden mellem ca. 400 og 650 e. Kr.: „ek hlewagastir holtingar horna ta-wido“ (jeg læggest „holtingen“ (:) fra Holt eller Holtes

sön) hornet gjorde). For dog også at se, hvorledes et enkelt ord kan forandres i tidernes løb, vil vi fremdrage ordet „ulv“, der for vort måls vedkommende har flere former at opvise:

urnordisk: *wulafar*
 noget senere: *wulaf'r*
 oldnordisk: *úlf*
 ældre dansk: *ulf*
 sonderjysk: *ul*

Betragter vi dernæst de sproglige forskelligheder med hensyn til rummet, så vil vi i reglen finde de største spaltninger der, hvor samfærdselen enten på grund af beboernes lave kulturtrin eller som følge af særegne stedlige forhold er mindre udviklet.

De mest iøjnefaldende fremtoninger møder vi derfor igen hos de vilde. Som den af kulturen vel mindst gennemtrængte verdensdel frembyder således Afrika navnlig et billede af ægte babylonisk forvirring. Men også i Sydamerika gives der et uhyre stort antal sprog, der især i deres ordforrad afviger meget betydelig fra hverandre: i det indre af Brasilien f. eks. er adspлтtelsen så overordentlig, at der langs med floder på næppe et halvt hundrede mil undertiden tales 7—8 fuldstændig forskellige tungemål. Af de oprindelige beboere på øen Tasmania ved det australske fastlands sydøstkyst var der for nogle årtier siden henved 50 individer tilbage; men disse par mennesker talte ikke færre end fire dialekter, der selv for så ganske sædvanlige begreber som „øje“ og „hånd“ havde hver sin forskellige betegnelse. Og af de talrige

små melanesiske øer i det stille ocean skal enhver have sit, om end med de andre beslægtede, særegne målføre.

I det sidstnævnte tilfælde gör dog foruden den ringere åndelige udvikling også den stedlige afsondring sin indflydelse gældende. En sådan isolering kan nemlig endogså hos mere kultiverede folkeslag have en ikke ubetydelig spaltning til følge. På de talrige græske øer f. eks. findes en mængde fra hinanden afvigende dialekter, hvis karakteristiske ejendommeligheder for en del kan forfølges tilbage til oldtiden, og selv på de langt fra så talrige frisiske øer i Vesterhavet tales der flere idiommer, hvori der endogså haves forskellige udtryk for et så almindeligt begreb som „fader“. En tilsvarende sproglig afsondring findes desuden som oftest hos bjærgboerne. Således har den russiske general baron Uslar ved sine etnografiske og lingvistiske undersøgelser nede i det nordlige Kavkasus fundet i det mindste en halv snes aldeles forskellige sprog, og de henved 800,000 basker i Pyrenæerne siges at tale ikke færre end otte dialekter, der afviger lige saa meget fra hverandre som fransk f. eks. fra engelsk.

Hvor der inden for civilisationens område ikke er den slags særlig isolerende forhold til stede, er der imod den sproglige spaltning i reglen ikke så påfaldende; men større eller mindre dialektforskelligheder er der overalt. og måske flere, end mangan en tænker.

Holder vi os blot til Europa, sa finder vi f. eks., at det russiske tungemål deles i flere grupper,

hvoraf bl. a. det såkaldte lillerussiske mål igen spaltes i tre med hver et betydeligt antal forgreninger. Ligeledes har fransk, italiensk o. s. v. flere eller færre til dels ikke ganske ubetydelig fra hverandre afvigende dialekter at opvise. Særdeles vidtgående er spaltningen dog i det tyske sprog. Dette deler sig som bekendt først i plattysk og højtysk. Hvor forskellige disse må være fra hinanden, har jeg egentlig først fået en anelse om, da jeg i sin tid nede i Leipzig adskillige gange måtte opleve, at saksiske studenter, der hørte os nordslesvigere tale dansk med hverandre, i virkeligheden troede, at vi talte plattysk, ihvorvel de erklærede ikke at have forstået et eneste ord af det, vi sagde. Det højtyske talesprog spalter sig atter i mellemtyisk og sydtyisk, det sydtyiske dernæst i alemannisk, svabisk og bajersk, af hvilke så atter f. eks. det sidstnævnte tales forskellig i Bajern, Østerrig, Salzburg, Tyrol o. s. v. Ved på lignende måde at følge de øvrige større og mindre grene med deres forskellige kviste og skud vil man komme til et overordentlig stort antal dialekter, der atter har hver sine mere eller mindre betydelige afskygninger.

Også inden for det danske tungemåls område er der jo visse dialektforskelligheder til stede, om end disse navnlig i betragtning af den både naturlige og unaturlige deling af landet er forholdsvis ikke så overmåde store. Man adskiller her tre større grupper: bornholmsk, de øvrige ømal og jysk (f. eks. bornh.: *kouma*, ømaal: *komme*, jysk: *komu*). Deraf kan jysk igen deles i nørrejysk og sonderjysk (f. eks. nørrej.: *baan*, sønderj.: *bærn* for rigsmålets „barn“). I

sonderjysk atter kan skelnes på den ene side mellem nordslesvigsk og mellemslesvigsk (f. eks. nordsl.: *peven*, mellemsl.: *pefen* for rigsmålets „peben“), og på den anden side mellem vestslesvigsk og østslesvigsk (f. eks. vestsl.: *dråk*, østsl.: *drak*). I Østslesvig er igen bygdemålet på Als f. eks. forskelligt fra det i Sundeved (jf. alsisk *skie* med sundevedsk *ske*). I det østlige Sundeved taler man atter en lille smule anderledes end i det vestlige (jf. østsundev. *brö å gröer å sö'e flö'e* med vestsundev. *brø å groer å sø'e flo'e* for rigsmålets „brød og grød og sød flode“) o. s. v.

Foruden de omtalte mere almindelige sproglige forskelligheder gives der et stort antal andre, som står i forbindelse med særlige badesociale og personlige forhold. Af de sociale forhold kan derved både de forskellige samfundslag og beskæftigelser, af de personlige både de fremtrædende legemlige og andelige ejendommeligheder komme i betragtning.

Det er her med sproget for en del som med klæde- dragten. Dette gælder navnlig med hensyn til stilingen i samfundet, hvor der for begges vedkommende ikke alene er en kendelig forskel til stede, men endogså undertiden kan indtræde en vekselvirkning.

Overalt, hvor der er højere og lavere samfundslag, fores der i hine et andet sprog end i disse, og det for det meste uden hensyn til den del af landet, hvor de pågældende er opvoksede og hører hjemme. Selv i store byer, hvor den gensidige påvirkning plejer at være større end ude i provinserne, træffer man i den henseende en gennemgående forskel. I Tyskland

f. eks. findes overalt i de mindre dannede kredse bl. a. den navnlig som berlinsk ejendommelighed bekendte forveksling af *mir* og *mich*. Når en kone, som det skete for retten i Berlin forleden, på dommerens ytring: „Beleidigt haben Sie den herrn auch, wo Sie ihn trafen“, kan svare: „Jott soll mir strafen! Nee, wissen Se, dazu bin ick ville zu sehr jebildt“, så er disse par ord jo bevis nok for netop det modsatte af, hvad hun tror om sig selv. I Hamborg har jeg iagttaget den mærkelighed, at folk af de bredere lag, formodentlig i følelsen af deres grammatikalske usikkerhed, udelader den mellem en præposition og et substantiv hjemmehørende bestemte artikel og altså i steden for „in der küche“, „auf die strasse“ o. l. siger *in küche*, *auf strasse* o. s. v. I London og andre store engelske byer er det i følge professor Jespersen et næsten almindeligt, vistnok på dovenskab beroende træk hos de lavere klasser at snøvele, og den engelske fonetiker Sweet beretter, at simple londonere på grund af deres vane altid at tale med et hånligt grin f. eks. udtaler *no* (nej) som *nau*. På lignende måde vil man i København kunne støde på talrige ord og former, der kun hører hjemme i de lavere sfærer, som *durk-dreven*, *gefærlig*, *varfe* (kaste), *ongefær*, *hannen* (håndlen), *vinnever*, *sjorte*, *vorres*, *hanses* (hans) o. s. v.

Som i korthed antydet, kan man imidlertid også blive vidne til mærkelige vekselvirkninger mellem de forskellige lag i folket. Det kan ske, at simple folk optager ord og udtaleformer, der oprindeligt hørte hjemme i de finere kredse, men at de så „ved at pynte sig med dem på en måde, der kommer til at

skurre i de højere ständers ore, let kan bringe disse til med flid at undgå dem som affekterte. For ikke så mange år siden var „hvordan“ som adverbium simpelt og „hvorledes“ fint; nu har kommis'er og gennem dem mange simple folk optaget „Hvorledes befinder De Dem?“ og har derved ført til den reaktion, at mange dannede folk skyer ordet og hjælper sig med „Hvordan går det?“, „Hvordan har De det?“ Ligesom det kan gå på denne måde med ordvalget, således også i nogle tilfælde med udtalen; det er opvarterelegance at sige „hvor meget“ (med *g*) eller at udtale *v* i „blevet“, og det er derfor meget muligt, at denne overdrevne sirlighed hjælper ikke så lidt til at gøre formerne *majed* og *bleed* til de herskende i de dannede klasser“ (Jespersen). Det er altså lignende tilfælde, som når f. eks. de bedre borgere i en mindre købstad undertiden kan trykke sig ved at gå ud med silkehat på, fordi denne hovedbedækning er bleven almindelig mode blandt mursvendene.

Noget mindre udsatte for en sådan vekselvirkning synes de sproglige afvigelser at være, der enten med hensyn til udtalen eller til ordvalget knytter sig til de forskellige beskæftigelser.

Udtalen kan ligefrem påvirkes af den luft, man under sin daglige bestilling er omgivet af. Sølivet medfører en anden udvikling af taleorganerne end landlivet, stuelivet atter en anden end friluftslivet. Man sammenligne f. eks. en skibsførers kommando med en landofficers eller en avlsforvalters ordre med en kon-torchefs. Livet inden døre medfører sagte talen, og „jo mere raffineret stuelivet er, med tæpper på gulve

og portierer for dørene, des mere afdæmpet bliver også sproget“ (Jespersen). Men navnlig er selve beskæftigelsen af indflydelse: en præst taler i reglen med større eller mindre salvelse, en skolelærer omstændelig og med pedantisk eftertryk på de enkelte stavelser, en avktionator med højere, en sygeplejerske med lavere stemme o. s. v. Overfor den daglige tale står foredragssproget, hvis almindelige kendemærke er en større tydelighed, der jo kræves af den simple grund, som Højsgård udtrykker sig, at man ikke kan spørge en præst på sin prædikestol og sige: „hvad sa fa'r?“ Men selv inden for dettes område gives der forskellige afskygninger: det lyder anderledes fra den akademiske lærestol end fra den politiske talerstol og atter anderledes fra prædikestolen; ja der påstås endogså, at den protestantiske gejstlige taler på en anden måde end den katolske.

Ligeledes har de fleste beskæftigelser for en del deres eget ordforråd, og da navnlig et større eller mindre antal fagudtryk. Når f. eks. et par læger samtaler om „akut osteomyelitis, dens ætiologi og terapi“ eller et par matematikere om „dobbeltpæriske funktioners fremstilling ved tetafunktionernes logaritmiske differentialkvotient“, så vil dette lyde som gammelt ægyptisk i udenforståendes øren. Det er dog ikke studerede menneskers sysler alene, der påtrykker sproget deres mærke i den henseende; flere eller færre tilsvarende eksempler vilde let kunne hentes fra de fleste erhvervsgrene. Lad os nøjes med et par som „døjling“ og „forestængesalingshorn“, det ene fra landmands-, det andet fra sømands-sproget. Det er

næppe antageligt, at mange medicinske eller matematiske professorer vil vide, hvad en „døjling“ er, eller at de vil blive så ret meget klogere ved at høre den forklaring, jeg har fået af en sønderjysk bonde: „en nowl' ved e næst te å støj' e fel.“ Og hvad det andet ord angår, da er det aldeles beføjet, når Holger Drachmann i julefortællingen „Skib i kirke“ bemærker, at da præsten talte til fiskerne om det bagbords forestængesalingshorn, lød dette lige saa forunderligt i de gode folks øren, som det vilde have lydt i præstens, om fiskerne pludselig havde talt hebræisk.

Hånd i hånd med de sociale forhold fremtræder de personlige ejendommeligheder som bærere af flere eller færre forgreninger.

Blandt andet er dette f. eks. tilfældet med den på k ü n n e t beroende modsætning.

Denne modsætning kan selv under ellers normale forhold gøre sig gældende på flere måder. Den franske fonetiker Paul Passy fortæller, at mange damer i Paris har den vane at småle under samtalen, og at de som følge deraf udtaler *a* henad *æ* og åbent *o* med tilnærmelse til *ō*, altså *patte* (pote) og *comme* (ligesom) næsten som *pæt* og *kōm*, medens de mindre småleende mænd har den mere almindelige udtale *pat* og *kām*. I Norge anses i følge Axel Kock den danske form af et ord undertiden for finere end den oprindelige norske, hvorfor damerne som oftest anvender hin, medens mændene holder sig til denne. I mecklenborgske byer er det ganske almindeligt, at herrernes samtale fores på plattysk, hvorimod damerne helst, eller snarere kun, taler højtysk. Vi behøver imidlertid ikke at gå så

langt som til Paris, Kristiania eller Rostock for at finde mændenes omgangssprog anderledes farvet end kvindernes. Vi har i dansk en hel del forsikrende kraftudtryk, der ligesom tobak og brændevin må regnes til mændenes særlige brugsartikler; i det øjeblik en kvinde f. eks. sætter en trumf på, fornægter hun en del af sin kvindelige natur som sådan. På den anden side har kvinderne privilegium på alt, hvad der hører til konfektionens og modepyntens område, også i sproglig henseende. Når en dame f. eks. fortæller, at hendes veninde „har fået en dejlig kjole af mørkeblå sjangsjang-silke, der inidlertid er alt for overlæst med plisseer, festonger og agramaner, og at den samme venindes gammeldags koffyre og temmelig forkrøllede tisjy jo dog egentlig stikker hæslig af mod hendes fine sjenilje-tørklæde“, så er det meddelelser, som ikke uden videre forstås af så ret mange andre sædvanlige dødelige end netop kvinderne.¹⁾

Men det kan forekomme, at forholdene er mindre naturlige end de omtalte, og at afvigelserne derved bliver end mere påfaldende. Dette var f. eks. i sin tid tilfældet på de karaibiske øer. Disse øer beboedes tidligere af aravakiske stammer; men for århundreder siden erobredes de af galibi-krigere, der dræbte den indfødte mandlige befolkning, hvorimod de skånedes kvinderne og tog dem til koner. Disse aravakiske

1) En undtagelse danner foruden konfektions-kommis'erne visse avisreferenter; jf. f. eks. følgende af et referat fra et væddeløb: „En stor succes havde Fru X., der var iført marineblå voiles robe med henrefarvede entre-deux, dertil maisfarvet toque . . . Fru Y blev electrique tailormade, hvid atlaskes vest, blå toque . . . Fru Z. mauve taffetas, sløret med blen voile.“

kvinder bibeholdt nu i det væsentligste deres gamle sprog, ligesom deres galibiske mænd også bibeholdt deres. Men det mærkelige var, at denne sproglige ulighed forplantedes fra slægt til slægt, idet døtrene væsentlig antog deres modres, sønnerne deres fædres tungemål. Lignende tilstande skal endnu findes hos enkelte karaibiske stammer i det nordlige Sydamerika. Men for øvrigt behøver vi heller ikke her at hente eksemplerne langvejs fra; her hjemme hos os i Nord-slesvig finder vi nemlig undertiden en ligeledes på mindre naturlige forhold baseret, til kønsmodsætningen knyttet overordentlig forskel navnlig blandt børnene. Da nemlig embedsmændenes og andre „fine“ folks omgangssprog er højtysk, så indtager dette i visse folks øjne et højere stado end dansk og da navnlig end sonderjysk, og der gives derfor familier, hvor de mere for finhed og fornemhed sværmende småpiger kun taler tysk, medens deres lidt mindre forfinede brødre i reglen giver det djærvære sonderjyske landsmål fortrinnet.¹⁾

Ved siden af den omtalte legemlige forskel gör også den enkeltes åndelige beskaffenhed, både det vanlige sindelag og den øjeblikkelige stemning sig gældende.

Dette er navnlig tilfældet med hensyn til udtalen. Den livlige eller ivrige taler betydelig hurtigere end den slove eller nedslæde. Den rasende stammer og

¹⁾ Jf. desuden Anker Jensen i „Dania“, bind VII, hefte 2: „I sommeren 1897 besøgte jeg Valsbøl og var så heldig at træffe hele den voksne befolkning i kroen (det var søndagsten). I den ene stue sad mændene og talte udelukkende dansk, i stuen ved siden af sad det svage køn og slog en kaffesladder af på plattysk.“

hakker i ordene, medens den glades tale er let og flydende. Jeg kender en mand, der på grund af en talefejl stammer til daglig brug; men så snart han bliver begejstret, er det en fornøjelse at høre, hvor flydende han taler. „Det friske, opvakte menneskes livslyst giver sig udslag i høje og vekslende toner, den dorske, lige-gyldige taler med dybere, ensformig stemme. Hvis jeg på spørgsmålet „Hvordan har De det?“ svarer „jo tak“ med høj stigende tone, vil det sige det samme som „tak, udmærket“; siger jeg derimod „jo tak“ langsomt med dybt synkende tone, så mindes man om, at det rimer på „ak!“; det bliver i betydningen lig med det „Jeg klager ikke“, som i virkeligheden er en beklagelse.“ (Jespersen) Den livlig interesserede viser sin opmærksomhed over for en beretning ved nu og da at ytre et rent og tydeligt *no* eller *så*, hvorimod den sløje og ligegyldige — hvis overhovedet — giver sin nærværelse til kende ved en af de svage og mindre bestemte lyd, som i reglen betegnes med *hm*, og hvor hin svarer *nej* eller *nu*, lader denne det blive ved et gryntende *nö*. Den forbitrede, der bander, vil udtale ordene „Jesus Kristus“ med lige så tydeligt *e* som præsten i kirken, men den beklagende, der slår hænderne sammen af medynk, vil sikkert sige „Jøsses Krøstes!“

Men også ordvalget er afhængigt af sindelag og stemning. Hvad der efter den sindiges mening er *smukt*, kan efter den sværmeriskes ordbog hedde *hændericende*, *himme'sk*, *guddommeligt*. Det samme tidsrum, der af den oprømte, som har moret sig, kaldes *et par minutter*, vil af den fortrædelige, som har kedet sig,

kunne få navn af *en evighed*. „Vil De være så venlig frøken“, hedder i et overdreven hoffligt menneskes oversættelse: „Vil frøkenen være så elskværdig“, og er den talende en tysker, vil det næppe gå af uden „gnädiges fräulein“. Magelige eller skodesløse folk er tilbøjelige til uden videre overlæg at optage fremmede ord, de har hørt, som når f. eks. enkelte dansktalende nordslesvigere kalder en „bajersk pølse“ en *bievost* (tysk: bierwurst =: olpølse) eller i stedet for „de für itt' te nower“ eller „de er ingen gawn te“ opvarter med: „de hær ingen svæk“ (tysk: zweck =: formål). Tarvelige men indbildske mennesker mener som oftest at hæve sig ganske overordentlig over den „ordinære plebs“ ved at indflette fremmede udtryk i talen: en madmoder med fine fornemmelser, der er bleven „indigneret“ over sin tjenstepiges opførsel, vil over for sin mand måske ytre, at „pigen er en skiden og ufor-skammet tøs“, men til pigen selv vil hun vistnok, knejsende med nakken, sige: „De er en malproper og impertinent person.“

Ringagtelse af det hjemlige, overvurdering af det fremmede, magttilbedelse, vigtigmageri og forfængelighed kan endogså for enkeltes vedkommende føre til et fuldkomment sprogskifte. Fra midten af det 17. århundrede var fransk i de fleste europæiske lande gennem lange tider de fornemmes sprog, de virkeliges så vel som de indbildtes. Dette var navnlig tilfældet i Tyskland, hvor selv „schuster und schneider, kinder und gesinde“, som Thomasius siger, på mange steder lagde sig efter at tale fransk, så at Laurenberg så sig foranlediget til at udbyde:

„Sölk Schipbrok hed de dütsche Sprak erleden,
de Frantzösche hed ehr de Näse afsnäden.“

I Danmark, hvor fransken spillede en ringere rolle, var det til gengæld det højtyske sprog, der fik indpas, ikke alene ved hoffet og blandt adelen, men også ved hæren og blandt mange af borgerstanden. (Og navnlig vort snævrere hjemlands historie er jo i stand til at yde et væsentligt bidrag til dette kapitel. Hvor mangen en indfødt slesviger, ved hvis vugge der blot lød danske toner, og som under sin opvækst kun hørte dansk af sine forældre, har senere enten overhovedet eller ved lejlighed ment at burde fornægte sit modersmaal. Når dertil kommer, at de pægældendes sproglige evner som oftest kun dårlig svarer til viljen, så er der jo derved abnet en righoldig kilde til yderligere afskygninger. Man har imidlertid også eksempler på, at der enten på grund af en vagnende trang til selvstændighed eller som følge af særlige stemninger (fortrolighed, overraskelse, angst eller vrede) kan finde et ofte ret morsomt tilbageslag sted. I det hele taget kan man her blive vidne til mærkelige modsætninger: jeg kender en dansksindet mand, som kun taler tysk, når han lejlighedsvis er beruset, og vitterligt er det jo, at når en tysker bliver sulten, kan han nok sige smørrebrød.

Vi har hermed betragtet en del af de mest iøjnefaldende grupper af sproglige forskelligheder. Vi kunde gå videre ved at undersøge de enkelte forhold så at sige med forstørrelsesglas, og vi vilde da komme til det resultat, at ligesom aldrig to ansigter ligner hinanden fuldstændig, og aldrig to blade på selvsamme

plante er fuldkommen ens, heller aldrig to nok så beslægtede menneskers sprog er nøjagtig det samme, og at ligesom vi selv og hele naturen forandres fra time til time, er også den enkeltes sprog underkastet en fortsat forandring.

Medens altså den straks i begyndelsen omtalte synsmåde fører til enhed, er udbyttet af den derefter nærmere betragtede anden en næsten uendelig broget mangfoldighed.

For nu både almindelig og navnlig for vort særlige landsmåls vedkommende atter at finde en smule tilhøtte i denne mangfoldighed er det nødvendigt at fremsøge nogle af de samvirkende årsager til fænomenerne. Det er derfor min hensigt i dette og et par af de følgende hefter at ledsage „Sønderjyske Aarbøger“s læsere gennem en del af hin rige, for uvante øjne ret vildsomme sprogflor og derved at påpege enkelte af de vigtigste faktorer, der hidfører sproglige ændringer. For imidlertid muligt at afvende faren for selv at gå vild i den store labyrint, har jeg tænkt at slå ind på den vej, som den kyndige svenske lingvist Axel Kock har betrådt i sine populært-videnskabelige forelæsninger „om språkets förändring“; dog agter jeg ikke at holde mig strængt til hans fodspor, men kun i almindelighed at følge den anviste retning: det vil nemlig for os være mere formålstjenligt at gøre en afstikker hist og at skyde en genvej her for at søge at medtage hjemlige, navnlig da sønderjyske, blomster og skud, som den nævnte forfatter af hensyn til sine hovedsagelig svensktalende læsere selvfølgelig ikke har skænket sin opmærksomhed.

Den omtalte retning kan antydes på følgende måde: vi betragter ændringer af

1. sprog som helheder I.
2. sprogdele, nemlig:
 1. ordforrådet II.
 2. enkelte ord, og da:
 1. betydningen III.
 2. formen, nemlig:
 1. analogidannelser IV.
 2. udtalelættelser (spontane og kombi-
natoriske) V.

Som det ses, vil vi altså i det væsentligste gå fra de større til de mindre enheder.

I.

En sproglig ændring kan enten være følgen af en ekstern årsag, d. v. s. af et andet tungemåls indvirkning, eller den kan have sin grund i interne, hjemlige forhold. Når vi f. eks. i ordet *prædike* har fået en betegnelse for handlingen „at forkynde religionslærdomme ved gudstjenesten“, så beror denne sproglige berigelse på en ekstern årsag: kristendommens indførelse over Rom og den dermed forbundne overdragelse af det latinske *prædicare* (forkynde); men når dette ord trindt omkring har antaget forskellige former, som fransk: *prêcher*, engelsk: *preach*, tysk: *predigen*, svensk: *predika*, dansk rigsmål: *prædike* eller *præke*, sønderjysk: *prærk'*, så må disse forandringer føres tilbage til interne, d. e. inden for hvert af de pågældende sprogområder liggende årsager.

Hvad nu først den fremmede indflydelse angår, da finder den sted overalt, hvor to sprog kommer i nærmere berøring med hinanden. Den kan enten være ensidig eller, hvad der hyppigst er tilfældet, gensidig. Men navnlig kan den være forskellig med hensyn til virkningens udstrækning: den kan indskrænke sig til, at det ene af sprogene kun afgiver enkelte ord til det andet; men den kan også udbrede sig over hele det pågældende mål eller dog så betydelige dele deraf, at der ligefrem voldes en fuldkommen omvæltning.

Det er sådanne indgribende sproglige forandringer, der i det nærværende afsnit skal gøres til genstand for nærmere betragtning.

Vi begynder med den mest radikale af alle forandringer: sprogs fuldstændige tilintetgørelse.

Allerede fra oldtiden har vi et antal eksempler på, hvorledes et sprog kan tilintetgøre et andet, og i første række tør vi nævne den indflydelse, oldtidens to mest fremtrædende kultursprog, græsk og latin, har udøvet.

Over tusende år før vor nuværende tidsregning begyndte grækerne allerede at udbrede sig, men navnlig i det 8. og 7. århundrede f. Kr. anlagdes der græske kolonier på alle Middell- og Sortehavets kyster, og det i en sådan mængde, at deres antal f. eks. i Solons tid beløb sig til henved halvtredje hundrede. Overalt formåede de græske nybyggere ikke alene at bevare men også at udbrede deres kultur og sprog blandt de folk, i hvis midte de bosatte sig, så at flere af disse efterhånden opgav deres oprindelige mål og antog det

græske. Især vides dette om japygerne på Italiens sydøstlige halvø, Apulien, hvis sprog skal have været beslægtet med det illyriske, samt om de paa Sicilien boende sikulere og sikanere, der alle med tiden blev helt helleniserede. Men selv efter at Grækenlands stortid var omme, vedblev det græske sprog i århundreder at gøre sig gældende: det blev ikke alene det almindelige bogsprog i Lilleasien, Syrien og Ægypten, men fortrængte desuden på flere steder det tidligere talesprog. Således f. eks. hos galaterne, en keltisk stamme, der efter et forgæves angreb på selve Grækenland gik over til Lilleasien, hvor de længe drog plyndrende omkring, indtil de endelig i året 235 f. Kr., besejrede af kongerne af Bithynien og Pergamon, fik anvist det efter dem derpå opkaldte Galatien som bopæl; de tabte her hurtig deres nationalitet ved at antage græske sæder og det græske sprog, hvorfor de af romerne kaldtes gallo-grækere.

Men navnlig er de sprogforhold oplysende, som fremkaldtes ved det verdenserobrende Roms kolonisation af store dele af Evropa. Fra et lille landskab i Mellemitalien, ikke så stort som det dansktalende Nord-slesvig, bredte det latinske sprog sig med romernes herredømme først imod syd og nord over hele den apenninske halvø, hvor som følge deraf de øvrige sprog, som etruskisk (tuskisk), oskisk, umbrisk, volskisk o. s. v., efterhånden uddøde. Derefter strakte det sig navnlig mod vest til det nuværende Frankrig og Spanien. Det førstnævnte land beboedes ved Cæsars erobring hovedsagelig af en keltisk folkestamme, gallerne, og antallet af de ved kolonisationen

indflyttede romere var ikke ret stort i forhold til Galliens keltisktalende befolkning; men denne gav ikke des mindre ualmindelig hurtig slip på sit mål, og således kommer det, at vore dages franskmænd, skönt for en god del et keltisk folk, dog taler et sprog, som direkte nedstammer fra det latinske. I Galliens naboland Spanien udvikledes de sproglige forhold i alt væsentligt på lignende måde. Her stødte romerne sammen med keltibererne; også disse antog latinen, og der er kun få træk i det nuværende spanske sprog, der med nogen sandsynlighed kan påvises som oprindelig iberiske.

At det imidlertid ikke var romernes sværd, men fornemmelig deres kultur, der indførte det latinske sprog i Gallien og Spanien, ses bedst af disse to landes senere historie.

Fem hundrede år efter romernes kolonisation erobredes Gallien af de germanske franker. Disse blev landets herrer og gav det deres navn, men ikke deres sprog. De nye erobrere stod i dannelselse tilbage for de gamle indbyggere, og det var derfor nu sejerherrerens sprog, der blev besejret. Omtrent samtidig erobredes Spanien af vestgoterne, der imidlertid ligesom frankerne antog befolkningens romerske sprog og af deres oprindelige germanske mal kun bibeholdt enkelte betegnelser for de til deres ejendommelige stats- og krigsvæsen knyttede begreber. — Tre hundrede år derefter blev araberne (mavrerne) herrer i den største del af den pyrenæiske halvø; men uagtet deres lange regimente, ja i dette tilfælde endogså til trods for de fremmedes højere kultur, var dog heller ikke

disse erobrerens sprog i stand til at kue befolkningens tungemål: det forblev i alt væsentligt upåvirket og levede videre indtil den dag i dag, hvorimod hine indtrængte mavrerens såkaldte mozarabiske dialekt efterhånden gik ganske til grunde.

Men også uden for Frankrig og Spanien træffer vi flere lignende tilfælde. Under folkevandringen indtog de finsk-uralske bulgarere landet ved den højre side af Nedredonau og gjorde sig den derværende slaviske befolkning underdanig, men de tabte i tidens løb deres hele nationale præg og gik i den grad op i det folk, som de havde besejret, at kun deres navn blev tilbage. I det samme tidsafsnit gjorde vandalerne sig til herrer i det nordlige Afrika og longobarderne i det nordlige Italien, men de glemte efterhånden deres gamle germanske modersmål og antog de sprog, deres undersætter talte. Senere grundede nordboer det russiske rige, indtog England og erobrede en del af det nordlige Frankrig, men på alle disse steder eksisterer det nordiske mål ikke mere. Af den germanske stamme har altså både gotiske, tyske og nordiske folk gjort den samme erfaring.

Fra nyere tid har vi ligeledes ikke så få eksempler på sprogs fuldstændige uddøen.

Dette er navnlig tilfældet uden for Evropa, hvor jo netop i nyere tid de største kulturelle modsætninger mødes.

Den umiddelbare årsag kan her være den, at de pågældende folkeslag selv er gaaede til grunde. Således især i Nordamerika, af hvis mange aldeles forsvundne indianerstammer jeg blot vil nævne mohikanerne

og natchez-indianerne som den, der i henhold til Coopers „Den sidste mobikaner“ og Chateaubriands „Atala“ turde være de almindeligst bekendte. Fra Sydamerika beretter den berømte rejsende Alexander v. Humboldt om en tidligere ved Orinokofloden boende stamme, aturerne, at den eneste, der på hans tid endnu kunde tale deres sprog var en gammel --- papegøje. Den oprindelige befolkning på øen Tasmania, hvis kolonisation begyndte i året 1803 med anlæggelsen af en forbryderkoloni, svandt i løbet af et par menneskealdre fuldstændig hen ved berøringen med de hvide; den sidste af stammen, Trucamini eller Lalla Rookh, døde 1876 i London.

Det forekommer imidlertid ogsaa, at mindre civiliserede folkeslag enten som følge af blanding eller blot ved berøring med hvide gaar over til disses sprog og således opgiver deres eget. Af den oprindelige befolkning på de kanariske øer, guancherne¹⁾, taltes der endnu for omtrent et århundrede siden et eget sprog, der imidlertid senere som følge af de indfødtes blanding med de indvandrede spaniere er blevet aldeles fortrængt af det spanske. På lignende måde er det gået i Meksiko, hvor der endnu lever efterkommere af landets oprindelige beboere, de fra spaniernes erobring af landet bekendte azteker, men hvor alt, hvad der udgjorde deres nationale ejendommelighed, og da navnlig deres sprog, ved en fortsat blanding med europæisk blod nu er fuldkommen udsløttet. Men ogsaa ved den blotte ydre berøring kan et sprog fortrænges af et andet.

¹⁾ Almindeligst regnede til berberne, men i følge F. v. Löher af germansk oprindelse (vandalere).

Således har en ikke ubetydelig del af indianerne i Amerika ladet deres tidligere sprog i stikken for at gå over til europæiske, og da navnlig engelsk i Nordamerika, spansk i Meksiko, samt spansk og portugisisk i Sydamerika. Negerne på Haïti har antaget det franske sprog o. s. v.

Men også i Evropa haves der flere eksempler på sprogs fortrængelse i nyere tid.

I England har navnlig det keltiske sprog måttet vige tilbage for det engelske. På halvøen Cornwall, der fra Storbritanniens sydvestlige hjørne skyder sig ud i Atlanterhavet, uddøde den ældgamle keltiske dialekt, det såkaldte corniske, henimod slutningen af forrige århundrede; der berettes således, at der i året 1791 kun levede en eneste person, der endnu var det gamle folkemål mægtig, medens det andetsteds hedder, at den sidste, der forstod og kunde tale det corniske mål, var en fiskers kone, Dolli Penfraeth, som døde allerede i 1768. På øen Man i det irske hav var tidligere en anden keltisk dialekt, det såkaldte manx, det almindelige sprog, men nu høres det sjældnere der, så dets sidste dage efter alt at dømmes er talte. Desuden har et nordisk mål måttet rømme pladsen for den selvsamme mægtige nabo. På øerne nord for Skotland taltes der nemlig til ind i den nyere tid en norsk dialekt; således på Shetlandsøerne endnu henved slutningen af det 18. århundrede. Men denne er nu gået til grunde; dog fandt en færøisk sprogforsker, J. Jakobsen, i 1894 nogle folk der på øerne, som endnu kunde anføre hele sætninger af det tidligere folkemål.¹⁾

¹⁾ Jf. Sj. arb. 1898, side 161.

I det nordlige Tyskland er forskellige slaviske stammer i sproglig henseende uddøde, kvalte af tyskerne. Blandt andet er dette tilfældet med venderne, der hos os jo er mest bekendte fra danskernes korstog mod dem i Valdemarernes dage. Deres sprog har efterladt sig tydelige spor i et meget stort antal stedsnavne, som Rostock, Güstrow, Stettin, Köslin o. s. v., men selve sproget eksisterer ikke mere: den sidste kvinde, som på Rügen talte vendisk, døde i året 1404; længst holdt målet sig ude på Jabel-heden ved Güstrow i Mecklenborg, hvor der endnu i det 16. århundrede var vendisktalende landsbyer. Desuden kan nævnes det polabiske, der var beslegtet med de vestpolske dialekter og endnu i forrige århundrede taltes ved Nedreelben, men nu også er forstummet. Og endelig det gamle pröjsiske sprog, et søstersprog til lettisk og litavisk, altså aldeles forskelligt fra tysk; det taltes i tidligere tid mellem Weichsels og Memels munding, altså i Ostpröjsens nordlige del, men uddøde vistnok i løbet af det 17. århundrede.

I sprogenes kamp for tilværelsen er det dog langt fra altid, at et af de kæmpende sprog bukker fuldkomment under: de kan enten, væsentlig hævdende hver sin ejendommelighed, holde sig jævnsides eller ved begge at slippe en del af den oprindelige karakter så at sige gå op i hinanden. I det sidstnævnte tilfælde har vi den næstmest indgribende forandring: sprogblending.

I ældre tider er der opstået flere sådanne blandingssprog både i Asien og Evropa.

Af de asiatiske vil jeg nævne det ældgamle literatursprog på Sundaen Java, det såkaldte kavi,

der siges hovedsagelig at bestå af sanskritord med særlig malajisk (javanesis) højning. Det har aldrig været folkeprog, men tjente kun til at gøre de mere civiliserede indieres gudesagn og religiøse lærdomme tilgængelige for javaneserne. Endvidere det singhalesiske sprog på Ceylon, det såkaldte elu, der skal indeholde en overordentlig stor del ariske ord, hvori- mod dets grammatikalske bygning har en tydelig ikke-jafetisk (formentlig dravidisk) karakter. Der findes indskrifter i dette sprog, der er henved 2000 år gamle; for tiden tales det af over halvanden million af Ceylons beboere. Mærkeligt er dog det middelalderlige persiske sprog, pehlevi eller pahlavi kaldet. der taltes i Iran på sassanidernes tid (fra 3. til 7. århundrede) og siges at have været en blanding af semitiske (aramæiske) og jafetiske (iraniske) elementer. Navnlig skriftsproget havde en overvejende semitisk karakter, idet stødordene, de almindeligste forholdsord og overhovedet de sædvanligste betegnelser stammede fra det aramæiske; udtalen derimod var rent jafetisk, idet man nemlig i stedet for de aramæiske ord og former udtalte enstydige persiske, og endnu skal parserpræsterne, når de læser de pehleviske skrifter højt, ikke udtale de pågældende ord, som de står på papiret, men betjene sig af persiske udtryk af samme betydning.

Blandt de europæiske blandingsprog af ældre oprindelse er uden for den germanske sprogstamme navnlig det albanesiske værd at lægge mærke til. Albaneserne menes at være det samme folk, som i oldtiden kaldtes illyrere og ligeledes boede på vest-

kysten af Balkanhalvøen; men deres oprindelige sprog er i tidernes løb ved berøring med andre folk, navnlig romere, slaver, tyrker og grækere blevet i høj grad blandet og omformet. Af de 5140 ord, som Gustav Meyers etymologiske ordbog over det albanesiske tunge-mål indeholder, anses 1420 for at være af romansk, 1180 af tyrkisk, 840 af nygræsk og 540 af slavisk oprindelse, medens kun henved 400 ord har kunnet eftervises som ældgamle albanesiske — resten, omkring ved 700 ord, er af usikker oprindelse. Skulde Meyer desuden have ret i sin påstand om, at det albanesiske også har optaget enkelte bøjningsendelser fra latin, så vilde jo derved dets grundtræk som blandingssprog være endnu mere fremtrædende. For os nordboere har det interesse, at det albanesiske ligesom de nordiske sprog — men selvfølgelig uden forbindelse med disse — besidder en egen lideformsdannelse og sætter det bestemte kendeord bag ved navneordet.

Går vi over til den germanske sprogklasse, så finder vi der et endnu interessantere eksempel på sprogblending, nemlig det engelske sprog.

Da anglerne og sakserne i det femte århundrede erobrede England og undertvang den derværende keltiske befolkning, var det ved den tidligere romerske kolonisering indførte latinske sprog endnu ikke forstummet. Fra denne kilde optog erobrernes germanske sprog en del ord, og også af kelterne lånte det nogle, om end kun få elementer. Af større indflydelse blev derimod det nordiske oldsprog, særlig i den form, som det havde i Danmark. Danske vikinger indtog for godt et årtusende siden en stor del af landet, og ved

at de smeltede sammen med de indfødte opstod et dansk-engelsk blandingsprog. Ad denne vej er talrige nordiske ord trængte ind i den oldengelske litteratur, og adskillige lever endnu i det moderne sprog. I oldengelsk findes f. eks. så let genkendelige nordiske indvandrere som *sol*, *huscarl*, *thruell*, *stor* i betydning af „vældig“ o. s. v., og i nutidens engelsk havøs der af nordiske län endnu ord af så ulige betydning som *earl* (jarl) og *nithing* (stakkel, vort: nidding) samt endvidere f. eks. *ill* (ond, syg, vort: ilde) og stedordet *they* — *them* (vort: de — dem). Navnlig det sidstnævnte län er et vidnesbyrd om, hvor stærk den nordiske indflydelse har været, eftersom ikke alene konkrete benævnelser, men også ligefrem formord er optagne. For os har vort oldsprogs indflydelse på engelsk jo særlig interesse: Den er „en insats från Norden till formandet af ett världsspråk och erinrar om den tid, då England och Danmark styrdes af samma konungar“ (Kock).

En langt mere indgribende forandring undergik sproget i England imidlertid under det oldfranskes påvirkning. Efter slaget ved Hastings 1066 kom landet så aldeles i de franske normanneres vold, at erobrernes tungemål truede med at fortrænge de besejredes; men senere arbejdede det angelsaksiske sig atter frem til at blive det almindelige sprog, dog ikke uden først at have måttet optage uhyre masser af franske elementer. Takket være denne kamp har det nuværende engelske sprog sine mange parallel-ord med væsentlig samme betydning, som *wood* og *forest* (skov), *cliff* og *rock* (klippe), *luck* og *fortune* (lykke) *begin* og *commence* (begynde) o. s. v., der gör det så rigt på

begrebsafskygninger og skikket til stilistisk afveksling. Men iøvrigt er det interessant at se, hvorledes det blandede sprogods fordeles sig. Da det var landets herskende og ledende klasser, der talte det indførte mål, har dette især sat sit stempel på de til hof- og statslivet hørende sprogområder; herom vidner bl. a.: *prince* (fyrste), *duke* (hertug), *count* (greve) samt *parliament* (parlament, ting), *justice* (ret), *court* (domstol) o. s. v. Derimod har sproget i de fleste tilfælde bibeholdt de gamle germanske betegnelser for de til naturen, familieforhold og menneskets daglige omgivelser samt agerbrug og søfart knyttede begreber, f. eks. *sun* (sol, jf. tysk: sonne), *moon* (måne), *earth* (jord, jf. tysk: erde), *water* (vand, jf. plattysk: waater), *stone* (sten), endvidere: *father* (fader), *mother* (moder), *brother* (broder), *sister* (søster) og: *hand* (hånd), *foot* (fod), *finger* (finger), *toe* (tå), *hat* (hat), *skirt* (skørt), *shoe* (sko) samt: *plough* (plov), *harrow* (harve), *furrow* (fure) og endelig et *ship* (skib) med dets *masts* og *sails* og en *boat* (båd) med dens *oars* (årer) og *keel* (køl). Man begriber nu, hvorfor friherren (*baron*), hans herresæde (*mansion*) og hans tjenere (*servants*) er franskdøbte, hvorimod bonden, (*boor*, jf. tysk: bauer), hans hus (*house*) og hans karl (*churl*) har germanske navne. Det er et kulturhistorisk fingerpeg i samme retning, som når benævnelser på flere dyr i levende live er indfødte, f. eks. *ox* (okse), *cow* (ko), *calf* (kalv) *sheep* (får, jf. tysk: schaf), *deer* (rådyr), medens der bruges normanniske benævnelser på samme dyrs kød som spise, nemlig: *beef* (oksekød), *veal* (kalvekød), *mutton* (fårekød), *venison* (dyrekød), idet de normanniske herrer ikke så meget tog sig af dyrenes

røgt på mark og i sti, som de satte pris på et velberedt måltid — eller når træet (*tree*), dets rod (*root*), dets bark (*bark*) dets blade (*leaves*, jf. vort: lov) har germanske, dets blomster og frugt derimod i det mindste kan have romanske navne (*flower* og *fruit*), da det jo var den fattige sakser, der passede planten, hvorefter dens blomster og frugter kom ind på erobrernes taffel.

Også fra nyere tid har vi både i fjærne og nærmere egne eksempler på sprogblending.

Uden for Evropa er denne i reglen opstået ved evropæiske købmænds eller kolonisters nære heroring med mindre civiliserede folkeslag.

Blandt andet er dette tilfældet på øen Ceylon hvor der ved siden af det ovenfor omtalte ældre singhalesiske blandingsprog elu i løbet af de senere århundreder har dannet sig et nyt ved de asiatiske beboeres samkvem og blanding med evropæiske nybyggere. Fra begyndelsen af det 16. århundrede af tog nemlig mange portugisere bopæl på øen og blandede deres romanske sprog med de indfødtes; og det således fremståede nye mål fik senere under hollændernes herredømme, der varede fra midten af det 17. til slutningen af det 18. århundrede, desuden et stort antal hollandske tilsætninger. Dette blandingsprog tales for tiden af omkring ved 50,000 mennesker på Ceylon og anvendes også til dels på det over for liggende fastland.

Et andet karakteristisk eksempel på nyere tids sprogblending findes i Guyana i det nordøstlige Sydamerika, hvor mindst 100,000 mennesker siges at

tale det såkaldte bakra eller ningre-tongo. Dette er nemlig en blanding af negersprog, engelsk og hollandsk, og desuden har det optaget spanske, portugisiske og franske elementer. Af grammatik har dette som så mange af de andre blandingssprog ikke ret meget. Det er jo altid forbundet med åndeligt arbejde at tilægge sig fremmede grammatikalske former, og derfor anvender blandingssprog ofte så lidt af disse som nogenlunde muligt. Bøjningsendelser er jo heller ikke helt nødvendige for at udtrykke tankerne, især når det ikke så meget kommer an på at gengive tankens finere afskygninger som blot at have et praktisk meddelelsesmiddel ved handel og andre forbindelser mellem folk af forskellige tungemål. Vi behøver jo bare at tænke på det slesvigske såkaldte studeplat, der ligesom danner den kommercielle afdeling af et af vore hjemlige blandingssprog.

Thi selve hertugdømmet Slesvig har to karakteristiske eksempler på sprogblending at opvise.

Det ene er det plattyske sprog i Angel, om hvilket pastor L. R. Tuxen har påvist, at det i en stor del af ordforrådet er dansk og i hele sin sprogbygning følger sig væsentlig efter det danske tungemål. Tuxens fortegnelse af ord, som findes i dansk og det angelske plattysk, men ikke i andre plattyske dialekter, fylder elleve sider, og han bemærker desuden, at forrådet dermed langt fra er udtømt, da han kun har kunnet meddele, hvad han har haft lejlighed til at høre og derefter har bevaret i hukommelsen, indtil han kunde optegne det. Men navnlig et stort antal bøjninger og konstruktioner karakteriserer det

omtalte mål som et dansk-tysk blandingsprog. Jeg vil her blot antyde følgende: Ved bøjningen af intransitive udsagnsord bruges i steden for det ellers almindelige plattyske *sin* (være) i reglen *hebben* (have), f. eks.: *ik heff wäsen* (jeg har været), *du hest lopen* (du har løbet); den ejeformsstyrelse efter forholdsordet *til*, som dansk, og da navnlig sønderjysk, i adskillige udtryk har bevaret fra oldsproget, har også fundet vej til det angelske plattysk, f. eks. *hüt to daags* (nu til dags); når prædikatsnomen er et personligt stedord, sættes det ligesom i dansk i en afhængig kasus, f. eks. *dat is mi*, *dat is em* (det er mig, det er ham); i henførende bisætninger kan styrelsen i modsætning til egentligt plattysk udelades, som: *dat sind de pere*, *ik mener* (det er de heste, jeg mente); et forholdsord sættes, når der ligger eftertryk på dets styrelse, ligesom i dansk ved enden af sætningen: *da hebben Se recht in* (det har De ret i) etc.; endvidere vendinger som: *dat is nich werth un fangen an* (det er ikke værd at (å) begynde), *dat kaspel kommt to un futtern em* (sognet kommer til at (å) føde ham), *ik mot wol to un gauen* (jeg må vel til at (å) gå), *dat hört mi to* (det hører mig til), *in stä för* (i steden for), *so näg as* (så nær som), *op twe näg* (paa to nær), *so sind wi af damit* (så er vi af dermed), *min sandt* (min sandten), *dat is somin skarn mit em* sønderjysk: de er såmind skarn (snavs) med ham) o. s. v. o. s. v. Ja selv udtalen og tonefaldet er for en væsentlig del ikke tyske, men danske: det kunde f. eks. endogså hændes en mand som Tuxen, der var præst i Tumby og Strustrup sogne og længe havde opholdt sig i egnen, at når han i

frastand hørte folk tale sammen, var han ofte i tvivl, om det ikke var dansk, de talte, indtil han omsider overbeviste sig om, at det var, eller rettere skulde være plattysk.

Det andet er det højtyske sprog i Nordslesvig — ikke som det tales af højere embedsmænd eller for nylig indvandrede tyskere, men som det lyder fra de fleste af de øvrige tysktalende indbyggers læber. Også dette er ligesom plattysken i Angel helt igennem bespækket med danske fleksjoner og ord, konstruktioner og talemåder. Hvem der skulde have lyst til at gøre sig nærmere bekendt med denne det danske sprogs indflydelse på højtysk i Nordslesvig, vil jeg hen-vise til en af tidsskriftet „Dania“ for i fjor (6. bind, 3. hefte) optagen afhandling, hvori jeg har givet en udførligere fremstilling af dette æmne; her må jeg, særlig for pladsens skyld, nøjes med at anføre nogle karakteristiske eksempler, der stammer fra folk i de allerforskelligste lag af den højtysktalende befolkning. En seminarielærer, der gjerne vil spille en „skat“, gav en gang, da han helt elegant havde væltet en solo med fire, sin ærgrelse luft i de ord: „Ja *ich* fehlte pique-as.“ Formanden for borgerrepræsentationen i en købstad, en af tyskhedens støtter, kom en dag i et byrådsmøde med den indvending: „Der weg ist ja neu *begrust* worden.“ I anledning af en ordstrid gav en købmand, der ligeledes var en af tyskernes matadorer, en medborger følgende kraftige tilrettevisning: „Du brauchst ja nicht so *toll auf den weg zu nehmen!* Was kommt es dir bei?“ En præstefrue, der tillige med sin meget tysksindede mand talte udelukkende højtysk

med børnene, har ofte, både som gift og senere som enke, ja selv som gammel kone forsikret; „Ich *komme bald nieder*; morgen *komme ich nieder*“ o. s. v., hvormed hun imidlertid mente, at hun vilde *komme ned* til vedkommende. I et selskab hos en ivrig „slesvig-holstensk“ partikulier var der tale om alle de genvordigheder, som medlemmerne af den tyske forening på stedet havde døjnet i tiden før 64, og ved denne lejlighed ytrede fru en i huset: „Sie *hatten auch böse bei und halten den verein*.“ En lille frøken, der havde besøgt en „höhere tüchterschule“ og altid talte tysk i hjemmet, spurgte en dag, da hun havde fået ordre til at gemme noget sukker: „Soll ich *es wieder in der pose kommen?*“ En garver, som fra barnsben af har talt tysk, forsikrede mig engang, da der var tale om danskernes omgængelighed: „Ja, die *dänen sind ganz gut und gehen um mit*.“ En ligeledes paa tysk opdragen og til daglig brug tysktalende urtekræmer var bleven forbavset over et eller andet og meddelte dette med de ord: „Ich wurde *ganz verbaust dabei*.“ En afgjort tysksindet barber underholdt en mand, han var i færd med at rase, om vejret og tiderne og ytrede derved blandt andet: „Heute *klemmen sie aber auf mit dem korncinfahren*.“ En jærnkrammers kone, der altid taler tysk i sit hjem, kritiserede en medborgerindes i sin tid i skolen erhvervede kundskaber således: „Lesen und schreiben, *das konnte sie nicht viel von*.“ En fiskerkone, der ligeledes helst taler tysk, gav en dag en enke, hvis datter var bleven forkelet, det velmente råd: „Sie soll *tüchtig schwitzen, es ist nichts besseres zu*.“ En tysk rengøringskone forkyndte en morgen: „Ich glaube wir kriegen

noch gutes wetter *und flütten in.*” Og således kunde rækken fortsættes i en broget uendelighed.

Og hvad er nu kærnen af de i det nærværende afsnit anstillede betragtninger?

For os dansktalende nordslesvigere ligger der i de anførte kendsgerninger både en trøst og en påmindelse: den trøst, at det i sprogenes kamp for tilværelsen ikke er magthavernes mål, der nødvendig må blive det sejrende, men at det først og fremmest er folkenes dannelsesstrin, som kampens endelige udfald beror på — og den påmindelse hverken modløs spørgende „hvad kan det nytte“ eller sorgløs stolende på skæbnens styrelse at lægge hænderne i skødet, men alle som en på grundlag af vor nordiske folkeejendommelighed at udvikle både vore legemlige og åndelige anlæg til muligst fuldkommenhed; thi almindelig dygtighed og oplysving fører til fælles materiel og moralsk selvstændighed, der uden al tvivl er det tryggeste værn mod det fremmedes indgreb.

(Fortsættes.)

Bidrag til
Et berømt Ords Historie.

„Vi er danske og vil vedblive at være danske.“

Af Franz v. Jessen.

Mand og Mand imellem hedder det sig sædvanlig nu og har længe hedt sig, at det var Kryger, som i Rigsdagen i Berlin udtalte de berømte og mangfoldige Gange anvendte Ord: „Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske!“ Denne Opfattelse af Udtalelsens Oprindelse har efterhaanden vundet til den Grad Hævd, at flere Forfattere gaar ud fra den som fra en Kendsgerning, der ikke behøver nærmere Paa-visning eller Begrundelse. Ordene „Vi er danske“ etc. hører i den almindelige Bevidsthed med til Krygers Personlighed, er knyttede til ham frem for til nogen anden dansk Talsmand. To Data nævnes i Reglen i Forbindelse med Kryger. Først den 18. Marts 1848, der henviser til hans Udtalelse paa de slesvigske og holstenske Stænders Møde i Rensborg den Dag, da han sagde, at „langt over Halvdelen af Slesvigs Indbyggere er dansk og dansksindet og vil

ikke ind i det tyske Forbund, men vil fremdeles blive ved og knyttes fastere til Kongeriget Danmark.“ Den anden Datum er 15. April 1867 — den Dag, han i Rigsdagen i Berlin sagde: „Vi er danske og vil forblive danske!“ Disse Tidsbestemmelser og de tilhørende Citater findes indgraverede paa den Sølv-Bordopsats, Kryger modtog den 29. Jan. 1869 „fra erkendtlige Vælgere i Nordslesvig.“¹ De findes ogsaa sammenstillede paa nogle af Kryger-Monumenterne her i Kongeriget, og i de fleste Biografier over Kryger finder man dem anvendte i Overensstemmelse med Hædersgavens Inskription.

Det er utvivlsomt netop denne konsekvente Sammenstilling af de to Episoder, som har været Aarsag til den almindelig udbredte Opfattelse af de berømte Ords Historie. Billedet af Kryger i Stændersalen i Rensborg, da han afslagde sin djærve og klare Bekendelse Ansigt til Ansigt med Fjenden, ligegyldig for Trusler og aabenlys Fare, har præget sig dybt i det danske Folks Bevidsthed. Det faldt da saare naturligt at tænke sig et Sidestykke hertil — uvilkaarlig at knytte Ordene „Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske“ til en fuldstændig analog Forestilling. Kun Omgivelserne er forandrede; nu taler Kryger i Rigsdagssalen i Berlin, men den ildesindede tyske Tilhørerkres er den samme. Uforanderlig i Mod og Overbevisning siger Kryger den da for anden Gang Sandheden i kærnefulde, stolte Ord.

Saaledes er det vel gaaet til, at Erindringen om de virkelige Begivenheder lidt efter lidt er bleven for-

¹) Morten Eskeesen : Hans Krygers Saga. Anden Udgave. 1899. S. 227.

vansket og omsat i en Art Legende. Sandheden er imidlertid meget smukkere, om end mindre dramatisk end denne uhistoriske Digtning.

I Midten af April Maaned 1867 sad kun én parlamentarisk Forsamling i Berlin, det nordtyske Forbunds grundlovgivende Rigsdag. (Landdagen var sluttet 9. Februar og traadte først sammen igen 29. April.) Ved at gennemgaa de stenografiske Beretninger fra Rigsdagens Møder maatte man altsaa, hvis de mange Vidnesbyrd om Krygers Udtalelse i Rigsdagssalen var paalidelige, kunne finde dens Ordlyd gengivet. Det forholder sig nu ganske rigtigt, at Rigsdagen holdt Møde (det 33te) Mandagen d. 15. April; paa Dagsordenen stod sidste Behandling af Forbunds-Forfatningen. Det var en stor parlamentarisk Dag: Forbundskansleren, Grev Bismarck, havde for sit Vedkommende alene Ordet tre Gange; Polakkerne nedlagde under Protest mod Forfatningen deres Mandater. Derimod har Kryger aldeles ikke Ordet. Et Telegram til „Fædrelandet“, der var Aftenblad, melder fra Berlin 15. April Eftermiddag om Rigsdagsmødet, at „*Ahlmanns* Forslag om øieblikkelig Grændseregulering overeensstemmende med Tractaten kom ikke under Forhandling af Mangel paa Understøttelse.“ Imidlertid viser det officielle, stenografiske Referat heller ikke Spor af, at Ahlmann har talt. Det eneste, der foreligger om de to danske Repræsentanters Indgriben i Forhandlingerne hin 15. April 1867, er følgende: Inden Afstemningen om Forfatningens Artikel I udtalte Præsidenten, Dr. v. Simson:

Til Artikel I er fremkommet et Ændringsforslag — fra Rigsdagsmændene Kryger og Ahlmann — der dog endnu ikke har faaet tilstrækkelig Understøttelse; jeg beder de Herrer rejse sig, som vil understøtte d'Hrr. Kryger og Ahlmanns Forslag i Nr. 117 af Tryksagerne.

(Pavse.)

Ikke en eneste Stemme har meldt sig.

Forretningsordenen krævede 30 Medlemmers Støtte. Ikke en eneste Stemme meldte sig! „Spot og Haan var alt, hvad de trofaste Slesvigere kostede for deres Appel til en tysk Forsamlings Retfærdighedsfølelse“, skrev „Dagbladet“ i Kbhvn. om denne Episode. Og samtidig udtalte „Fædrelandet“, at „Ændringsforslaget¹⁾ faldt bort under Forsamlingens Latter og Haan“.

Her er det da ikke muligt at lægge Haanden paa de berømte Ord, som Kryger skulde have udtalt i Rigsdagssalen i Berlin 15. April 1867.

Der kunde nu tænkes den Mulighed, at Datoen var fejlagtig. Kryger kunde ved en anden Lejlighed have sagt: „Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske.“ Det er forholdsvis let at gennemgaa de Taler, han har holdt i Parlaterne i Berlin, og som findes i officielle, stenografiske Referater. Han har talt:

¹⁾ Dets Ordlyd var i Følge de af Præsidenten citerede „Tryksager“ Nr. 117 følgende: „For saa vidt en Grændseforandring er betinget af bestaaende Traktater, forpligter de forbundne Regeringer sig til uopholdelig at træffe de hertil nødvendige Forholdsregler.“ Det var ledsaget af en kort Motivering i Henh. til Wiener-Fredens § 3 og Prag-Fredens § 5. Denne Motivering er dateret 9. April 1867 og undertegnet: H. Krüger. N. Ahlmann.

I Forbundsrigsdagen: 18. Marts 1867, 3. April 1867. 17. Oktober 1867 og 17. Juni 1868; denne sidste Tale — et Par Ord, der erklæredes for uhorlige — findes ikke refereret.

I den prøjssiske Landdags andet Kammer: 7. Decbr. 1867, 27. Novbr. 1868, 17. Novbr. 1869 (samme Dag oplæses en Skrivelse fra ham og Ahlmann). — Derefter har ingen dansk Repræsentant Ordet i Landdagen, før H. Lassen taler 11. Marts 1882.

I Rijsdagen: 6. Novbr. 1871, 22. Novbr. 1871, 1. Decbr. 1871, 20. Maj 1873, 13. Juni 1873, 17. April 1874, 10. Febr. 1876 og 19. April 1877.^e — Derefter har ingen dansk Repræsentant Ordet i Rigsdagen. før H. Lassen taler 25. Jan. 1882.

Ordene „Vi er danske“ etc. findes imidlertid ikke i nogen af disse 14 (16) Taler, der er holdte i et Tidsrum af 10 Aar og 1 Maaned.

Der kunde da for det andet tænkes den Mulighed, at det tyske, stenografiske Referat var tendensiøst — at den meget positive Udtalelse med Hensigt var udeladt. Der haves imidlertid i det mindste et enkelt Tilfælde, hvor det kan paavises, at Kryger har gjort en egenhændig Rettelse¹⁾ til det stenografiske Referat, nemlig i Talen 19. April 1877 (Interpellationen om § 5, der fremkaldte Bernh. Bülow's Svar.) Naar Kryger saaledes — ganske vist efter ti Aars Praksis i tyske Parlamenter — har gjort Rettelser i det officielle Referat, er der ringe Grund til at tro, at han skulde

¹⁾ Verhandlungen d. deutschen Reichstags. III. Legislatur Periode, I Session, II. S. 718.

have tiet stille til, at en anden vigtig og principiel Udtalelse af ham var bleven udeladt.

Der kunde endelig tænkes den tredje Mulighed, at de berømte Ord ved en Erindringsforvanskning var tillagt Kryger, medens det i Virkeligheden var en anden dansk Talsmand, og da Ahlmann, som havde udtalt dem. Denne Hypotese holder dog ikke heller Stik. Ordene: „Vi er danske“ etc. findes lige saa lidt i de tyske stenografiske Referater af Ahlmanns Taler¹⁾ som i Krygers og ikke heller i andres.

Om Ahlmanns Delagtighed i Udtalelserne finder man imidlertid flere Vidnesbyrd. Allerede „Fædrelandet“ for 15. April 67 nævnedes jo hans Navn og slet ikke Krygers i Forbindelse med det omtalte Ændringsforslag til Forbundsforfatningens Art. I. Og hvor der i senere Bøger tales om „Vi er danske“ etc., dukker hans Navn hyppig frem, om end i Reglen i anden Række. Saaledes fortæller Morten Eskesen²⁾, der har samlet saa mange interessante Oplysninger til Krygers Historie, at:

„ . . . nu mødte her efter et Valg . . . to danske Talsmænd med klar Indsigelse og med Vidnesbyrde: „Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil efter Folkerettens Love gælde som Danske.“³⁾ Det var den 18. Marts 1848, Hans Krügers Ind-

1) Ahlmann har talt i Forbundsrigsdagen 8. Marts, 18. Marts og 5. April 1867. Desuden er han Medunderskriver paa Forslaget 15. April 1867 (se ovenfor) og paa Skrivelsen til Landdagen af 17. Novbr. 1869.

2) l. c. Pag. 196.

3) Denne Udgave af den berømte Udtalelse er ingenlunde den eneste, som findes. Ordlyden varierer betydeligt de forskellige Steder, hvor den citeres. Kun de to første Led gengives i Reglen

sigeise led i Rensborg. Nu var det 19 År efter, 15. April 1867, den første Gang led i Berlin, således som Ahlmann havde formet den, og således som Krüger og hans Vælgere alle Dage vedkendte sig den . . .“

Her gøres Ahlmann altsaa til Udtalelsens egenlige Ophavsmand. Han former den — Kryger benytter den. I *Dansk biografisk Lexikon* indeholder Artiklen *Kryger* (af H. R. Hiort-Lorenzen) ikke et Ord om „Vi er danske“ o. s. v. Men i Artiklen *Ahlmann* (af A. D. Jørgensen) staar følgende:

Etter Landets Indlemmelse i Preussen valgtes han [Ahlmann] derpaa sammen med Hans Kryger til Medlem af den grundlovgivende Rigsdag i Berlin (Febr. 1867); ved denne Lejlighed fremkom fra dem den ofte gjentagne Erklæring: „Wir sind Dänen und wollen Dänen bleiben.“¹⁾

Her sideordnes de to Mænd. Men det er forøvrigt ikke let i den givne Forbindelse²⁾ at finde nogen

overensstemmende (med eller uden Flertalsformer i Udsagnsordet). Paa den nævnte Burd-Opsats staar: „ . . . vi vil[le] behandles som Danske, og det efter Folkerettens Forskrifter.“ Eskesen, l. c. S. 227. Undertiden udelades det sideordnende Bindeord for at give Udtalelsen mere Kraft: „Vi er — vi vil vedblive — vi vil behandles“. Der kan, efterhaanden som Aarene har fjærnet os fra Tilblivelsesdagen, paavises en Bestræbelse for at gøre Udtalelsen mere mundret og give den oratorisk Sving og Form.

1) Se i Overensstemmelse hermed Sonderj. Aarb. 1891, S. 23, hvor H. P. Hanssen i Nekrologen over Ahlmann skriver: „Så snart den grundlovgivende Rigsdag havde vedtaget Forfatningen, opløstes den, og nye Valg blev udskrevne. Forinden fik Krüger og Ahlmann dog Leilighed til at afgive den af sidstnævnte forfattede Erklæring om Nordslesvigs statsretlige Stilling, som sluttede med de klassiske Ord: „Vi er Danske, vi vil forblive Danske, og vi vil behandles efter Folkerettens Grundsætninger.“ — Skönt Forf. vover sig noget videre frem end A. D. Jørgensen, er hans Fremstilling dog lovlig vag og tvetydig, og Gengivelsen af den klassiske Erklærings Ordlyd maa betegnes som temmelig fri.

2) Valget til den grundlovgivende Rigsdag i 1867 fandt Sted 12. Febr. Rigsdagen aabnedes ved Trontale 24. Febr.

Steds- og Tidsbetegnelse frem af Udtrykket „ved denne Lejlighed“.

Det kan imidlertid ikke fragaas, at A. D. Jørgensens Fremstilling, paa Grund af de deri benyttede Udtryks Dobbeltthed og Ubestemthed, bliver den rigtigste.

Kryger og Ahlmann havde, som jeg har gjort Rede for, stillet et Ændringsforslag af principiel Natur til Artikel I i det nordtyske Forbunds Forfatning, da denne var til sidste Behandling i Rigsdagens 33. Møde den 15. April 1867. Ikke en eneste Stemme var villig til at støtte Ændringsforslaget. Er dette nu kommet de to danske Talsmænd overraskende? Paa ingen Maade: de har kendt deres Forslags Skæbne længe i Forvejen. De var forberedte paa den Situation, der indtraf, og samme Dag som det danske Forslag under Haan og Spot lagdes bort, samme Dag, Mandag den 15. April 1867, omdelte Kryger og Ahlmann til samtlige Forbunds-Kommissærer og samtlige Medlemmer af den nordtyske Rigsdag en trykt Fremstilling af de Betragtninger, der havde været ledende for deres Optræden i den grundlovgivende Rigsdag. *Det er i dette trykte Aktstykke, at de berømte Ord forekommer.*

Mandag (15/4.) var altsaa Forfatningen til sidste Behandling. Tirsdag (d. 16.) vedtoges Forfatnings-Udkastet af Rigsdagen. Onsdag (d. 17.) meddeler Bismarck, at de forbundne Regeringer har vedtaget Forfatningen i Rigsdagens Affattelse og oplæser det kgl. aabne Brev om Rigsdagens Opløsning; s. D. sluttes der saa ogsaa af med en Trontale. Den 18. April var det Skærtorsdag, den 19. følgelig Langfredag. Alt

dette dels beslaglagde den offentlige Interesse saa stærkt, dels forhaalede Referaternes Offenliggørelse saa meget, at vi herhjemme og i Sønderjylland først den 20. April fik virkelig Besked om, hvad der var foregaaet i Rigsdagen i Berlin den 15. Men Lørdagen for Paaske indeholdt baade „Dagbladet“ og „Fædrelandet“ i Kjøbenhavn en Fremstilling af det danske Ændringsforslags Skæbne og en Meddelelse om Uddelingen af de to danske Talsmænds Memorandum. Der kan ikke herske Tvivl om, at det er Kryger og Ahlmann, som selv har foranlediget, at det trykte Aktstykke kom de danske Blade i Hænde. Thi „Fædrelandet“ — der aftrykker det i sin Helhed i dansk Oversættelse, medens „Dagbladet“ blot refererer dets Indhold og oversætter Slutningen ordret — skriver udtrykkelig, at da de to danske Repræsentanter for Nordslesvig er bleven afskaarne fra endnu en Gang at paatale den Befolknings Ret, som har sendt dem til Berlin, har de ladet deres sidste Ord til den nordtyske Rigsdag trykke og omdele blandt dennes Medlemmer: *„Dette Aktstykke, som de have ønsket offentliggjort ad den eneste Vei, der nu staaer dem uabent, nemlig den danske Presse, er saalydende.“* Derefter følger saa Oversættelsen.

Slutningen af Krygers og Ahlmanns Memorandum gengives saaledes d. 20. April 1867 i Oversættelserne i henholdsvis:

„Dagbladet“.

Hvorhen vor Samvittigheds Lys viser os, derom er der for os ingen Tvivl.

„Fædrelandet“.

Hvorhen vor Samvittigheds Lys viser os, derom er der for os ingen Tvivl.

<p>Vi føle os som Danske; Vi føle os som Danske; traktatmæssig Ret opfor- tractatmæssig Ret opfor- drer os til med fuld Aa- drer os til at udtrykke benhed at give vort nati- vort nationale Sindslag onale Sindslag et Udtryk; med fuld Aabenhed; vi vi ville vedblive at være ville forblive Danske, vi Danske, vi ville, overens- ville behandles som Danske, stemmende med Folkeret- og det efter Folkerettens tens Forskrifter, behand- Forskrifter. les som Danske.</p>	<p>Berlin d. 15. April 1867. <i>H. Kryger. N. Ahlmann.</i></p>
--	---

Allerede Uoverensstemmelserne mellem disse to Oversættelser viser, at de to Redaktioner har arbejdet efter en Original, der er aflattet paa et fremmed Sprog. (Denne Original findes hverken paa det st. kgl. Bibliotek eller Universitets-Biblioteket i Kbhvn. og ikke heller i den Regenburg'ske Samling i Aarhus. Skulde nogen, der læser disse Linjer, eje den eller vide, hvor den maatte kunne findes, vilde jeg være meget taknemlig for Oplysninger derom.) Utvivlsomt er „Dagbladet“s Oversættelse¹⁾ rent sproglig set den bedste; alligevel er det aabenbart „Fædrelandet“s Gengivelse, som har præget sig stærkest ind i Bevidstheden. Vendingen: „ . . . vi ville behandles som Danske og det

¹⁾ „Dagbladet“s Revue française. 2me année Nr. 10, 25. April 1867, gengiver Aktstykkets Slutning paa Fransk saaledes: „Quant à nous, il ne peut y avoir de doute dans nos esprits sur la voie, que nous avons à suivre. Nous sommes Danois, les traités nous, donnent le droit d'exprimer en toute franchise notre sentiment national; nous voulons rester Danois, nous voulons être traités comme tels, et cela en vertu des principes du droit des gens.“

efter Folkerettens Forskrifter“ (und zwar nach den Vorschriften des Völkerrecht?) er til Trods for sin Mangelfuldhed bleven staaende gennem Tiderne. Men selv i den bedste af de to Oversættelser kan man ikke undlade at lægge Mærke til, at de berømte Ord er *skrevne*, ikke *talte*. Desuden korrigeres ved disse Gen-givelser selve Udtrykkets Ordlyd; der staar intet Sted: „Vi er danske“, uden for saa vidt det unægtelig er den nødvendige Forudsætning for det næste Led: „vi vil *forblive* danske.“ Dybere og smukkere end Traditionen har tildannet Ordene, har Kryger og Ahlmann nedskrevet dem: „Vi føler os som danske, vi vil vedblive at være danske, og efter Folkerettens Love vil vi ogsaa behandles som danske!“ Dette er noget mere og noget inderligere end den for de to Mænd alt for selvfølgelig Udtalelse, at de *er* danske.

Traditionen og en senere Tids Vidnesbyrd om det historiske Ord kan altsaa nu let rettes, for saa vidt der tiltrænges Rettelser, og Grunden til, at det ikke findes i de officielle, tyske, stenografiske Beretninger kan ogsaa let forklares. Ordene er aldrig *udtalte* i noget tysk Parlament. De skyldes ikke Kryger alene, men Kryger og Ahlmann i Forening. De er nedskrevne en Gang i April 1867 paa Tysk og omdelte d. 15. April s. A. i det nordtyske Forbunds Rigsdag, ligesom de er daterede 15. April 1867, fordi det kunde forudses, at der netop den Dag vilde blive Brug for dem.

Det er imidlertid ikke heller helt ugørligt at forfølge de berømte Ords Tilblivelseshistorie noget længere tilbage end til Dateringsdagen.

Der findes en ganske lille, uanselig Piece af N. Ahlmann, som hedder: „Et Forsvar imod en Slesviger: „Afstemningen i Slesvigs nordlige Distrikter“. Den er udkommen i Haderslev paa Forfatterens Forlag og trykt hos Th. Sabroe 1867. Denne Pieces Indhold frembyder meget paafaldende Ligheder med Indholdet af den Tale, Ahlmann holdt i Forbundsrigsdagen 18. Marts 1867; Tankerne og til en vis Grad ogsaa Udtrykkene i Talen og i Piecen dækker hverandre. Der kan maaske heraf udledes den Formodning, som forøvrigt støttes, men ikke ligefrem bekræftes af andre Udtalelser i Piecen, at „Et Forsvar“ er bleven til mellem-Februar og April 1867, selv om den maatte være udgivet senere, hvad jeg ikke har faaet oplyst. Skulde denne Formodning være rigtig, vilde det have en betydelig Interesse; thi Side 8 i Ahlmanns Piece staar følgende Sætninger: „*Nordslesvigerne ere Danske og ville gjøre, hvad de formaae, for at forblive Danske.*“ Der kunde da være Grund til at tro, at Ahlmann er Forfatteren til den første Del af den berømte Erklæring, og Morten Eskesens Udsagn¹⁾ om, at det er Ahlmann, der har formet Udtalelsen, vilde saaledes blive meget let forklarligt.

Derimod staar det for mig som ganske sikkert, at den sidste Del af den berømte Udtalelse skyldes Kryger. Hans Politik kunde ikke sammenfattes med

1) Dette støtter sig atter paa et mundtligt Udsagn af Ahlmann til Eskesen, efter hvad Eskesen har sagt mig. — Ahlmanns Søn, Godsejer F. Ahlmann, meddeler mig, at baade han og hans Hustru (Datter af Biskop Hansen) „ere overbeviste om, at Ordene: Vi ere danske o. s. v. ere skrevne af min Fader og tiltraadte af Kryger.“

et mere rammende Udtryk end dette: „Vi vil efter Folkerettens Love behandles som danske!“ og netop derfor er det visselig ikke uden Grund, at disse Ord er bleven knyttede saa stærkt til hans Person. Der kan paavises mangfoldige Steder i hans Taler, hvor han argumenterer paa Folkerettens Grund. „Min Pligt“, sagde han 17. Oktober 1867 i Forbundsrigsdagen „min Pligt beror ikke alene paa den nordslesvigske Befolknings Stemninger og Ønsker, men paa *folkeretlige* Overenskomster, som maa iagttages helt og ubeskaaret.“ Og i Landdagen udtalte han 17. Novbr. 1869: „Vi kommer hid for at se, om det prøjssiske Underhus anser vor *folkeretlige* Stilling for at være værdifuld nok til at yde sin Bistand til at bringe Klarhed over den.“ Men især har man Kryger helt i disse Ord, der faldt i Rigsdagen 20. Maj 1873: „Traktater maa holdes. *Folkeretten* kan ikke overtrædes. *Folkeretten* er Fredens Kilde og Livsnerven i den nationale Udvikling.“

Saaledes, mener jeg, kan det med Føje siges, at den stolte og smukke Erklæring er bleven til ved inderligt Samarbejde mellem de to danske Repræsentanter. Hans Kryger og Nicolaj Ahlmann.

Nu er det imidlertid ganske vist, at ingen af dem, mindst naturligvis Kryger, kunde godt nok Tysk til at affatte det ret vidtløftige og paa Grund af Indholdets Art sprogligt vanskelige Memorandum, de lod omdele paa Tysk i Rigsdagen 15. April 1867. De har haft Brug for en sprogkyndig Mand, og de har fundet ham i Dr. *Edgar Bauer*, om hvis Forhold til Ahlmann, og særlig til Kryger, Eskesens Bog giver udførlig Oplys-

ning. Bauer var Hannoveraner, ivrig Prøjsser-Fjende, varmt interesseret for det nordslesvigske Spørgsmaal, Korrespondent til „Dagbladet“ i Kjøbenhavn, Forfatter til flere Brochurer om Paragraf V, og hvad dermed staar i Forbindelse. Det fremgaar af Bauers egen Fremstilling¹⁾, og jeg har i min private Besiddelse samstemmende Vidnesbyrd derom, at han har gjort Krygers og Ahlmanns Bekendtskab tidlig paa Foraaret 1867, formodentlig allerede i Begyndelsen af Marts og sandsynligvis paa Foranledning af „Dagbladets“ Redaktør, C. St. A. Bille. Det er da Bauer, som har sat Aktstykket af 15. April 1867 i Stil. I en Vending som denne: „Hvorhen vor Samvittigheds Lys viser os“, kan man efterspore hans Mellekomst og finde Bevis for, at han desværre ikke har kunnet undlade at sætte til af sit eget; „Samvittigheds Lys“ er slemt, paa ingen Maade dansk, aldeles ikke Krygersk eller Ahlmansk, derimod tydelig Bauersk og tysk.

Kryger og Ahlmann boede i Berlin i en lille Lejlighed i Mittelstrasse.²⁾ Her har de to Mænd da en Gang i Begyndelsen af April 1867, efter at de var komne paa det rene med baade Bismarcks og Rigsdags-Flertallets Holdning i det nordslesvigske Spørgsmaal.

¹⁾ Eskesen, l. c. Pag. 197. — Naar der paa den følgende Side og i en anden Sammenhæng med vidtløftige Detailler er talt om et Replikskifte mellem Bismarck og Kryger, og dette er henlagt til „hin Mærkedag 15. April 1867,“ saa foreligger der naturligvis en Fejltagelse. Maa ske sigtes der til Forhandlingerne 18. Marts eller 3 April 1867?

²⁾ Eskesen, l. o. Pag. 197.

og efter at de havde mødt Modstand alle Steder, hvor de henvendte sig om Støtte til Indbringelsen af et principielt Ændringsforslag ved Forfatningens sidste Behandling — her har, siger jeg, de to Mænd gjort Udkast til den højtidelige og indtrængende Protest, de vilde nedlægge mod det nordtyske Forbunds Inkorporation af den Del af Nordslesvig, som i Følge Pragfredens § 5 selv skulde bestemme over sin Skæbne. De har arbejdet godt sammen, og det er faldet dem let at finde Udtryk for deres Tanker, at give Grunde for deres Standpunkt. Alt som Arbejdet skred frem, formede det sig mere og mere som en Bkendelse, og Ahlmann har villet, at det skulde siges rent ud, som en Kendsgerning hvorved ingen storpolitisk Fortolkningskunst kunde rokke, at de 27000 danske Vælgere i Nordslesvig havde stemt for at vidne, at de følte sig som danske og vilde vedblive at være danske. Kryger har givet sin Ven Ret; netop dette skulde siges. Men som den erfarne Politiker, hvis Kendskab til Modstanderne havde gjort ham utryg, forudsaa han de mange Vanskeligheder, der vilde lægge sig i Vejen. Da var det, at han pegede paa Midlet til at løse Knuden, paa Grundlaget for alle fremtidige Forhandlinger, det eneste virkelige Holdepunkt for baade tyske og danske: *Folkeretten!* Og han tilføjede i Udkastet dette sidste Krav, der som i en Sum samlede dem alle: „Vi vil behandles som danske efter Folkerettens Love!“ — Da saa Dr. Bauer kom paa et af sine Besøg i Mittelstrasse, talte de to Mænd med ham om deres Plan. Han oversatte Udkastet til Tysk, pyntede det journalistisk en Smule for meget op, var hjælpsom og flink

som altid, besørgede vel endog Aftale med Bogtrykkeren og Korrektur.

Den 15. April 1867 laa Protesten paa alle Pladser i Rigsdagssalen. En af de nærmest følgende Dage sendtes den til de danske Blade. Ordet havde faaet Liv. Endnu lever det og vil vedblive at leve som det sande og klare Udtryk for et Folks dybeste Overbevisning og uforgængelige Haab.

Stormfloden 1634

og dens Virkninger paa Sønderjyllands Vestkyst.

Af Cand theol. M. H. Nielsen.

III. Kysten mellem Vidaaen og Kongeaaen.

Ved Højer skifter Egnen Karakter. De høje Havdiger forsvinder, og Kysten ligger hen aaben og ubeskyttet mod Havets Oversvømmelser. Ved den fremadskridende Marskdannelse er vel ogsaa her Kystlinjen efterhaanden rykket lidt mod Vest, men i det hele og store er de Forandringer, der inden for den historiske Tid har fundet Sted paa denne Del af Kysten, temmelig ubetydelige. For de mange Kirker og Byer, som Mejer paa sit Kort har faaet anbragt ude paa Vaderne mellem Fastlandet og de foranliggende Øer, findes der nemlig ingen historisk Hjemmel. Ganske vist er der ogsaa inden for den historiske Tid baade for Øernes og Fastlandets Vedkommende hist og her bortrevet lidt af Kysten, men for Størstedelen er de vidtstrakte Vader her vistnok fremkomne ved den tidligere omtalte Sænkning af Jordoverfladen.

Byen Højer ligger paa den sydlige Rand af en stor Gestaas, der naar helt ud til Havet og er henved

to Mile bred. Paa hele denne Strækning er Kysten temmelig brat og naar paa sine Steder en Højde af 50—60 Fod over Havfladen. Ved Ballum begynder atter Marskengene, der saa fortsætter sig langs Kysten indtil et Par Mil Nord for Kongeaaen. De store Engdrag afbrydes dog af et Par mindre Gestaase, der ved Astrup i Brøns Sogn og ved Vester-Vedsted skyder sig helt ud til Havet. Ved Aærnes og Bækkenes Udløb i Havet naar Engene deres største Bredde.

Fladt og ensformigt er Landskabet. Østslesvigs høje Bakker og dybe Dale kendes ikke, og ingen Skove eller levende Hegn spærrer for Udsigten. Fra Gassehøje i Skærbæk Sogn, der hæver sig godt 160 Fod over Havfladen og er Vestslesvigs højeste Punkt, har man en storslaaet Udsigt over Egnen. I klart Vejr skal man endog herfra kunne tælle over 30 Kirker. Længst ude mod Vest skimter man det store, aabne Hav som en sølvblank Stribe langs Synsranden. Lidt længere inde ses Øerne Fanø, Manø, Rønø og Sild, hvis høje, hvide Klitter lyser i Solen som snedækte Bjærgtinder. Mellem Øerne og Fastlandet ligger Vardernes brede Bælte, der stadig skifter Udseende. I Ebbetiden er den store, graa Flade kun gennemkrydset af enkelte mindre Strømme, men to Gange i Døgnet kommer Havet for at tage hele sit Rige i Besiddelse. Lige saa tit maa det imidlertid atter vige tilbage, overladende Valpladsen til store Skarer af hvide, skrigende Fugle, der med rastløs Iver opsøger den Mængde af Smaafisk og Kryb, som Havet har ladet tilbage. Saa fanges vort Blik af de vide Enge, der som en grøn Bræmme snor sig langs Havet, og som er lige kønne

ved Foraarstid. naar Blomsterfloret vælder frem paa det lysegrønne Tæppe, i den travle Hoslet eller om Efteraaret, naar Tusinder af broget Kvæg fremkalder Afveksling og Liv ude paa de store Vidder.

Paa Gestranden langs Engene ligger der en Række af Landsbyer med et ejendommeligt gammeldags Præg over sig. Naar man færdes i disse Byer, drømmer man sig uden stor Anspændelse af Fantasien et Aarhundrede tilbage i Tiden. Det er nemlig, som om den Luftning, der siden Udskiftningens Dage er gaaet hen over vore Landsbyer, og som har blæst baade Gaarde og Huse mod alle Verdenshjørner ud over Markerne, slet ikke havde berørt Egnen her. Gaardene ligger endnu opad hinanden i uforstyrret Fred, som de har ligget i Aarhundreder, ja man træffer endog paa Byer, ved hvilke der ikke findes en eneste Udflyttergaard. Diger eller Grøfter mærker man heller ikke synderligt til, og ofte er det endnu ligesom i Markfællesskabets Dage kun en smal Strimmel Grønjord, der tilkendegiver, hvor Pérs Mark hører op, og hvor Povls begynder.¹⁾

Man forstaar nok, at Lysten til at flytte bort fra de frugtbare Enge ud paa den som oftest temmelig ufrugtbare Agermark ikke har været særlig stor. Men der er ogsaa andre Grunde til, at Udflytningen kun i saa ringe Grad har fundet Sted, bl. a. den, at ikke blot Engene, men ogsaa Agrene ved indtrædende Storm-

¹⁾ I Hjerpsted, der ligger tæt op til Havet, midtvejs mellem Højer og Ballum, er den gamle Fortæ eller Byplads, „Gaden“, endnu ikke udskiftet.

floder let sættes under Vand. Byerne er vel anlagte paa de højestliggende Punkter, men selv disse hæver sig ofte kun godt en halv Snes Fod over daglig Vandstand. Derfor sker det heller ikke saa sjældent, at Havet aflægger et Besøg i Byerne langs Kysten, forvandler Gader og Veje til Kanaler, fylder Brøndene med Saltvand og, naar det er særlig paatrængende, gaar ind i Husene.

Det hører dog til Sjældenhederne, at Havet er saa nærgaaende, og det er slet ikke enhver Stormflod, Bonden ser skævt til. En mindre Flod, der indtræffer om Vinteren eller i det tidlige Foraar, kan endog være ret velset, hvis den da ikke kommer altfor pludselig, saa at man i rette Tid har kunnet faa Faarene hjem fra Engene. Den efterlader en Del Slik eller Dynd, der virker som Gødning, og den hindrer Markmuse — en af disse Egenes værste Plager — i at blive altfor næsvis den følgende Sommer. Derimod er en saakaldet „Isflod“, der fører de langs Kysten op-hobede Ismasser ind over Enge og Marker, alt andet end velset. De store Isblokke eller Isskodser, som de gerne kaldes, er som Kæmpepløve, der gaar hen over Marken. Jorden pløjes op, Grøftevolde jævnes, Ledpæle knækkes, Veje og Broer sønderbrydes, og det hænder ogsaa — som i Stormfloden 1839 — at Mure og Huse væltes over Ende. Og saa er det med de store, undertiden hushøje Isskodser, der kan ligge til langt ud paa Foraaret, inden de smelter, som med Hunnernes Heste: der gror intet Græs, hvor de har sat deres Spor, i hvert Fald ikke i lang Tid efter.

I Almindelighed er dog Sommerfloderne de værste, især hvis de indtræffer i Høslettens Tid. Ofte skylles det Hø, der ligger paa Skaar eller staar i Stak, bort af Vandet og føres hen til Enge og Marker, der ligger langt borte fra det Sted, paa hvilket det er vokset. Undertiden ligger det ophobet i Dynger paa Hundrede Læs og derover. Det er da umuligt at skelne mellem mit og dit, hvad der iøvrigt heller ikke har stort at sige, eftersom Høet har tabt det meste af sin Værdi og som Regel kun kan benyttes som Strøelse.

Det Græs, der endnu ikke er slaact, og Kornet ligger fladt hen ad Jorden oversaaet med Hø, Dynd og Tang. Ogsaa Eftergræsningen lider meget ved, at Saltvandet gaar hen over Engene. Et sort Lag af Slik har lagt sig over Græsset, og Kreaturerne vil ikke æde det. Et kraftigt Regnskyl kan dog bøde en hel Del paa Skaden.

De fleste Stormfloder indtræffer imidlertid om Efteraaret. Blæser det op til en Storm fra Sydvest, mens Kreaturerne endnu er i Engene, begynder Bonden at blive urolig, og forsigtige Folk driver Kvæget hen i de Fenner, der er mindst udsatte for at blive oversvømmede. Selv om Vandet skulde gaa over en Del af Engene, er der næppe Fare for, at Kreaturerne skal drukne, og man henter dem ikke gerne hjem, før det er højst nødvendigt. Tager Stormen imidlertid til, og drejer Vinden sig efterhaanden fra Sydvest om til Nordvest, saa er der virkelig Fare paa Færde, og det gælder da om at faa Kvæget hjærget, inden Vandet ved Flodtid naar sit Højeste.

Udrustede med et Stykke Reb og helst ogsaa med en god Springstok, der kan hjælpe over de værste Grøfter, begiver Karlene sig nu ud i Engene. De fleste er vel til Fods, men adskillige er ogsaa til Hest. Gennem Bække og Grøfter er Vandet allerede naaet frem til de lavestliggende Enge, og Vejene staar hist og her under Vand. Først maa Faarene reddes. Da de er maadelige Svømmere, er de redningsløst fortabte, hvis man ikke faar dem bort, inden Vandet stiger alt for højt. Det er imidlertid et ualmindelig brydsomt Arbejde at redde Faar, især hvis den Eng, de gaar i, allerede er omringet af Vand. I saa Fald er det næsten ikke muligt hverken med det onde eller det gode at faa dem i Vandet. Lykkes det først med et, følger alle de andre imidlertid villig bagefter, thi hos faa Dyr spiller Eksemplet saa stor en Rolle som hos Faarene — „naar et Faar løber til Vands, løber de alle.“

Hornkvæget og Hestene er ikke saa hjælpeløse som Faarene, og i Almindelighed kan de, hvis de da ikke er sammenkoblede eller hildede, klare sig selv. Særlig Hestene er gode Svømmere, og det hedder sig, at de, naar de er trætte af at svømme, bider sig fast med Tænderne i Siden og saaledes sammenrullede lader sig drive af Strømmen. Man har ogsaa Eks-empler paa, at en Hest ikke blot har reddet sig selv og Rytteren, der sad paa dens Ryg, men tillige en Mand, der har klamret sig fast til dens Hale.

Man kan dog ikke gaa ud fra som givet, at Kvæg og Heste nok skal klare sig selv. Undertiden bliver de staaende forlænge ude i Vandet, inden de søger

hjemad, og bliver derved saa medtagne af Kulde, at de er ude af Stand til at svømme i Land. Eller ogsaa er de, om det virkelig lykkes dem at naa op paa det tørre, saa udmattede, at de dør straks efter. Derfor gælder det om at faa dem i Drift saa hurtig som mulig.

Men ogsaa blandt Menneskene kræver Havet ved saadanne Lejligheder sine Ofre. I de fleste Byer langs Kysten ved man at fortælle om Folk, der i en eller anden Stormflod har sat Livet til under Forsøgene paa at redde Kreaturer. Eller ogsaa har de med Nød og Næppe bjærget Livet ved at binde sig fast til en Ledpæl, en Mølle eller en anden Genstand, der ragede frem af Bølgerne. Her har de da, rystende af Kulde, maattet friste Livet, indtil Vandet atter sank, og mangan en forvandt aldrig Følgerne af dette Ophold. Adskillige er der ogsaa, som har staaet en Flodtid eller en Nat over ude paa Ovret eller Havstokken, mens man ikke inde fra Land var i Stand til at komme dem til Hjælp. Baade har man i Almindelighed ingen af, og selv om der findes en, er den gerne ubrugelig som Redningsbaad. For faa Aar tilbage var der en modig Mand, der som en anden Søren Kanne red gennem Bølgerne langt ud i Engene og reddede to af sine Medmennesker fra at drukne. Ved en Stormflod nogle Aar længere tilbage var der en anden, som red ud og bjærgede en Dreng, der Natten igennem havde holdt Livet oppe paa nogle sammenbundne Kornneg. Og saadanne Træk kunde der fortælles flere af.

Naar Stormen har lagt sig, og Havet atter er vejet tilbage til sit vante Leje, da sukker Beboerne

over de Tah, som det vrede Hav har ført over dem. Græsset er ødelagt for lange Tider, saa Kvæget før Tiden maa sættes paa Stald, og det kommende Aars Rughøst er saa godt som ødelagt, fordi Saltvandet er gaaet hen over de tilsaaede Marker. Hertil kommer Tabet af Kreaturer o. s. v. For hver enkelt Bys Vedkommende beløber Tabene sig ofte til flere Tusinde Kroner.

Men har da Beboerne eller Staten intet gjort for at afværge disse stadig tilbagevendende Ulykker? Ja, hist og her er der opført et lille Sommerdige, men det er ogsaa det hele. Hver Gang en større Flod hjem søger Egnen, dukker der Planer op om Kystens Sikring ved høje Havdiger, men naar der er gaaet en Tid, og Sindene atter er faldne til Ro, lægges Planerne til Side for at tages frem igen, naar den næste Stormflod hængende gaar hen over Landet. Saadan er det gaaet i Aarhundreder, og der vil maaske endnu hengaa en rum Tid, inden Sønnerne faar løftet den Sten, som Fædrene har ladet ligge. Men en Gang sker det jo nok.

I Stormfloden 1825 naaede Vandet ved den nordlige Del af Vestslesvigs Kyst en Højde af ca. 14 Fod over daglig Vandstand.¹⁾ Hvis man kan fæste Lid til de Flodmærker, der findes paa en af Pillerne i Ribe Domkirke og paa et gammelt Panel i den umiddelbart Nord for Kongeaaen liggende Vilslev Kirke, har Vandet i Stormfloden 1634 staaet henved 5 Fod højere, nemlig ca. 19 Fod over daglig Vandstand. 1634 stod

¹⁾ Slesv. Provindsialefterr. II. 166.

Vandet — Mærkets Paalidelighed forudsat — $4\frac{1}{2}$ Fod over Gulvfladen i sidstnævnte Kirke, mens det ingen-
sinde i dette Aarhundrede er naaet Kirkens Fod. Saa
vidt man ved, er Floden 1634 ogsaa den eneste, der
er trængt ind i Domkirken i Ribe.¹⁾ Tabene var ogsaa
her langt større 1634 end 1825. Naar det nede i
Holsten fortæltes, at man i Jylland kunde vandre
4 Mil langs Kysten „paa idel døde Aadsler“,²⁾ saa er
det vel nærmest Egnen her, der sigtes til. Og Ryg-
tet synes ikke at have overdrevet meget.

Byerne mellem Højer og Ballum er vel ikke helt
sikrede mod Oversvømmelse, men de ligger dog gen-
nemgaaende saa højt, at Vandet kun under meget høje
Floder kan tilføje dem nogen Skade. Mellem Højer
og Emmerlev Klint findes der en bred Dalsænkning,
over hvilken der i Aarene umiddelbart før 1864 op-
førtes et temmelig højt Dige. Før den Tid var Vandet
under større Floder ofte trængt ind her og havde
oversvømmet store Strækninger af Landet dels mod
Syd i Egnen omkring Mogeltønder dels mod Nord,
hvor Vandet gennem Sejerbækkens Engdrag gik op forbi
Trojborg. Herhen naaede Vandet ogsaa Nord fra over
Eng- og Mosedragene Øst for Ballum og Skads, saa
de 4 Sogne Emmerlev, Ijerpsted, Skads og Ballum
udskiltes som en Ø fra det øvrige Land. Det har
sikkert været Tilfældet 1634, men vi savner desværre
Oplysninger om den Skade, Egnen da har lidt. I

¹⁾ Kinch, Ribe Bys Hist. og Beskr. II, 338, Dansk Folke-
kalender 1863 S. 28.

²⁾ Copia aff en Skriffuelse.

Møgeltønder Birk skal der ifølge Heimreich være druknet 19 Mennesker.¹⁾

De nordligste Byer i Ballum Sogn led ikke saa lidt i Floden, særlig haardt rantes Beboerne i Østerende, der ligger paa det store Højedrags nordlige Rand. Paa Grund af den Skade, Byen havde lidt, fik 10 af de 18 Gaarde her Frihed for Skat og Landgilde i 2 Aar, mens de øvrige 8 modtog mindre Lettelser. 3 Husmænd i Vesterende og 3 i Bodsbøl fritoges ogsaa for Skat og Landgilde i 2 à 3 Aar, ligesom en enkelt Husmand i Vesterende og Forpagteren af Ballum Vejrmølle fik mindre Lettelser.²⁾

Ude i Ballum Enge laa der paa den Tid 4 Gaarde, de saakaldte Merskgaarde. De to Værfer, paa hvilke Gaardene har ligget, er temmelig store, nemlig henved halvandet hundrede Alen i Diameter, og ligger unid-

¹⁾ Ved Kongebrev af 6. Januar 1635 befaledes det Lensmanden Albr. Skeel at lade Riberhus og Møgeltønderhus restaurere efter den Skade, de havde lidt i Stormfl. Samtidig paabydes det Bønderne under Koldinghus at age hver et Læs af det til Restaurationen bestemte gullandske Tømmer til Bestemmelsesstedet. Da Møgeltønderhus, saavel som det nuv. Slot, Schackenborg, laa ca. 30 Fod over Havfladen, kan det sikkert ikke have lidt Skade af Flodvandet. Maaske er det her, som flere andre Steder, Stormen, der har forvoldt den værste Skade. Slottet var i Virkeligheden, som det fremgaar af et Kongebrev af 1. Juli 1642, i en temmelig slet Forfatn. Jydske Tegnelser.

²⁾ Riberhus Lensregnskab 1634—35 Bilag B. 6. Jan. 1635 fik Bønderne i Riberhus og Møgeltønder Len Brev om at være forskaandede i nogen Tid for Landg., Skat, Ægt og Arbejde i Anl. af den Skade, de havde lidt i Floden. Ved Tingsvidner skulde Bønderne godtgøre, hvor stor Skade hver af dem havde lidt. Jydske Register.

delbart Syd for Bredeaa i en Afstand af omtrent 1000 Alen fra hinanden. Den fra de frisiske Kogsegne og fra Halligerne kendte „Fedding“ eller Vandbeholder findes endnu midt paa Værferne og er ofte, naar Vandet i Grøfterne og i Aaen blev brak ved indtrædende Stormfloder, bleven benyttet som Vandingssteder for Kreaturerne.

Allerede i Slutningen af det 13. Aarhundrede finder vi Løgum Klosters Jorder (terræ) i Ballum Mersk omtalte. Men vi ved ikke, naar Klostret, som et Hundred Aar tidligere var flyttet herhen fra Sem ved Ribe, og som efterhaanden fik en Mængde Jordegods i Egnen heromkring, er kommen i Besiddelse af disse Ejendomme. Da Klostret i Aaret 1299 købte sig fri for sin Forpligtelse til hvert Aar i 3 Uger at underholde Biskoppen i Ribe, naar han tillige med sit Følge kom paa Gæsteri, afstodes bl. a. Jorderne i Ballum Mersk som Erstatning herfor. Klostret forbeholdt sig dog Retten til at opsamle Muslingskaller¹⁾ langs Stranden samt til at lægge dem paa Landet. Ligeledes skulde Klostrets Folk i den Tid, de opholdt sig ved Stranden, have Ret til at lade deres Heste græsse paa Fælleden.²⁾

Først i Aaret 1417 omtales der Beboere ude i Ballum Mersk. Nævnte Aar bortforleuede Biskoppen Møgeltønder og andet Gods i de omliggende Sogne samt Afgiften af „de Hollender i Balmmersk“, der det ene Aar svarer 20 det andet 30 Mk. lybsk, til Ridderen

1) Til at brænde Kalk af.

2) Script. rer. Dan. VIII, 107 f.

Morten Jønsen (Gørsting).¹⁾ Maaske er det disse hollandske eller frisiske Kolonister, der har grundlagt Værferne og opbygget de første Gaarde derude i Engene. Hvorlænge de eller deres Efterkommere har holdt Stand herude, vides ikke. I Slutningen af det 16. Aarhundrede er det Mænd med danske Navne, der bor paa de 4 Gaarde, og det samme var naturligvis Tilfældet 1634.²⁾

De 4 Gaarde rantes haardt i Floden 1634. I et Kongebrev af 30. Marts 1635 til Lensmanden paa Ribberhus, Albert Skeel, hedder det bl. a.: „En [er] med Folk og alt udi den sidste Flod bortskult, halvanden Gaard af de, som Folkene er beholden paa, skal og aldeles være fordærvet, mens de halvanden Gaard formenes at skulle komme til Redning igjen“. Nu ansøgte Beboerne i Ballum Birk om, at de 3 Gaarde (2 hele og 1 halv Gd.), som var mest medtagne, og som laa i deres Mark, „maatte lægges til deres Gaarde og skiftes ligemeget til hver Gaard, efterdi de er alle lige gode paa Skyld og paa Ejendom.“ Og Bønderne fik deres Ansøgning bevilget imod at svare de paa de nævnte Gaarde hvilende Skatter og Afgifter. Sognepræsten skulde ogsaa have sin Part af Jorden, „paa

¹⁾ Danske Mag. 3. R. 6. B. S. 93.

²⁾ Jordeløber i Ark. paa Trøjborg (P. Rantzov til Trøjborg havde en Tid Ballum Birk i Forlening) og i Rigsark. Der var ialt 4 Helgd., men de enkelte Gd. var af forskellig Størrelse. 1634 svarede Tyge Pedersen og Niels Christensen, der boede paa den største af Gaardene, i aarl. Landg. 1 $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 6 Ribertd. Havre, 1 Svin, Niels Andersen $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 2 Td. Havre, 1 Svin, Anders Knudsen $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 4 Td. Havre, 1 Svin og Hans Ibsen 1 Td. Smør. 4 Td. Havre, 1 Svin.

det han og hans Efterkommere kunne ved Magt blive, efterdi han berettes sin Halvbolsjord og blandt de andre Bonders at have.“¹⁾

Den største af Gaardene fik Lov til at staa endnu i nogle Aar. 1640 klagede Bønderne imidlertid over, at Gaarden var dem „til Trendtsel og daglig Kiv“, hvorfor de ønskede at købe den paa samme Betingelse, som de havde købt de andre tre, hvilket ogsaa tillodes dem. Dog skulde de give Manden, der boede paa Gaarden, „en anden god Gaard . . . at besidde hos dennem selver.“²⁾

Lidt længere mod Syd i Ballum Enge laa Gaarden Bysted, der tilhørte Kapitlet i Ribe. For godt 50 Aar siden er den udparcelleret, og Bygningerne nedbrudte, men Værfet, Gaarden har ligget paa, ses endnu. Den daværende Fæster fritoges for „tvende Skatter“ i Anledning af de Tab, han havde lidt.³⁾

I Kringlum, der ligger paa en lille Gestbanke ude i Ballum Enge, var der paa den Tid 3 Gaarde, af hvilke den ene tilhørte Hospitalet i Ribe, mens de to andre hørte under Trojborg. Om den ene af de trojborgske Bønder berettes det, at hans Hus er „nederlagen og bortdrevet alt neden Bjælker baade uden og inden.“ Endvidere er „Ovn og Skorsten nederslagen“. og alt hans Boskab: Senge, Kister, Skabe og Klæder, er drevet bort, „saa der er aldeles intet efterbeholden.“ Det meste af hans Havre var sejlet bort, og Storste-

1) Jydske Tegn.

2) Jydske Tegn. 27. Apr. 1640.

3) Legnsregnsk.

parten af det Hø og Foder, der endnu var i Behold, havde det salte Vand ødelagt. Desuden havde han mistet 7 Køer, 4 Ungnød, 4 Rømplinger, 1 Hest, 3 Fol, 7 Svin og 16 Faar. Den anden Trøjborgtjener var sluppet noget billigere fra det. Af hans Hus var kun „nogle Vægge nederlagen og bortdreven“, og en Del af hans Bohave var flydt bort. En stor Del af hans Hø var ødelagt, og han havde mistet 5 Td. Byg og 4 Td. Rug. Af Kreaturer havde han mistet 4 Øg og 1 Hest, 6 Nød, 13 Gammelfaar og 8 Svin.¹⁾

I Aarene umiddelbart efter 1634 var der Planer fremme om en Inddigning af de vidtstrakte Ballum Enge. I et Kongebrev af 9. Septbr. 1642 til Gregers Krabbe hedder det bl. a.: „Eftersom vi naadigst for godt haver anset det Merskland ved Ballum at skulle inddiges . . . bede vi eder og naadigst ville, at I til eder tager Diggreven af Bredsted²⁾ og lader Søkanten fra Ballum indtil Enden af Mersken maale, saa vidt for Højflod med et Dige fornøden gjøres at forsvares. Sammeledes haver forskrevne Diggreve et Overslag at gjøre, hvor meget af samme Dige enhver, som bør med at dige, vil tilkomme.“³⁾ Planen døde imidlertid i Fødselen, og samme Skæbne har ramt alle de mange andre Planer, der siden den Tid har været fremme om Opførelsen af et Dige fra Ballum og Nord paa.

De fleste af de Byer, der hører til Sognene Randrup, Mjolden, Døstrup og Brede ligger i de store Engdrag, der paa begge Sider af Bredcaen strækker

¹⁾ Løg Herreds Tingbog 1635, Arkivet paa Trøjborg.

²⁾ Den foran som Kartograf oftere omtalte Johan Wittemack.

³⁾ Jydske Tegn.

sig langt ind i Landet. De 4 Sogne udgjorde sammen med Visby Sogn Løg Herred, hvis Beboere for Størstedelen hørte under Trøjborg. Byerne i de nævnte Sogne er vel ikke opførte i selve Engene, men derimod paa smaa Højeddrag eller Sandbanker, der som Smaaøer dukker frem af de vidtstrakte Enge. Ved større Floder gaar det salte Vand ofte over en Mil ind i Landet, og da de omtalte Banker kun hæver sig faa Fod over de omliggende Enge, hænder det ikke saa sjældent, at Havet ogsaa kommer paa Besøg i Byerne.¹⁾ Men sjældent har Havets Besøg vel været saa forfærdeligt for Bredeadalens Beboere som i Stormflodsnatten 1634. I et Brev af 16. Oktober fra Fogeden Matthias Nielsen i Bredebro til Fru Anna Rantzov paa Trøjborg siges det, at de fleste af Dalens Byer er helt „fordærvede“ af Floden, og at der i hele Herredet er druknet over hundrede Mennesker.²⁾

Gennem en Række af Tingsvidner, der findes optegnede i Løg Herreds Tingbog for 1635³⁾, gives der os detaillerede Oplysninger om den Skade, som de under nævnte Herred tingpligtige led i „denne Guds forfærdelige Syndflod.“ Flere uvildige Mænd tog sammen med Herredsfogden Syn over den Skade, de enkelte Beboere havde lidt paa Huse, Boskab, Hø og Korn. Desuden fremlagdes der paa Herredstinget en skriftlig

1) I Tiden fra 1819 til 1884 er Flodvandet 31 Gange gaaet hen over Engene ved Randrup. Opt. af Sognef., Dbm. Jens Andersen Hansen i Randrup. † 1886.

2) Ark. paa Trøjborg.

3) Smstds.

Fortegnelse over de Kreaturer, der var druknede, og enhver især af de skadelidte maatte, „ved sin højeste Ed“ bekræfte Sandheden af de i nævnte Register anførte Tal. Da vi ikke andensteds fra er i Besiddelse af saa udførlige Oplysninger om den Skade, Floden har forvoldt, skal vi i det følgende give et temmelig fyldigt Uddrag af de i Tingbogen forekommende Synsforretninger og Tingsvidner, der i mere end én Henseende er af Interesse.

Vi kommer først til Randrup Sogn. Størsteparten af Randrup By ligger — ligesom Oster- og Vesterende-Ballum — paa den nordlige Rand af det oftere omtalte Højdedrag, der fra Kysten mellem Højer og Ballum strækker sig et Par Mil ind i Landet, og som mod Nord begrænses af Bredeaaens Dalsænkning. Gaardene ligger gennemgaaende saa højt, at Vandet kun under meget høje Floder kan trænge ind i en enkelt af dem, og Randrup hører heller ikke til de Byer, der rantes haardest i Stormfloden 1634, selv om Tabene naturligvis var ret følelige.

For det første havde „menige Randrup Bymænd fanget en stor Skade paa deres Hø og Korn og Tørv udaf salt Vand, som er gangen igjemel deres Huse.“ Desuden var en stor Part af deres Rugsæd overløben af det salte Vand. Fire Forbedelshuse var skyllede helt bort, og de andre Huse og Gaarde var mer eller mindre medtagne.

Den 31. Jan. 1635 fremtraadte Mattis Martensen paa Herredstinget. Han havde „mist og var fordruknet Fader og Moder og Søsken, og Hus og Hjem er ganske borte med alle, saa at en ganske ringe Ting

af hans Gods var efterbeholden.“ Derfor var det ham umuligt at betale Faderens Gæld, med mindre Kreditorerne „for Guds Skyld efter denne Lejlighed vilde lindre og eftergive hannem den halve Part, ellers maatte de gjerne paatage og annamme alt det Gods og andet, saa meget der findes efter dennem, og skifte og dele dennem det udimellem.“ De Kreditorer, der var mødte, gik ind paa Tilbudet, hvad de haabede. at de øvrige Kreditorer ogsaa vilde gjøre — „efter sliq ulykkelig Tilfald, som desværre sket er.“

Peter Jepsens Hus var „hen ned en Bjælke, og hans Ladhus nederslagen, og mist den største Part af hans Gods.“ Ogsaa Jes Gregersens Hus var „nederslagen alt ned en Bjælke“, og han havde mistet alt, hvad han ejede. I Hans Iversens Hus var den ene Ende tilligemed den nordre Mur skyllet bort, og hans Tværhus var helt forsvundet. Han havde mistet 3 Øg, 5 Stude, 2 Kvier, 3 Td. ren Havre samt Størsteparten af, hvad han ellers ejede. Hans Nielsen havde mistet 2 Øg, 1 Føl, 4 Stude, 1 Kvie, 1 Kalv, 8 Faar og 8 Td. Havre, Niels Pedersen 3 Stude og 4 Kvier, Hans Tamsen 2 Heste, 2 Øg, 1 Føl, 3 Stude, 3 Kvier og 3 Svin, Niels Hansen 3 Øg, 1 Føl, 2 Stude i fjerde Aar. 2 Kvier i tredje Aar, 3 Stude i andet Aar og 2 Svin. Tyge Pedersen 4 Øg, 1 Hest, 1 Føl, 12 Faar, 2 Svin og 15 store og smaa Nød, Peder Eskesken 3 fjerde Aars Stude og 1 Kvie, som laa druknet i Præstegaarden.

Særlig slemt synes det at have været for Sandemand Niels Laursen i Randrup. Han havde mistet alle sine Heste, ialt 7, 3 Køer, 11 Stude og 4 Kvier.

„Dertil med er ogsaa meget skænd af hans Hø og Rugsæd, saa at den fattige Mand haver lidt Skade mere end for halvanden Tusind Mark lybsk, hvorover han fattige Mand meget er kommen fra Næring og Bjerring og til Nød og Armod, kan og ikke faa sin Plov og Vogn afsted [til Hovarbejde paa Trojborg] heller forvinde denne Skade, uden Gud og gode Venner ville gjøre hannem nogen Hjælp og Bistand, hvilke Gud i Himmelen rigeligen igjen vil belønne“.

Paa en lille Bakke ude i Engene, nogle faa Hundrede Alen Nord for Byen, ligger Randrup Kirke. Umiddelbart Vest for Kirkegaardsdiget ligger Skolen, og tidligere laa Præstegaarden paa en tilsvarende Plads Øst for Kirken, indtil den for henved et halvt Hundrede Aar siden efter at være brændt flyttedes hen til sin nuværende Plads i den sydlige Del af Byen. Naar Flodvandet gaar hen over Engene, er Kirkebakken ved en bred Strom skilt fra Byen, saa ingen kan komme hverken til Skole eller til Kirke, og det er da ikke altid saa hyggeligt derude paa den temmelig lave Bakke. I Stormfloden 1825 maatte Degnen med Hustru og Børn redde sig paa Bordene i Skolestuen, mens hans Kreaturer druknede. Og endnu værre gik det under Floden 1634, da Degnehuset skylledes helt bort. I Kirken stod Vandet 7 Kvarter højt, og i Præstegaarden naaede det helt op til Bjælkerne under Loftet.¹⁾

¹⁾ Ifølge en vistnok samtidig Optegnelse i Kirkens Bibel, der 1767 betegnes som „gammel“. Indberetn. fra Præsten Caspar Hansen, dat. Randrup d. 2. Sept. 1767. til Biskop Bloch i Ribe. Grønlandske Papirer i Ribe Kathedralskoles Bibl.

I en Ansøgning,¹⁾ som den daværende Præst, Hr. Lavrids Sørensen Ørnstrup, indgav til Kongen om „nogen Hjælp med de andre fattige Præstemænd ved Vesterhavssiden“, hedder det bl. a.: Floden „nederslog alle mine Huse og borttog alle mine Bøger og alt mit levendes Creter undtagen 2 gamle Heste, item Bo og Boskab, Sengeklæder og alt den Del, jeg haver, saa jeg lever nu tilbage igjen med min bedrøvet Hustru og sex smaa udragne Born i største Armod og Fattigdom, og nødes jeg derfor til at søge Gud og min naadige Herre og Konning om nogen Hjælp i Jesu Navn, først fordi saa mit Kald er meget ringe, nemlig 13 Decimantes, hvilke næppelig tilforn kunde tiende mig aarligen 18 Tønder Korn, og nu ere de meget forarmede og haver mist i forgangen Flod moxen al deres Formue, saa at man finder mange Degndomme ere langt bedre end denne Præstekald.“²⁾

Det omtales ikke, hvormange Kreaturer, Præsten havde mistet i Floden. Kun for 8 Mænds Vedkommende er Antallet af mistede Kreaturer nævnt, nemlig

¹⁾ Indk. Breve til Danske Kancelli 28./2. 1635.

²⁾ Overensst. med Tingbogen. Det var dog kun „den neder Part“ af Huse, Mure og Vægge, der var skyllet bort. Den 19. (? 20.) Oktbr. 1635 gik Vandet atter ind i Præstens Hus og odelagde „en stor Part af hans Ho og Foring“. Tingb. Mange Gange senere har Havet været Gæst i Randrup Præstegaard, mens den endnn laa paa Kirkebakken derude i Engene. I denne Præstegaard fødtes Salmedigteren Hans Adolf Brorson d. 20. Jan. 1694, og her boede han som Præst fra 1722 til 29. Han afløste sin Stedfader Ole Holbeck, der skal have faaet sin Helsot, da han en Stormflodsnat ved Vintertid — rimeligvis Nytaarsnat 1720—21 — sammen med sin Familie maatte flygte fra Præstegaarden over i Kirken. Caspar Hansens Indberetn.

ialt 28 Heste, 3 Køer, 67 Stkr. Ungkvæg, 20 Faar og 7 Svin.

I den lille By Lund eller Lunde, som ogsaa hører til Randrup Sogn, var der paa den Tid 5 Helgaarde, der alle hørte under Trøjborg. Mens der ifølge Heimreich kun druknede 10 Mennesker i Randrup By, skal der være druknet 13 i Lunde, hvad der ogsaa nok synes at kunne passe, eftersom Byen ligger tæt ude ved Aaen og temmelig lavt.

„Jep Frandsens og Peder Laursens 2 hele Gaarde er hen med alle undtagen et Stykke Lade og noget Hø, som dog meste Part er fordervet, og Folkene alle samel fordruknet.“¹⁾ Af Laurs Mortensens Gaard var alt, hvad der fandtes neden Bjælkerne, borte, og Størsteparten af hans Bohave var forsvundet. „Og haver Soltvand ganget op til Taget i hans Lade, saa at hans meste Hø er fordervet, og bortdrevet 2 Læs Byg og et Læs Rug og 4 Td. Havre.“ Desuden havde han mistet 6 Øg, 9 Køer, 3 Kvier med Kalv, 4 treaars Stude, 4 toaars Nød, 9 Kalve, 9 Svin, 9 Faar og 13 fede Gæs. Ogsaa af Knud Nielsens Gaard er „nederlagen alt, hvis der fandtes neden Bjælker, og haver mist alt deres Gods og Boskab uden en ganske ringe Ting, som de haver fanget udigjen.“ Høet i Laden er ødelagt op til Bjælkerne, og han har mistet 5 Td. Rug, henved 6 Td. Byg og Størsteparten af sin Havre samt 7 Øg, 1 Føl, 7 Køer, 3 fjerdeaars og 4 treaars

¹⁾ Den ene af de 2 Gaarde var endnu ikke genopført 1651, da Grunden brugtes af Herskabet. Jydske Præsters Indberetning om Gaarde, Bol og Tiendeydere i deres Pastorater 1651, Randrup. Rigsark.

Stude, 7 toaars Nød, 5 Kalve, 9 Svin, 6 fede og 8 magre Gæs. Af Anders Andersens Gaard var 17 Fag „ren hen med alle, og alt sint meste Gods og Boskab var bortdrevn.“ Det meste af hans Ho var ødelagt, og hans Korn var flydt bort „uden saa megen utorsken Rug og noget Havre, som laa paa halvandet Fag Hild.“ Han havde mistet 2 Øg, 7 Kør, 6 fireaars og 2 treaars Stude, 8 toaars Nød, 7 Kalve, 10 Faar, 2 „Geldeniger“, 9 Svin, 14 fede og 8 magre Gæs.

Tre Ejere havde saaledes mistet ialt 16 Heste, 23 Koer, 62 Stkr. Ungkvæg, 21 Faar, 27 Svin og 49 Gæs.

Mjolden Sogn bestaar af Byerne Mjolden med Hybjerg, Ottersbol og Forballum, der alle tre ligger idyllisk kønt midt ude i Aadalen, til alle Sider omringede af vide, frugtbare Enge. Men Idyllen forstyrres, naar Aaen gaar over sine Bredder og sætter store Strækninger under Vand, hvad der ikke saa sjældent sker, eller naar „Engelskmanden“ kommer paa Besog derude fra Vest. I Stormfloden 1634 skal der ifølge Heimreich være druknet 57 Mennesker i Mjolden Sogn, et Tal, som snarere er sat for lavt end for højt.

Hovedbyen Mjolden, der er mest udsat for Havets Oversvømmelser, er en gammel Rundby, i hvis oprindelige Form der af gode Grunde ikke er sket nogen nævneværdig Forandring. Den ligger som adskillige andre Rundbyer omkring en lille Sø, der dog nu for Størstedelen er udtørret, og Gaarde og Huse er opførte paa 13 smaa Bakker eller Jordvolde, der ved indtrædende Oversvømmelser forvandles til Øer, hvor-

for Byen ogsaa fra gammel Tid af ofte er bleven kaldt „de 13 Ejlandes By“. Naar Vandet fra Bredeaa eller fra Havet gaar hen over Marker og Veje, hentes Baadene hjem fra deres Plads ved Aaen, og Samfærdselen foregaar da paa venetiansk Vis i Baade. Da hænder det ogsaa, at man ved Begravelser eller anden Kirkefærd maa sejle til Kirken.

I Stormfloden 1634 led Byen saa meget, at den næppe har været til at kende igen, efter at Ulykken var gaaet hen over den. Fire Forbedelshuse var „ren hen med alle, og Folkene alle fordruknet“. Ligeledes var 2 Gaarde „slet borte, og Folkene alle fordruknet“. Mads Hansens Gaard var „hen med alle uden et Stykke Ladhus og noget fordervet Hø, og Folkene alle fordruknet.“ Af Hans Persens Gaard var „8 Fag Hus ren hen med alle, og de andre Huse meste Part ganske fordervet, og al hans Rug og Havre og alt hans Boskab borte med alle, og Folkene er alle fordruknet. Haver mist 4 Koer, 4 Kalve, 2 Øg, 6 Faar og 3 Svin.“ Selvejeren Hans Pedersens Gaard er „ren borte med alle, og alt hans Gods, rørendes og urørendes, er borte, og 4 Folk, som er fordruknet, og selv flod han hen til et andet Sogn paa et Stykke Hus.¹⁾ Haver mist 5 Køer, 4 Stude, 3 Kalve, 2 Øg, 1 Hesteføl, 4 Svin og 3 Faar.“ Søren Nielsens Hus er „nederslagen, alt

¹⁾ Paa en af Gaardene i den vestlige Del af Byen var der — saadan fortæller Sagnet — to Piger, som ved Vandets Indtrængen var tyede op paa Loftet. Her var de imidlertid saa uheldige at tænde Ild i Huset med det Lys, som de havde taget med sig. Efter at de da havde bundet sig fast til hinanden ved deres Haar, sprang de sammen ud i Bølgerne. Den enes Kæreste, der var Sømand, forsøgte vel at redde dem, men druknede sammen med de to Piger.

neden Bjælker, baade Uden- og alt Indværk . . . , og Folkene alle samel fordruknet, og er aldeles intet efterbeholden uden 2 Øg.“ Af Gunder Anders Kones Gaard er „nederlagen og bortdreven 20 Fag Hus, som er Pisel og Kleve, Lo, Framgulv og Boes, og haver mist hendes Mand og alt Boskab, . . . hendes Korn er borte, og meste Del af hendes Hø er fordervet: haver mist 4 Køer, 3 Rømplinger, 9 Faar og 3 Svin, og er selv undkommen med 3 smaa Børn og haver lidet til Bedste.“ Peder Hansens Søn er druknet. 14 Fag af hans Hus var helt borte, og Resten fordervet neden Bjælker. Al hans Rug og Havre og det meste af hans Bohave var drevet bort, og han havde mistet 3 Køer, 2 Stude og 3 Kalve. Broder Krestensens Hus var borte neden Bjælker; han havde mistet Størsteparten af sit Bohave, 6 Køer, 9 Nød, 3 Øg, 2 Svin, 3 Faar, 1 Td. Mel og 1 Td. tør Rug, 10 Traver Havre og 2 Fag Byghild var skyllet bort og Høet i 9 Fag Lade saa godt som helt ødelagt. Niels Hansen „haver mist 5 Fag Hus, som er ren hen med alle, nok Nerdelen af 12 Fag Hus med Indværk og Panel, som er borte,“ 2 Øksen, 1 Kvie, 1 Kalv, Plov og Harve; 20 Læs Tørv og 20 Læs Hø er bortskyllet eller ødelagt. Af Anders Michelsens Hus var „ren hendreven 8 Fag Hus, Pisel, Kleve med alle [9] Senge og Boskab, aldeles intet efterbeholden, og 10 Fag Ladhus med Ho og alle ren hendreven, og al Fjel og Vægge af de andre Huse, som efterstaar.“ I de 10 Fag Lade var der 50 Læs Hø. Han havde mistet 8 Stude, 6 Køer, 2 Kvier, 6 Kalve, 2 Hestføl, 5 Bi[stader] og 8 Td. rent Korn, samt „Fjeller og Stænger af Husene rundt

om.“ Af Truels Andersens Gaard er 14 Fag Salshus og Tværhus borte neden Bjælker, og han har mistet 2 Køer, 4 Øksen, 2 treaars Stude, 2 Ungnød, 3 Øg, 1 Føl, 7 Svin, 2 Faar og 7 Td. rent Korn. Peder Sørensens Lade er helt borte „uden nogen Sparrer, 6 Fag Tverhus er ren nederslaget, og en grundmuret Vesterende er nederslagen og [saa] meget af hans Salshus, som fandtes neden Bjælker.“ Han har mistet næsten alt sit Hø, 2 Td. Rug og 2 Td. Byg, 8 Køer, 2 toaars Nød, 4 Kalve, 8 Faar, 8 Svin og 12 fede Gæs. Størsteparten af Niels Tygsens Hus er borte neden Bjælker, Foder og Torv er ødelagt, og han har mistet 1 Td. Rug, 1 Kvie, 3 Faar og 3 Svin. Af Laurids Wollesens Hus er den vestre Ende og Væggen paa den søndre Side borte, Hoet er fordervet, og han har mistet 1 Øg og 3 Svin. Hans Boysens Hus er borte neden Bjælker, Hø og Torv er fordervet, og han har mistet 5 Køer, 2 Øg, 1 Stud, 2 toaars Nød, 4 Faar og 4 Svin. Af Mads Sørensens Hus er 30 Fag borte neden Bjælker, 20 Læs Hø er flydt væk, og han har mistet 4 Øksen, 3 Køer, 1 fedt Svin, 2 store Levesvin, 7 Td. Havre, 2 Td. Øl og en hel Td. Salt; desuden er 40 Rdlr. „henflodt af sint Underboed, som blev i Sønder slagen.“ Af Morten Jørgensens Salshus er 17 Fag „med Pernel og Louthskaad“ helt borte, og af hans Lade er „Nerdelen fordervet.“ Han har mistet Størstedelen af sit Hø, Korn og Torv, 6 Køer, 4 Øksen, 7 toaars Nød, 10 Faar, 3 Svin, 6 Øg og Heste, hver 20 Rdlr. værd, 2 Skrin med Klæder, 2 Kister, 1 Skive [Bordplade], 1 stort Egeskab, 1 Egeunderbord, 2 Senge og Størsteparten af Familiens Klæder. Peder

Nielsens Hus er borte neden Bjælker; han har mistet 2 Koer, 14 Faar og 1 Svin. De to sidstnævnte Bønder boede i Hybjerg, der ligger ude i Engene Vest for Byen. I Mjolden med Hybjerg havde ialt 15 Ejere mistet 54 Koer, 73 Stkr. Ungkvæg, 23 Heste, 62 Faar. 44 Svin og 12 Gæs.

Den lille By Forballum Syd for Aaen var omtrent lige saa mødtaget som Kirkebyen: „Peder Krestensen er fordruknet med alt sint Folk, og er al Nerdel nederslagen af sint Hus, Pisel og Kleve, Ovn og Skorsten ganske nederslagen;“ hans Korn, Hø og Bohave er drevet bort eller ødelagt, og han har mistet 2 Øg, 8 Nød, 6 Faar og 3 Svin. „Mattis Jepsen haver mist først sin Hustru og Børn og alt sint Hø foruden ved halvandet Læs. 9 Fag Hus er slet bortdreven med Boskab og Indværk, Ovn og Skorsten . . ., Sengeklæder og andre Klæder, og de andre Huse, som efterstaar, ganske fordærvet neden Bjælker. Haver mist 17 Td. rent Korn, 6 Øg, 9 Nød, 15 Faar, 7 Svin og 18 fede Gæs.“ Anders Nielsens nye Hus var „nederslagen paa Jorden og ganske fordærvet . . . og hans Korn og Boskab og Gods er hendreven, og mist alt sint Kretter, og haver aldeles intet efterbeholden uden et lidet Stykke fordærvet Hø.“ Peder Knudsen „haver mist sint Hus og Gaard, med Bo og Boskab, Hø og Korn, hen med alle, 4 Øg, 7 Nød, 10 Faar, 4 Svin og 24 Gæs“. Hans Madsens Stavn er helt forsvunden „uden 3 Fag Hus, som ogsaa er fordærvet og nederslagen.“ Af Michel Krestensens Hus er 10 Fag borte tilligemed al Havren, 4 Td. Rug og det meste af hans Bohave; Hø og Foder er ødelagt, og der er

druknet 2 Øg, 5 Nød, 8 Faar og 6 Svin. Af Lauers Joensens Hus er „Indværk og en stor Part Vægge nederslagen“, og han har mistet „en stor Hob af sint Gods“, alt sit Vogntøj, 5 Td. Byg, af hvilke den ene Td. laa i Ovnen, 2 Td. Havre, alle sine Tørv, 9 Nød, 3 Øg, 14 Faar og 7 Svin. I Kiersten Sorensens Gaard var „den vester Ende af nør Del nederslagen, og Indværk udi Huset nederslagen og fordærvet“. Hun havde mistet 7 Nød, 1 Hest og 2 Svin. „Og haver hendes Søn mist i et Skib, som forgikkes i samme Storm. baade Pendinge, Klæder og andet mere Gods, som blev borte, og 4 Td. Smør og Pendinge, som var tilsamel 120 Rdlr.“ — Tabet af Kreaturer i Forballum var for 6 Ejeres Vedkommende 18 Heste, 45 Stkr. Hornkvæg, 53 Faar, 29 Svin og 42 Gæs.

Ottersbøl var den af Byerne i Mjolden Sogn, der led mindst. Saa vidt man kan se, druknede der slet ingen Mennesker her. I de fleste Gaarde var Mure og Vægge dog saa godt som helt skyllede bort, mens Bohave, Hø, Korn og Tørv flød bort eller ødelagdes. Værst medtaget var Anders Persens Gaard, af hvilken 9 Fag [Salshus?] var „ren hen med alle uden 1 Stolp.“ og en lignende Medfart fik 8 Fag af hans „Kvies- og Øghus“ samt 3 Fag af hans „Øxenshus“. Ogsaa i et Par andre Gaarde var der nogle enkelte Fag helt borte. 11 Mænd i Ottersbøl mistede tilsammen 11 Heste, 31 Køer, 49 Stkr. Ungkvæg, 42 Faar, 37 Svin og 5 Gæs.

For hele Sognets Vedkommende stiller Tabet af Kreaturer sig saaledes: 52 Heste, 252 Stkr. Hornkvæg, 157 Faar, 110 Svin og 59 Gæs. Men nævnte

Tal angiver kun det Tab, som 32 af Sognets Beboere led. For de Gaardes Vedkommende, der var „slet borte“, haves der ingen Oplysninger om Antallet af druknede Kreaturer, og det samme er Tilfældet ved endnu flere Ejendomme. I Aaret 1651 fandtes der i Mjolden Sogn ialt 44 (Gaarde,¹⁾ saa Tabet maa sikkert sættes mindst en Fjerdedel højere.

De 17 af Gaardene i Mjolden Sogn tilhørte Hospitalet og de 7 Kapitlet i Ribe, 13 horte under Trøjborg og 7 var slesvigske (6 gottorpske, 1 tilhørte Christian Rantzov). Hospitals- og Kapitelstjernerne fik Skattefrihed i kortere eller længere Tid i Anledning af den Skade, de havde lidt. Anders Mikkelsen i Mjolden fik saaledes 3 Aars Frihed, 3 andre fik 2 Aars, og de øvrige fik mindre Lettelser.²⁾ Rimeligvis har de ogsaa ligesom Kronfæsterne i Riberhus og Møgeltonder Len faaet Lettelser i Ydelsen af deres Landgilde. Derimod lader det ikke til, at Herskabet paa Trøjborg — der paa den Tid ejedes af Fru Anna Rantzov, Godske Rantzovs Enke — har vist sig særlig lemfældig over for sine Tjenere. Hans Persen i Mjolden, der aarlig svarede Herskabet 3 Ribertd. Byg og 1 Td. Havre, slap med at betale 15 Mk. lybsk i Stedet for Kornet, men det kan næppe kaldes nogen stor Lettelse. Mattis Jebsen i Forballum, der var en af dem, Floden havde ramt haardest, maatte 1635 be-

¹⁾ Jyske Præsters Inddberetn. om Gaarde Bol o. s. v.

²⁾ Riberhus Lensregnsk. 1634—35 Bilag B og Jydske Tegn. 19./2. 1635.

tale 6 Rdlr. i Bode, fordi han ikke i rette Tid havde betalt sin Skyld og Landgilde.¹⁾

Kort Tid efter Stormfloden ansøgte Præsterne i Mjolden, Rejsby, Hvidding, Fardrup, Vilslev og Sneum²⁾ Kongen om, at det maatte paabydes deres Embedsbrødre i samtlige jyske Stifter at komme dem til Hjælp, da de i Floden havde lidt stor Skade, „saa at en Part af demnem haver mist baade Hus, Boskab, Kvæg og andet, hvis de have havt, en Part en ringe Ting igjen beholden.“ Ved Kongebrev af 17. Februar 1635 paa-bydes det da ogsaa Præsterne i de jyske Stifter at komme deres skadelidte Kollegaer til Hjælp med 100 Rdlr. in specie fra hvert Stift.³⁾ Præsten i Mjolden, Hr. Peder, har næppe været blandt de mindst hjem-søgte; 1825 stod Vandet næsten 2 Alen højt i Præste-gaarden,⁴⁾ og endnu højere har det jo sikkert staaet i Stormfloden 1634.

Ost for Mjolden ligger det store Dostrup Sogn. En lille Bæk, der løber ud i Bredeaa, danner Skellet mellem de to Sogne. Hele den sydlige og vestlige Del af Dostrup Sogn bestaar af vidtstrakte Engdrag, der ved indtrædende Floder let sættes under Vand. I

1) Trojborg Jordbøger 1634 og 35.

2) I en samtidig Optegnelse hedder det, at disse Præster kom „saa godt som nøgne ud af deres Senge og næppelig kunde redde Livet.“ Kinch, Ribe Bys Hist. II. 338.

3) H. F. Rordam, Danske Kirkelove III 245 f.

4) Denkmahl der Wasserfluth 1825, p. 6. I Kirken naaede Van-det under Floden 1825 til det fjerde Trin paa Prædikestolen, og Altret blev oversprojet af Vandet.

en gammel Kirkebog, der findes i Præstegaardens Arkiv, læser vi efterfølgende Optegnelse om Stormfloden 1634 af den daværende Præst, Hr. Michel Andersen, der tillige var Provst i Løg Herred:

„Om Natten imellem den 11. og 12. Octobris vaar en skrækkelige stor Vandflod, som kom meget hasteligen om Midnats Tider paa os, og druknede mange Minsker af omliggendes Sogner. Og bleve paa vor Kirkegaard begravet disse efterskrevne: Hans Digchmands Moder [og] Hustru, item Bendix Glasers Kone og Barn, Niels Jepsen i Dostrup, som [var] inde i Knud Nielsens Hus, nok Michel Hyrdes Kone i Noervollom med 5 Born og 2 fattige Kvinde, som de havde laant Hus, item Bendix Glaser og Per Snell, item Gunde Oussen i Vollom, item Jens Schilles Moder og Bold Mechels Datter, item Oue Jepsen ved Brede Kier. Disse 19 Mensker ligge her paa Kirkegaarden. Gud troste alle bedrovede Hjerter og bevar os vel nu og evig for Ild og Vands Nød og for en brad og hastig Død for Jesu Pine og Død Skyld. Vandet stod mindst 2 Alne i mit Hus i alle Stuer, Baas og Lader og skænde meget Korn og Hø, blæste og meget Tag af Husene. Gud hjælp os!“

Ifølge Tingbogen mistede Præsten i Floden „et godt, ungt Øg, bedre end 20 Rdlr.,“ 3 Stkr. Ungkvæg, 3 Svin, 2 Faar og henved Halvdelen af sit Hø, over 40 Læs. Korn og Torv samt Resten af Høet var til dels fordærvet, Bygningerne var „meget skamferede“, og Digerne omkring Huset var skyllede bort. „Hans Rugsæd saavel som hans Naboers gik det salte Vand

over alt sammen, saa de haver plojet en Part om deraf og faar lidet heller intet paa det andet.“

Ogsaa fra en anden Gaard meddeles det, at Vandet stod 2 Alen hojt inde i Stuerne, og det har vel været det almindelige i de fleste af Byens Gaarde. Meget Korn, Hø, Tørv og Bohave var naturligvis ødelagt, og Bygningerne var overalt slemme medtagne, men saa vidt vi ved, var der ingen Gaarde eller Huse helt skyllede bort. Værst medtaget var Hospitalsbonden Knud Nielsens Gaard, af hvilken alt „Nerværk udaf 13 Fag Hus og alt Indværk udi Pisel og Kleve var nederslagen og fordervet.“¹⁾ I en anden Gaard havde „Guds Ver og Vand“ væltet den vestre Ende af Salshuset, og „alt Indværk i Kløve med Skorsten er nederslagen.“ I Dostrup By havde 10 Mænd tilsammen mistet 15 Heste, 23 Stkr. Hornkvæg, 44 Faar og 27 Svin.²⁾

For Drengsteds Vedkommende omtales der i Tingbogen kun 3 skadelidte, der tilsammen havde mistet 4 Kreaturer, 1 Ko og 3 Stude, der vel er druknede ude i Engene.

Norre-Vollum var den af Byerne i Dostrup Sogn, der led mest.³⁾ Den ligger tæt op til Engene, ikke

1) Ved Kongebrev af 3.3. 1636 fritoges han tilligemed 8 andre Hospitals- og Kanniketjenere i Dostrup Sogn for „forgangen Aars Skat.“ Jydske Tegn.

2) Endvidere havde en enkelt Mand mistet „alle sine Svin“; hos et Par andre er Antallet af „smaa Kretter. Faar og Svin“ heller ikke angivet. I en Gaard tog Floden bl. a. „91 af en Østig Malt som afløb af Tønder.“

3) Vi ser her bort fra, at omtrent Halvdelen af Byen hører under Brede Sogn.

ret langt fra Aaen. Skønt ingen af Gaardene var styrtet helt sammen, var der dog flere, af hvilke der var skyllet adskillige Fag bort. Af en Gaard var der saaledes forsvundet 7 Fag Pisel og Kleve, af en anden 8 Fag Lade og af en tredje 6 Fag Lade „uden 2 Stølper, som blev bestannendes.“ I de allerfleste Gaarde var baade Mure og Vægge borte. Vi anfører et Par Eksempler, der er ret oplysende med Hensyn til Datidens Bygningsmaade. Af Volle Pedersens Gaard var 10 Fag Salshus „nederlagen rundt omkring uden en Væg paa den nør Side, og paa den sønder Side stod 7 heller otte Tavler. Ellers er alt Nerværk og Indværk Mestepart fordervet, og fanget stor Skade paa deres Boskab. Nok 7 Fag Ladhus var alle Væggene nederlagen og bortdreven uden 6 heller 7 Fjæl, og førte den ganske Lade Øster over,“¹⁾ Hans Madsens Gaard, „som havde været med Grundmur rundt om, er ganske nederfalden neden Bjælker, og alt Indværk og Boskab med alt deres Gods Mestepart bortdreven og fordærvet.“

Der er tidligere omtalt en grundmuret Gavl; kun paa dette Sted findes der omtalt en af Grundmur helt opført Gaard, hvilket turde være et tydeligt Vidnesbyrd om, at grundmurede Bygninger endnu paa den Tid var en Sjældenhed i disse Egne.²⁾ Saa godt

³⁾ Vedkommende mistede bl. a. „halvfemte Tonde Øl“.

¹⁾ I sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede var næsten alle Bygninger i det vestlige Nordslesvig opførte af Grundmur. P. Rhode, Haderslev Amts Beskr. 1775. p. 490.

som alle Huse og Gaarde er, som det fremgaar af Tingsvidnerne, Bindingsværks Bygninger med Tavlemur eller Væglukkelse af Planker og Fjæl.¹⁾ Vandet har vel lettere faaet Bugt med Bindingsværks Bygningerne end med de af Grundmur opførte, men selv de sidste har jo, som vi ser, ingenlunde kunnet modstaa Bolgernes Magt.

Tabet af Kreaturer var stort. Ti Ejere mistede ialt 6 Heste, 46 Koer, 38 Stkr. Ungkvæg, 82 Faar og 48 Svin. Desuden mistede de henved 60 Td. rent Korn, deriblandt ca. 10 Td. „Tadder“ eller Boghvede.²⁾

Af Brede Sogns mange Byer synes kun tre at have lidt nævneværdig Skade, nemlig Brede, Apterp og Sønder-Vollum, af hvilke de to førstnævnte ligger Syd for, den sidstnævnte Nord for Aæn. Brede, der ligger længst inde i Landet, over en Mil fra Havet, led ganske naturlig mindst. 13 Ejere mistede tilsammen 16 Heste, 2 Stude, 15 Kalve og 2 Faar. Det er muligt, at alle disse Kreaturer er druknede ude i Engene, thi det omtales ikke i Tingbogen, at Beboerne her har lidt noget Tab paa Bygninger, Bohave, Hø eller Korn. Der kan dog næppe være Tvivl om, at Vandet er gaaet ind i en Del af Byens Gaarde og Huse. Fra Gaarden Bosholm, der laa umiddelbart Vest for Brede og vistnok lige saa højt som selve

¹⁾ Jfr. R. Mejborg: Nordiske Bondergaarde I 213.

²⁾ Ogsaa fra andre Byer hører vi om Tab af Boghvede, der allerede paa den Tid synes at have været almindelig i Vestslesvig. Jfr. C. L. E. von Stemann: Schleswigs Recht und Gerichtsverf. im siebzehnten Jahrh. p. 149.

Byen, flød der i hvert Fald 4 Bistokke bort, og i det ovenfor omtalte Brev fra Fogeden Matthias Nielsen i Bredebro til Fru Anna Rantzov siges det da ogsaa, at Brede By tildels er ødelagt af Floden. Efter eget Udsigende havde han selv lidt Skade for over 50 Rdlr.

Apterp, der ligger omtrent midtvejs mellem Brede og Lunde i Randrup Sogn, havde faaet en haard Medfart. Heimreich siger, at der druknede 15 Mennesker her, hvad der nok synes at kunne passe. Fire Forbedelshuse var skyllede helt bort. Ogsaa to Gaarde var „ren hendreven med alle.“ Paa den ene af dem druknede Manden selv tilligemed to Born. *

Af Mads Iversens Gaard var „12 Fag Ladhus, som stod fuld med Hø, nederslaget, og er den største Part bortdrevet og fordærvet undtagen 3 Fag Overdel af samme Lade blev hængendes over noget af samme Hø. Nok 5 Fag Hus ren hen med alle, og alt Indværk og Boskab i hans rette Salshus Mestendels fordærvet og bortdrevet neden Bjælker. Og kan ikke dette Aar fange $\frac{1}{2}$ Td. Rug til samme Gaard. Og haver han mist 10 Nod og 3 Olg i samme Vandflod.“ — Saaledes saa det ud i de fleste Gaarde. Af en var der forsvundet 19 Fag, af en anden 17, af en tredje 15 o. s. v. Og hvad der ikke var helt bortskyllet, var mer eller mindre ødelagt. Ni Ejere havde mistet ialt 13 Heste, 8 Køer, 24 Stkr. Ungkvæg, 43 Faar og 34 Svin.¹⁾

¹⁾ Heller ikke her vides Antallet af druknede Kreaturer paa de Gaarde, der helt forsvandt.

Knap saa slemt saa det ud i Nabobyen Sønder-Vollum. Der omtales ingen Gaarde eller Huse som helt bortskyllede, og der synes heller ingen Mennesker at være druknede her. I de fleste Gaarde var Mure og Vægge dog for Størstedelen borte, og Indbo, Tørv, Korn og Ho fordærvet. Ligeledes var Rugmarkerne saa godt som ødelagte af det salte Vand og af „Tøger og Brøg“, der havde lagt sig over dem. Tabet af Kreaturer, var ogsaa forholdsvis stort. Syv Ejere mistede ialt 2 Heste, 9 Køer, 38 Stkr. Ungkvæg, 74 Faar og 24 Svin.

Naar hele Herredet tages under et, mistede 95 Ejere tilsammen 148 Heste, 614 Stkr. Hornkvæg, 443 Faar, 277 Svin og 108 Gæs. Men Tabene maa i Virkeligheden, som flere Gange tidligere nævnt, sættes ikke saa lidt højere. For de enkelte Sognes Vedkommende var Tabene saaledes fordelte:

	Heste	Hornkvæg	Faar	Svin	Gæs
Mjolden	52	252	157	110	59
Randrup	44	155	41	34	49
Døstrup	21	111	126	75	
Brede	31	96	119	58	

Fra Egnen længere Nord paa — Torninglen eller Haderslev Vesteramt — har vi kun sparsomme Efterretninger om den Skade, Floden forvoldte. Men man kan med temmelig stor Sikkerhed gaa ud fra, at Forholdene her har været omtrent de samme som i de nu beskrevne Sogne. At Skaden har været stor, fremgaar da ogsaa af de betydelige Lettelser, som Bøn-

derne her, saavel slesvigske som kongerigske¹⁾ fik i Skatter og aarlige Afgifter.²⁾

Ude i Skærbæk Sogns store Enge laa der i tidligere Tid en lille By paa 11 Halvgaarde, Husum eller Misthusum. Saa vidt vi ved, omtales den første Gang 1471, da Hr. Oluf Jenson i Ribe tilskodede Mariager Kloster en Gaard „i Synder Jutland i Misthusom i Skierbek Sogn i Hviding Herred liggende.“³⁾ I et Tingsvidne,⁴⁾ der er udstedt en halv Snes Aar senere paa Hvidding Herredsting, kaldes Byen Hussum, og de to Navne synes altid at have været brugte i Flæng. Det er den nordligste paa egentlige Værfer opførte By. De enkelte Huse og Gaarde, man stoder paa i Engene længere Nord paa, er alle byggede paa smaa Gestbanker og ikke paa Jordvolde, der helt er opkastede med Menneskehaand ude i de flade Enge. De 8 Værfer — „Verrer;“ — paa hvilke Byen har været opført, henligger endnu for Størstedelen uforstyrrede paa deres gamle Plads tæt op imod Bredeaa og har ved indtrædende Stormfloder ofte tjent som Tillflugtssted baade for Mennesker og Kreaturer.

1) Egnen var vel overvejende slesvigsk, men dog stærkt blandet. Ribe med nærmeste Omegn dannede en næsten ublandet kongerigsk Enklave.

2) Haderslevhus og Riberhus Lensregnsk. 1634 og flg. Aar. Ved Kongebrev af 26. Marts 1635 fritoges de Beboere i Hvidding og Kalvslund Herreder, der havde lidt Skade i Floden, for Landgilde, Fripenge og Skatter i 1 til 3 Aar.

3) Danske Magazin VI. 95.

4) Script. rer. Dan. VIII, 77.

I Stormfloden 1634 gik Husum næsten helt til Grunde. Fire Aar senere indberetter Sognepræsten i Skærbæk, Hr. Søren Hegelund, til den lærde Ole Worm, at hele Byen blev bortskyllet i nævnte Flod, „med Huse og Gaarde, Kretter og Femon, Korn og Kiern (?), Mænd og Kvinder, sorgeligen herved 44 Mennesker, som jeg her udi Kirkegaarden begravede.“¹⁾ Det synes dog, som om enkelte af Beboerne har hjærget Livet. 1636 fritoges nemlig tre Mænd fra Misthusum — efter derom indgiven Ansøgning — for to Aars resterende Skatter, da „deres Fæ og Kvæg, Hus og Gaard er bleven henskiuldt og omkommen, og de ikke er kommen endnu saa vidt med deres Gaarders Opbyggelse saa og til Næring, at de deres Skatter kan afstedkomme.“²⁾

Generalmajor Geertz lader paa sit historiske Kort over Vestkysten Misthusum forsvinde med Aaret 1634, men det beror paa en Fejltagelse. Gaardene blev atter opbyggede, og de fleste af dem stod endnu i over 100 Aar, enkelte i næsten 200. For faa Aar siden døde den sidste, der var født paa Værferne ude i Husum Enge, men endnu lever der i Skærbæk Sogn Folk, hvis Forældre eller Bedsteforældre er fødte derude. Under de store Floder i det 18. Aarhundrede led Beboerne imidlertid saa store Tab³⁾, at de efterhaanden tabte Lysten til at bo paa et saa farefuldt Sted. 1781 levede der kun 13 Familier i Misthusum,

¹⁾ Danske Saml. 2 R. IV 120.

²⁾ Jydske Tegn. 1. Marts 1636.

³⁾ Jfr. Ballum Tingb. 19. Jan. 1720 og 14. Novbr. 1721. Ark. paa Schackenborg.

mens de øvrige Lodsejere boede andensteds i Sognet.¹⁾ Omkring ved 1814 flyttede den sidste Familie bort fra Byen. Endnu staar der et Par smaa Hytter eller Skur derude, de sidste Rester af en forsvunden By. Paa en Træplade under Bjælken i det ene Hus — der om Sommeren tjener som Opholdsted for Markmanden — findes der følgende Indskrift: 1634 Da skeede den store Flod oc borttog al det Hvs.²⁾

Ogsaa Hjemsted, der ligger paa Gestranden lige op til Engene, led, som det fremgaar af Lensregnskaberne, betydelig Skade i Floden. De øvrige Byer i Sognet, der alle ligger temmelig højt, har næppe lidt synderlig Skade af Vandet. Af „den nederste Mølle“ i Skærbæk blæstes derimod baade „Mølluset, Kværnen og Grundværket“ over Ende af „den svar Vejr og Blæst.“ Mollen laa „ode“ indtil 1636, da Kongen maatte eftergive Mølleren Halvdelen af hans

¹⁾ Danske Atlas VII 191.

²⁾ Endnu lever der i Folkemunde mangt et Sagn om Beboerne derude i Misthusum. Men disse Sagn, der ikke stiller de Husum Bønder i det bedste Lys, har næppe meget med Virkeligheden at gøre. Derimod bør det til nævnte Bønders Ros anføres, at de, saa vidt vides, var de første der paa Egnen, der udskiftede deres Jorder af Fællesskabet, nemlig i Aaret 1747. (De orig. Udskiftningsakter ejes af Hr. P. Timmermann, Skærbæk.) Da Udskiftningen en 30 Aar senere fandt Sted i de fleste andre Byer paa Vestkysten, havde man næsten glemt, at der nogensinde havde eksisteret Markfællesskab i Husum. I en Indberetning til Rentekammeret af 20. Juni 1785 fra Birkedommeren Paul Detlefsen i Ballum hedder det om nævnte By: „Her har Fællesskabet altid været ophævet“ (!) (Kopi i Ark. paa Schackenborg.) 1750 fulgte Bønderne i Øbjerg i Nabo. sognet Arrild det af Bønderne i Husum givne Eksempel. (Hvidding Herreds Tingb. 16. Novbr. 1750. Statsark. i Slesv.)

Gæld til Kronen, der beløb sig til 406 Mk. 14 Skl. lybsk.¹⁾

I Brøns Sogn druknede der ifølge Præstens Indberetning til Ole Worm 21 Mennesker.²⁾ I Byerne Havervad, Aabølling og Brøns modtog de fleste Beboere endnu 1636 betydelige Lættelser i de aarlige Afgifter, enkelte i Havervad og Aabølling var endog helt fri. Brøns Mølle, der vel havde samme Plads den Gang som nu, ved Aaen ca. en Fjerdingsvej Øst for Byen, var „ganske med alle, baade Grundværket og andet, bortskøldt og ødelagt, saavel som ogsaa Vindmøllen derhos i samme Storm nederfaldt.“ Ved Kongebrev af 12. Marts 1636³⁾ fritoges Mølleren for Halvdelen af sin Gæld til Kronen, der beløb sig til 807 Mk. 12½ Skl. lybsk. Endvidere resterede han samme Aar med 20 Ørter Rug og 6 Læster Mel i Molleskyld. Naar han var kommen i saa stor en Gæld, hidrørte det bl. a. ogsaa derfra, at „Bønderne disse Aaringer haver været forarmet og haver lidet at male.“ Først 1636 kom Møllen atter i sin gamle Stand.⁴⁾

Rejsby Sogn led sikkert endnu mere end Brøns Sogn. Ifølge den daværende Præst,⁵⁾ Hr. Jørgen Christensens Indberetning til Ole Worm druknede der

¹⁾ Bilag til Haderslevhus Lensregnsk. og Jydske Tegn. 12. Marts 1636.

²⁾ Danske Saml. 2. R. IV 120.

³⁾ Jydske Tegn.

⁴⁾ Tingsv. udstedt paa Hvidding Herredsting 2. Maj 1636. Bilag til Haderslevhus Lensregnsk. 1636.

⁵⁾ Han hørte, som foran omtalt, til de Præster, der i Anledning af den Skade, de led i Floden, modtog Understøttelse fra deres Embedsbrødre i samtlige jyske Stifter.

ialt 50 Mennesker i Sognet.¹⁾ Af de 17 Gaarde i Hovedbyen Rejsby, der ligger tæt op til et lille Aaløb og temmelig lavt, var 6 helt fri for Landgilde og Frihedspenge i 3 Aar. De øvrige Gaarde, der alle var helt fri det første Aar efter Floden, fik ogsaa i de to følgende betydelige Lettelser. Af de 8 Forbedelshuse havde de 4 Frihed i 3 Aar.

Hvidding Sogn ligger en Del højere end de tilgrænsende Sogne baade mod Nord og Syd. De Lettelser, Bønderne her fik, var ogsaa mindre end i Nabo-sognene. Kun en enkelt Gaard i Hvidding By var endnu 1636 helt fritaget for at betale Landgilde. Ogsaa Præsten i Hvidding, Hr. Thomas Christensen, fik Hjælp fra sine Embedsbrødre i Anledning af den Skade, han havde lidt i Floden.²⁾

I Vester-Vedsted Sogn druknede der ifølge Heimreich 22 Mennesker, 7 i Vedsted og 13 i Sønder-Favrup. At Gaarde og Huse ogsaa her har faaet en slem Medfart, kan man slutte sig til ud fra den Skæbne, der overgik Præstegaarden, af hvilken „en stor Part [var] aldeles . . . bortskult og henslagen med alle, en Part ogsaa overskult, kryst og fordervet.“ I den Anledning bevilgedes der den daværende Præst til Vester-Vedsted, Læsemesteren ved Domkapitlet i Ribe, M. Christen Nielsen Friis „noget Egetommer af Lehnens

1) Danske Saml. 2 IV R. 120.

2) 1825 stod Vandet 1 Alen højt i Præstegaarden. Om Natten den 10. Decbr. 1792 maatte Præstegaardens Beboere vade i det salte Vand til Knæerne. Samme Nat naaede Vandet til Bjælkerne i enkelte Huse i Hvidding By. Sognets Liber daticus.

hosliggendes Skove“ tilligemed noget Fyrretommer til Gaardens Genopførelse.¹⁾

Paa Grund af „Stedens Situation og Lavhed“ ansaa Præsten det imidlertid ikke for „raadsomt“ at bygge igen paa det samme Sted, hvorfor han flyttede Gaarden hen „paa en anden og flux højere Plads“, rimoligvis til dens nuværende Plads lige Øst for Kirken.²⁾ Den nuværende Præstegaard er dog først opført 1738 og følgende Aar af Sognets første selvstændige Præst, Hr. Jens Høhne, der var Præst i Vester-Vedsted fra 1738 til 1773.³⁾

Fra Ribe har vi to saantidige Beretninger om Oversvømmelsen.⁴⁾ I en Optegnelse af Raadmand Anders Pedersen Spandet hedder det bl. a.: „Der Klokkeren var 10, da var det [Vandet] ikke paa en Alen nær til Hammeren paa Skibbroen. Der Kl. var 12, da gik Vandet i Domkirken og nedsløg nogle store Sten paa Gravene i Kirken. Bortskyllede og bortsløg mange Huse og gjorde usigelig Skade, som ikke let staar til at forglemme. Da Klokkeren var 4, da faldt Vandet og brød ind i Stranden og bortskyllede baade Folk, Kvæg, Huse, Korn“ o. s. v. I Borgmester Hans

1) Jydske Tegn. 17. Febr. 1635.

2) Da Udgifterne til Gaardens Genopførelse forøgedes en Del ved Flytningen, ansøgte Præsten 1636 om en Pengenhjælp fra Provstiets Kirker eller senere Godtgørelse af Efterfølgerne i Embødet. (Indk. Br. til Danske Kancelli 12./3. 1636.) Kongen forlangte Biskoppens og Lensmandens Betænkning i Sagen (Jydske Tegn. 16./4. 1636), men vi kender ikke Udfaldet.

3) Grønlundske Papirer.

4) Kinch, Ribe Bys Hist. II 334, 337 f.

Friis's Optegnelse siges det, at „alle Broer, Damme og Diger, Moller, Huse og Stalde her ved Ribe mestendel [er] fordervet eller nedslagen.“ Saa vidt vides, er det, som vi tidligere har omtalt, den eneste Flod, der er trængt ind i Domkirken. Et Mærke paa Midtskibets sydostligste Pille, der skal angive den Højde, Vandet naaede inde i Kirken, befinder sig godt 5 Fod over det nuværende Gulv, der ligger 12 à 13 Fod over daglig Hojvande, men en Del lavere end Jordens Overflade uden for Kirken. I Byfogdens Hus paa Mellemdammen naaede Vandet op til det overste af Vinduerne. To Huse, der laa ved Pillesport for Enden af Grønnegade, og som tilhørte Kongen, var „slet og aldeles ved alle bortskuld og øde . . . uden en ringe Ting af Stænger og Løsholter udi en fire eller fem Fag Hus, som dog staar paa Fald. Og de fattige Folk, som boede derudi, haver mist udi Floden alt, hvis de ejede og havde, saa de formedelst Guds synderlig Befrielse haver reddet deres blotte Liv.“¹⁾ Saa-dan omtrent har det vel set ud med adskillige andre Huse. Heimreich meddeler saaledes, at saa godt som alle Huse i Sønderportsgade var ruinerede. At Byen har lidt store Tab, fremgaar ogsaa af den Omstændighed, at dens Borgere ved Kongebrev af 6. Jan. 1635²⁾ forskaanedes for „al Skat og Tynge“ i 3 Aar, „paa det at de des bedre kan komme paa Fode igjen.“

Mærkelig nok skal der — rigtignok ifølge en ca. 50 Aar senere Beretning³⁾ — kun være druknet 6

1) Lensregnsk.

2) Jydske Registre.

3) P. Resen: Atlas danicus VI, 672.

Mennesker i selve Byen. Derimod synes Tabet af Menneskeliv at have været større i de til Ribe hørende Landsbyer, Øster-Vedsted og Tange, hvor der ifølge Heimreich skal være druknet henholdsvis 13 og 21 Mennesker. Tange ligger godt en Fjerdingsvej Øst for Byen, tæt op til Nipsaaens nordlige Bred. Seem Sogn, der ligger paa den modsatte Side af Aaen, led ogsaa betydelig Skade. Særlig haardt rantes Sognets østligste By, Varming, der ligger henimod to Mil fra Havet. Efter Heimreich druknede der 10 Mennesker i Varming. De fleste Bønder her var ogsaa fri for Skat og Landgilde i to Aar, enkelte havde endog tre Aars Skattefrihed. Skallebæk Mølle mellem Varningsø og Munkesø fik eftergivet en Del af Møllenskylden og var desuden fritaget for Skat i to Aar.

Det store Fardrup eller Farrup Sogn, der omfatter Størsteparten af Landet mellem Nipsaaens og Kongeaaens Udlob, er meget udsat for Havets Oversvømmelser. Ved enhver større Flod lider samtlige Byer i Sognet som Regel store Tab,¹⁾ og i Stormfloden 1634 gik flere af dem næsten helt til Grunde. Ifølge et Sagn, der kan forfølges langt tilbage i Tiden,²⁾ skal Flodvandet ved denne Lejlighed have slukket Ilden paa Arnestedet i Sognets højestliggende Gaard, Nygaard. Borgmester Hans Friis i Ribe fortæller, at „Skibe og Skuder“ var

¹⁾ De Tab, Sognet led i Stormfloderne 1825, 39, 44, 50, 52, 60, 65 og 81 udgjorde ifølge stedfunden Taksation henholdsvis 12,000, 16,000, 7,724, 15,164, 6,692, 28,228, 40,270 og 40,532 Kr. Ribe Stiftstidende 25. Novbr. 1881.

²⁾ Indberetn. fra 1766. Grønlandske Pap.

opsat ved Farrup Kirke¹⁾, og at der druknede 295 Mennesker i Sognet eller vel omtrent Halvdelen af Befolkningen.²⁾ I den anden samtidige Beretning fra Ribe hedder det: „Peder Ibsen i Ondaften (Lundgaard) og hans Hustru Karen, som tog hendes Datters Barn og bandt det til sig, og 2 unge Mennesker, deres Sønner, bleve, og al deres Formue, som var stor, blev slet borte.“ Ifølge samme Beretning druknede alle Beboerne i den sydligste By i Sognet, Mejlby, paa en ung Karl nær. Sagnet fortæller, at der ogsaa i den lille By Tanderup kun blev et Menneske i Live, nemlig „gamle Palle“, som boede paa den Gaard, der hedder „Lille Tanderup“. Han skal have bjærget Livet paa en Hanebjælke i Laden. Da han kom ud og hørte, at han var den eneste i Tanderup, der havde reddet Livet, skal han have sagt: „Aa! gid et aller vaer go!“³⁾ Baade Ondaften og Gaardene i Mejlby og Tanderup

1) 1825 gik Vandet ind i Kirken, og det samme har naturligvis været Tilfældet 1634. 2 Aar senere maatte Kirken restavreres paa Grund af dens store Brøstfældighed. Der tales imidlertid ikke om, at denne hidrørte fra Stormfloden, derimod siges det, at Kirken 1634 „for den store bedrøvelig Vandflod intet og Ao. 1635 udi lige Maader moxen intet af den visse Jordbog og Indkomst“ har faaet. Indk. Br. til Danske Kancelli 1636.

2) Kinch II 337 f. Antallet af Indbyggere har vel omtrent været det samme som 1775, da der var 560 Mennesker i F. Sogn. P. Rhode, Saml. t. Haderslev Amts Beskr. p. 466. Naar Rhode og andre Forfattere fortæller, at der af Sognets samtlige Indbyggere kun blev 30 tilbage, er det sikkert en stor Overdrivelse.

3) Saml. til jydsk Hist. og Top. VIII 4. „Gid et aller vaer go, som han so' gammel Palle“ — er endnu et staaende Mundheld der paa Egnen. Fæsteren paa en af de tre Gaarde i Tanderup hed Palle Nielsen — muligvis er han „gamle Palle“. Riberhus Jordbog 1634.

var fritagne for Skat og Landgilde i 3 Aar, og samme Frihed nød Flertallet af Gaarde og Huse i Sognets øvrige Byer. I Kjærbøl og Hillerup maatte en Del af Gaardene dog nøjes med 2 Aars Frihed.

Jedsted, der sammen med Halvdelen af Hillerup By hører til det for Størstedelen Nord for Kongeaaen liggende Vilslev Sogn, har sikkert lidt meget i Floden. Byen ligger nemlig temmelig lavt og tæt op imod Aaen. Endnu 1636 var da ogsaa alle de slesvigske Gaarde og Forbedelshuse i Byen fritagne baade for Skatter og Landgilde.

Ud fra de Kilder, der har staaet til min Raadighed, har jeg i det forbigaaende forsøgt at give en Fremstilling af de Virkninger, som Stormfloden 1634 førte med sig for hele den sønderjydske Kysts Vedkommende. At denne Fremstilling paa Grund af Kildernes Mangelfuldhed har adskillige Huller og iøvrigt lider af mange Ufuldkommenheder, er jeg den første til at indromme og til at beklage. Alligevel har jeg det Haab, at de mange Enkeltheder, jeg har samlet, maa have givet et nogenlunde fyldigt og tilforladeligt Billede af hin sorgelige Begivenhed.

At give en samlet nøjagtig Oversigt over Skadens Udstrækning: hvor meget Land der tabtes, hvor mange Mennesker der druknede, o. s. v. er ikke muligt. Vi maa overalt nøjes med det tilnærmelsesvis og ud fra Enkelthederne slutte os til Helhedsbilledet. Forfattere, der skrev umiddelbart efter Katastrofen, mener, at der paa hele Hertugdømmets Kyst druknede over 30,000 Mennesker, et Tal, som dog af Heimreich reduceres til henimod det halve. Men man kan næppe — ud fra

de foran meddelte Specialefterretninger — sætte Antallet af de druknede højere end til 11 à 12,000 Mennesker. Endnu vanskeligere vilde det selvfølgelig være nogenlunde nøjagtig i Tal at angive Storrelsen eller Værdien af de Tab, som hele Kysten led paa Huse, Kreaturer og anden Ejendom.

Man har ofte sammenlignet Stormfloden 1634 med den, der indtraf Natten mellem 3. og 4. Febr. 1825, og det maa indrommes, at der findes en vis Lighed mellem disse to mægtige Oversvømmelser. De indtraf begge ved Natte-tid, og begge kom de aldeles uventet. Fra flere Steder horer vi begge Gange om, at Folk ikke anede Vandets Komme, før det trængte ind i Stuen til dem, saa at de for at redde Livet i det blotte Linned maatte flygte op paa Loftet eller ud af Huset.¹⁾ Men ser vi hen til de Virkninger, som de to Oversvømmelser førte med sig for den slesvigske Kysts Vedkommende, saa taalder Floden i 1825 ingen Sammenligning med den, der indtraf 1634.

I den førstnævnte Flod blev vel ikke saa lidt Land ubrugeligt i lang Tid, fordi det var tildækket af Slik, Græs og Muslingskaller, eller fordi det i længere Tid stod under Vand, men noget egentligt Landetab var der ikke Tale om — bortset fra Halligerne, der som bekendt formindskes betydeligt ved enhver større Flod. Ogsaa med Hensyn til Tab af Menneskeliv og af Ejendom er der en uhyre Forskel. Kun paa Halligerne var Tabet af Menneskeliv stort ogsaa i Floden 1825. Her druknede der nemlig 75 Mennesker, men

¹⁾ Slesv. Provindsialefterr. II 164 f.

paa de øvrige Øer og Fastlandet var der kun ganske enkelte, der satte Livet til. Paa den aabne Kyst mellem Kongeaaen og Vidaaen druknede der, saa vidt vides, kun 4 Mennesker, mens der 1634 paa den samme Strækning druknede omkring ved 600. Floden 1634 tog ikke mindre end 664 Huse i Ejdersted, Floden 1825 nøjedes med 31. Paa Kysten Nord for Hojer var der i 1825 kun ganske enkelte Bygninger, der styrtede helt sammen, hvorimod det i 1634 var ret almindeligt, at Husene her skylledes bort.

Man har rigtignok undertiden paastaet, at Floden 1634 ikke var højere end den i 1825, og at de større Tab udelukkende skyldes de daværende Digers slette Tilstand. Da vi ikke har nogen absolut tilforladelig Angivelse af Vandets Højde 1634, lader denne Paa-stand sig hverken bevise eller modbevise. Adskilligt, bl. a. de foran omtalte Flodmærker i Kirkerne i Vilslev og Ribe,¹⁾ tyder dog paa, at Vandet flere Steder har staaet højere 1634 end 1825. I hvert Fald synes det at have været Tilfældet paa Kysten Nord for Hojer, hvor Digernes Slethed jo heller ikke kan bære Skylden for de større Tab. Det maa ganske vist indrømmes, at andre Omstændigheder her kan have bidraget til at gøre Tabene større. Bygningerne var solidere i 1825, idet de da alle var opførte af Grundmur. Men det maa da heller ikke glemmes, at ogsaa enkelte grundmurede Bygninger, der omtales 1634, sloges sønder af Floden.²⁾ Mere Vægt kunde der maaske tillægges

¹⁾ Jfr. Angiv. af Vandets Højde i Randrup Kirke S. 56.

²⁾ foran S. 87.

den Omstændighed, at en Del af Bygningerne vistnok har ligget lavere i 1634 end i 1825. I tidligere Tid nøjedes man i Almindelighed med at omgive Gaardene med Diger til Beskyttelse mod eventuelle Oversvømmelser, men i Tiden mellem de to Floder er sikkert ikke saa faa af Gaardene blevne „verrede op“ : Grunden, paa hvilken de er byggede, er bleven forhøjet. I Løbet af det sidste Aarhundrede er disse Diger næsten helt forsvundne, kun hist og her ser man endnu Spor af dem. Efterhaanden som Gaardene er blevne ombyggede, er Grunden under dem bleven opfyldt, og de gamle Diger har da mistet deres Betydning.

Hvilken af de to Floder, der har været højest — ja, det er som sagt vanskeligt at afgøre. Derimod er det uomtvisteligt, at hverken Stormfloden 1825 eller nogensomhelst anden af de Floder, vi har paalidelige Efterretninger om, har bragt saa store Ulykker over den slesvigske Vestkyst som den, der indtraf Natten mellem 11. og 12. Oktober 1634. Vi forstaar vel, at denne „Guds forfærdelige Syndflod“ for mange af Dattidens Mennesker kom til at staa som et Varsel om Tidernes Afslutning, og vi forstaar tillige, at Aarhundreder ikke har været i Stand til at udslette Mindet om hin i Egnens Historie saa skæbnesvangre Begivenhed.

Den tønderske Kniplingsindustri's Blomstringstid.

Af Arkivassistent Fr. Jürgensen West.

I.

Oprindelsen til Kniplingsindustrien i Tønderegnet er uvis. Det første Anlæg tilskrives sædvanlig en enkelt Mand, en Købmand ved Navn Steenbeck fra Dortmund i Westfalen, der indvandrede omkring 1647 og tog nogle gamle Mænd, som forstode Kniplekunsten, med sig. Steenbecks Ledsagere underviste en vis Tid ad Gangen Kvinder og Born fra Tønderegnet i Tilvirkning af Traadkniplinger, og naar de havde udlært, vendte de hjem, oprettede hist og her Knipleskoler og udbredte saaledes Kunsten videre.

Denne Beretning, hvis Kilde er den af Martin Richard Flor i Aarene 1758 og 1759 affattede Beskrivelse af Byen Tønder,¹⁾ have de fleste Forfattere fulgt uden at underkaste den synderlig Kritik. Den kan imidlertid ikke stemme med de virkelige Forhold; enten er Tidspunktet 1647 urigtigt angivet, eller ogsaa

¹⁾ Trykt 1762 i Camerer: „Nachrichten von merkwürdigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Holstein.“

har Steenbeck ganske vist havt stor Fortjeneste af Kniplingsindustrien i Tønder, men har ikke været dens Grundlægger. Allerede otte Aar tidligere maa den have været temmelig udbredt der paa Egnen. Dette sidste fremgaar utvetydigt af den flensborgske Raadmand Hilmar von Lüthens Beretning¹⁾ om, hvorledes det første Guldhorn blev fundet i 1639 ved Gallebus i Møgeltonder Sogn. Hans Fader, Didrich v. L., var den første Mand, der havde dette Horn i Hænde; Didrich fortalte ofte om dette mærkelige Fund, og i Faderens Beretning, som Hilmar senere skrev ned, hedder det udtrykkelig, at Guldhornet blev fundet af en Pige fra Møgeltonder, som ernærede sig ved at kniple, og som stadig afsatte sine Arbejder til Hilmars Moster, Marina Thomsen i Tønder; til hende bragte hun Hornet en Dag, da hun netop havde noget Kniplearbejde færdigt.

Det er i og for sig interessant, at man i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede kan paavise Kniplingsindustriens Tilstedeværelse i Tønderegnet; thi Traadkniplinger ere næppe tilvirket noget andet Sted før i det 16. Aarh. sidste Halvdel, og denne Art Husflid er da naaet forholdsvis hurtigt til den nordlige Del af Slesvig fra dens Hjemstavn i Mellemeuropa. I Begyndelsen har den dog formodentlig fristet fattige Kaar; først i Løbet af det 18. Aarh. — altsaa efter at henved 100 Aar vare gaaede siden dens første Tilsynekomst — tog den et saadant Opsving, at den vakte Opmærksomhed ikke blot i det danske Monarki, men ogsaa i Udlandet.

1) Schleswig-Holsteinische Anzeigen 1761, Side 289—290.

I Tønder By fandtes i Aaret 1717 syv Kniplingshandlere, som forsørgede 26 Personer og havde et Tyendehold paa i alt 10 Personer; én af dem har endog Raad til foruden Karl og Pige at holde en Tjener; en mindre Kniplingshandler er tillige Barber. Samtidig var der i Byen kun bosat otte Kniplersker, der tilsammen forsørgede tre Personer; én af dem holdt en Tjenestepige. Kun tre svarede Kopskat, de fem andre vare saa fattige, at de intet kunde give. Kopskatten for Kniplersker er sat til 1 Rdlr. C. med Tillæg af 1 Sk. for den, der holder Pige, medens Kniplingshandlerne ere ansatte til en Kopskat af gennemsnitlig ca. $16\frac{1}{2}$ Rdlr. C. (Maximum 29 og Minimum 7 R. C.). I Skatteregistret for Tønder Amts Landdistrikter er kun én Person opført som Kniplingshandler, og han er ikke sat i Skat, da han i 1717 har bosat sig under en fremmed Jurisdiktion. Allerede paa dette Tidspunkt af den tønderiske Kniplingsindustriis Udviklingshistorie er der saaledes en iøjnefaldende Afstand imellem Fabrikanternes og Arbejderskernes økonomiske Stilling.

Umiddelbart efter Oprettelsen af „General Landets-Økonomi- og Kommercekollegiet“ (i December 1735) blev der gjort alvorlige Anstrængelser for at skaffe Regeringen nøjagtige Oplysninger fra alle Monarkiets Egne om Landbrugets, Handelens og Industriens Tilstand som et nødvendigt Grundlag for en maalbevidst økonomisk Politik. Der blev herved tilvejebragt og samlet et stort Materiale, hvori der ogsaa findes ret fyldige Oplysninger om Kniplingsindustrien i Slesvig.

I Kommercekollegiets Beretning til Kongen (af 18. Okt. 1737) om Erhvervslivets Tilstand i Tønder Amt siges: „Der findes ingen anden Industri i Amtet uden Kniplingsindustrien; men denne skal ogsaa være i temmelig god Tilstand og har vel aldrig været i stærkere Flor end nu, eftersom de i Byen Tønder og i Amtet boende Kniplingshandlere beskæftige mange Tusende Personer. Industrielle Privilegier eller Monopoler er ikke tilladt nogen; derimod skulle Kniplingsfabrikanter i Følge en kgl. Resolution af 31. Okt. 1732 have faaet Tilladelse til at bo, hvor de ville, i Amtet uden derfor at forulempes af Byens Indvaanere og Handelsmænd. . . . I Geest-Herrederne ernære sig omtrent nogle Tusende Piger ved Tilvirkning af Kniplinger. Det er den fattige Husmand til stor Hjælp, idet han, naar hans Born have naaet otte til ni Aars Alderen, ikke mere har nogen Udgift af dem, og naar de blive ældre og større endog kan faa største Delen af sine kontante Udgifter i Aarets Lob dækkede ved deres Arbejdsfortjeneste. Ellers vilde mange Husmænd ikke kunne ernære sig af deres Jordlod.“

I Beretningen om Løgumkloster Amt¹⁾ anføres Tilvirkningen af Kniplinger som den eneste Industri i hele Amtet. „Et temmelig stort Antal, navnlig Kvinder og Born, ernære sig ved Tilvirkning af tønderske Kniplinger, som de forfærdige i stor Mængde og levere til Kniplingshandlerne i Løgumkloster og Tønder imod en bestemt akkorderet Løn for hver Alen.

1) Kom. Kol. $\frac{18. \text{ Juli}}{5. \text{ August}}$ 1737.

Varerne afsættes af Kniplingshandlerne, hvoraf der findes mange i Amtet. — Ogsaa i Aabenraa Amt¹⁾ boede der Kniplepiger, der arbejdede for egen Regning og afsatte de færdige Kniplinger i Tønder eller andetsteds.

Det kan paavises, at der omtrent samtidig med, at Kommercekollegiet indsamlede disse Oplysninger, altsaa i Trediveerne af det 18. Aarh., kom Fart i Kniplingsindustrien. I Aaret 1744 vare saaledes 25 Kniplingshandlere — 11 større og 14 mindre — bosatte i Tønder By, det vil sige henved fire Gange saa mange som i 1717. Blandt de større findes ni med skattepligtig Formue. Øverst i Rækken staar Jürgen Krügers Enke, hvis Formue er angivet til 5000 Rdlr. C., og Lorenz Henningsen med en Kapital af samme Storrelse, derpaa følger Caspar Krüger med 4000 R. C., to med 1500 og én med 1000 R. C. Resten har imellem 250 og 400 R. C.; den nederste i Rækken er tillige Brændevinsbrænder. Disse Summer ere efter Forholdene ret betydelige, saa at det med Sikkerhed kan sluttes, at Kniplingshandelen dengang var bleven et indbringende Erhverv. Henved 40 Aar senere, i 1780,²⁾ ansloges Antallet af de Personer, der beskæftigede sig med Tilvirkning af Kniplinger, til over 12000, og de underholdt ved deres Arbejde ca. 20000 Mennesker.

1) Kom. Koll. 18. Juli
5. August 1737.

2) Kom. Koll. 29. Juni
6. Juli 1780.

Kniplingsindustrien havde sit Sæde i Løgunkloster Amt, paa Trøjborg Gods, i Grevskabet Schackenborg, paa Oen Romø samt i den vestlige Del af Amterne Tønder, Aabenraa og Haderslev. I Begyndelsen af det 19. Aarh. angives Grænserne for det egentlige Kniplingsdistrikt saaledes: ¹⁾ den vestlige Del af Hertugdømmet Slesvig fra Læk Sogn i Tønder Amt over Hellevad i Aabenraa Amt til Maustrup i Haderslev Amt og derfra til Ribe i Jylland, Oen Romø medindbefattet, men med Undtagelse af de tønderske Marskeegne. I Marsken har Kniplingsindustrien aldrig vundet Fodfæste, idet Friserne ikke vilde lade deres Born lære at kniple, uagtet Tusender sade ledige Vinteren over. ²⁾

II.

Den tønderske Kniplingsindustri havde uden nogen Understøttelse fra en ringe Begyndelse arbejdet sig op til et betydeligt Omfang. Den vakte megen Opmærksomhed ikke mindst hos selve Regeringen, hvis mange Forsøg paa at grundlægge en national Industri ikke havde givet Resultater, som kunde siges at staa i rimeligt Forhold til de anvendte Forholdsregler og Pengemidler. Havde Regeringen i Begyndelsen overset Kniplingsindustrien — hvilket saa meget lettere

¹⁾ Neue Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte 1812, Side 529 fig.

²⁾ Schl. Holst. Provinz.-Ber. 1790, Side 710.

kan forklares, som dens Hovedsæde, Tønder By, først blev okkuperet i 1713 og derefter endelig inkorporeret i 1721 tillige med de øvrige gottorpske Dele af Hertugdømmet Slesvig — saa søgte den senere at indhente det forsømte ved Anvendelse af de Midler, som dengang ansaas for de hensigtsmæssigste til at støtte og fremme industriel Virksomhed; særlig tog da det under Kristian VI. reorganiserede Kommercekollegium sig med Iver af denne Industrigren.

I den kort efter Kollegiets Genoprettelse udstedte Forordning imod overdreven Luxus i Klæder (af 16. April 1736) blev det forbudt at forskrive eller bære Kniplinger, som ikke vare forfærdigede her i Landet; Straffen for Overtrædelse af dette Forbud blev sat til 200 Rdlr. C., Halvdelen til Angiveren og Halvdelen til Statskassen. Dette Forbud blev opretholdt i hele den følgende Tid og udtrykkelig gentaget i Fr. 18. April 1769; kun Mulkten blev forandret (ved Plakat af 18. Maj 1775), idet den mere rationelt sattes til et Beløb lig med den hver Gang konfiskerede Vares Værdi. Samtidig blev det stillet de tønderske Kniplingsfabrikanter i Udsigt, at, saasnart de saa sig i Stand til at forsyne Landet med Blonder i tilstrækkelig Mængde, skulde Forbudet ogsaa udstrækkes til at gælde for denne Artikel. I 1775 udstraktes Forbudet til ogsaa at omfatte de tidligere storfyrstlige og fælles Dele af Holsten. Først ved den store Toldreform i 1797 bleve disse Indførselsforbud hævede, men i Stedet for traadte nu en ret høj Toldbeskyttelse, idet Indførselstolden for Kniplinger af Traad og Silke i Toldtarifen af 1. Februar 1797 blev sat til 1 Rdlr. C. pr. Ø .

Derimod kunde de tønderske Kniplinger — og fra 1774 tillige Blonder — indføres toldfrit til Danmark og Norge, imod at der medfulgte behørig Attest for, at de ikke vare fremmede, men virkelig vare tilvirkede i Hertugdømmet Slesvig. Denne Begunstigelse nød den tønderske Kniplingsindustri lige indtil Toldreformens Gennemførelse. I Toldfr. af 1. Febr. 1797 blev det bestemt (i § 4, Litr. b), at Hertugdømmernes „Fabrikvarer“ skulde svare det halve af den almindelige Indførselstold, naar de indfortes fra toldpligtige Steder, og da der ikke var gjort nogen Undtagelse for de tønderske Kniplingers Vedkommende, maatte der altsaa af disse efter Tarifen svares $\frac{1}{2}$ Rdlr. C. pr. \mathcal{R} . Herimod protesterede imidlertid tre Handlende i København; de vilde ikke betale Told for nogle Kniplinger, som vare tilsendte dem med den agende Post fra Hertugdømmet. Kommercekollegiet, som i den Anledning blev hørt, fandt det imidlertid betænkeligt at forandre endsige ophæve den tønderske Kniplingsindustris Begunstigelse. Kollegiet frygtede med Rette for Virkningen af en Beslutning, der vilde tvinge nogle Tusende Kniplepiger til at opgive deres Erhverv. General-Toldkammeret besluttede sig derfor til at indrømme fuldstændig Toldfrihed for de i Slesvig tilvirkede Kniplinger og Blonder, som udfortes til Danmark og Norge (vgl. Resol. 5. Juli 1797).

Regeringen søgte dog ikke alene ved Indførselsforbud at holde fremmede Varer borte fra det indenlandske Marked, men den vaagede med ligesaa stor Ængstelighed over, at der ikke skabtes en farlig Konkurrence paa det udenlandske Marked ved Udvandring

af danske Kniplepiger til Nabolandene. Det stedlige tønderiske Økonomi-Kollegium indberettede i 1740 til Kommercekollegiet i København, at man i Sverige havde til Hensigt at indføre Kniplingsindustrien, og at danske Undersaatter endog havde ladet sig bruge til at lokke Kniplepiger til Udvandring. I den Anledning rettede Kommercekollegiet en Forespørgsel til Amtmændene i Tønder, Aabenraa og Løgumkloster, Flensborg og Haderslev, om nogen Kniplepige allerede var bleven bevæget til at forlade Landet, hvem der i saa Fald havde ladet sig bruge hertil, og hvorledes Kniplepigens Udvandring bedst kunde forhindres. Herpaa svarede Amtmanden over Aabenraa og Løgumkloster Amter, Massow, at der i hans Distrikt indtil Dato ikke var „deserteret“ nogen Kniplerske, og saa vidt han havde erfaret, var heller ingen bleven opfordret dertil. Imidlertid havde han dog truffet den foreløbige Foranstaltning at anbefale sine Underbetjente fremtidig at være paa deres Post. Amtmanden over Haderslev Amt, Schnell, kunde derimod indberette, at en Jøde fra Frederiksstad, ved Navn Aaron, virkelig havde forledet en Kniplepige fra Gram Herred til at udvandre og bragt hende til Kalmar i Sverige. Tyske Kancelli satte sig strax i Bevægelse for at forlange Pigen tilbage og faa Jøden afstraffet. Ligeledes indberettede Amtmanden over Tønder Amt, Gehejmeraad Frederik Vilhelm v. Holstein, at han af paalidelige Folk havde erfaret, at tvende Personer i Husum havde gjort derværende Kniplepiger meget fordelagtige Tilbud, hvis de vilde udvandre.

For nu at forhindre, at der slap nogen Kniplepige bort, blev der efter Amtmand Holsteins Forslag i Hertugdømmernes Havne indført et skarpt Tilsyn med de Rejsende. Enhver, der vilde forlade Hertugdømmerne med Skibsløjighed, maatte først skaffe sig et Pas fra den stedlige Øvrighed; dette skulde forevises Toldbetjenten paa Indskibningsstedet, og ingen Passagerer fik Lov til at gaa ombord, for hans Pas var visiteret. Samtidig blev det bestemt, at Underbetjentene skulde affatte Kvartalslister over Kniplepigerne i deres Distrikt og indlevere dem til Amtmanden, som hvert Aar indsendte dem til Kommercekollegiet.¹⁾

To Aar efter blev Underbetjentene dog fritagne for denne besværlige Kvartals-Tælling, og det bestemtes, at de for Fremtiden skulde nøjes med at indsende en aarlig Beretning. De indkomne Lister havde ikke udvist nogen synderlig Forandring i Kniplepigernes Antal og Forhold, og i det mindste var der ikke paavist noget Tilfælde af Undvigelse til Sverige eller andetsteds.²⁾

Faren var overstaaet; Kollegiet følte sig atter fuldkommen beroliget, og det varede henved tyve Aar, inden Autoriteterne igen bleve opskræmte ved Meddelelsen om, at en Kniplepige agtede at forlade Landet. Ogsaa denne Gang blev der handlet med stor Kraft,

¹⁾ Kom.-Koll. 5./21. December 1740, Reskr. 21. Decbr. 1740
31. Jan. 1741.

²⁾ Kom.-Koll. $\frac{28. \text{Jan.}}{11. \text{Febr.}}$ 1743.

men Udfaldet blev ikke nogen ubetinget Sejr for Myndighederne og de Kniplingsfabrikanter, hvis Interesser Autoriteterne toge sig af med saa megen Varme. Striden forløb paa følgende Maade:

I Juli 1760 indberetter Magistraten i Tønder, at en Kaptejn Staffeldt af det dér indkvarterede oldenborgske Infanteri-Regiment efter Forlydende havde fæstet en duelig Kniplerske fra Byen til at rejse til Øen Rygen for at være hos en fornem Dame og give hende og hendes nærmeste Vejledning i Forfærdigelsen af Kniplinger. I Henhold til det nys anførte kgl. Reskript af 21. Decbr. 1740, der i Nødsfald bemyndigede Øvrigheden til at arrestere de Kniplere, som agtede at begive sig ud af Landet i den Hensigt at anlægge Kniplerskoler paa fremmede Steder, blev det forbudt saavel Pigen som hendes Moder at afrejse. De foregav da, at de vilde til København, men ogsaa denne Rejse blev forbudt dem. Da Kaptejnen blev underrettet herom, svarede han, at han jo ikke havde fæstet Pigen som Kniplerpige, men som Tjenestepige, og hans Tjener lod sig forlyde med, at det vel ikke kunde forbydes Pigen at rejse, hvis han var til Sinds at gifte sig med hende.

Tønders Magistrat benytter denne Lejlighed til at beklage sig over Indkvarteringen, som et helt Aar igennem havde bestaaet af 4 Kompagnier og i tre Maaneder endog af 6 Kompagnier. Den anfører i denne Forbindelse, at de fleste Kamre, hvor der tidligere havde været adskillige Kniplingsbutikker, nu beboedes af Musketerer; men værre var det dog, at forskellige Kniplerpiger havde giftet sig med Musketerer,

og da de fleste af disse vare Udlændinge og efter deres Tjenestetid søgte tilbage til deres Hjemstavn, saa kunde deres Koner med Tiden ved at lære Færdigheden fra sig skabe en skadelig udenlandsk Konkurrence for den tønderske Kniplingsindustri.

Imidlertid gav denne ene Kniplepiges paatænkte Rejse til Rygen Anledning til stedse flere og flere administrative Skrivelser. Kommercekollegiet indberettede Sagen til Krigskancelliet, og Kaptejn Staffeldt fik Tilhold om ikke paa nogensomhelst Maade at befatte sig hverken med vedkommende Kniplepige eller med andre Kniplingsarbejdersker eller Fabrikanter. I sit Svar til Krigskancelliet undskylder Kaptejnen sig og tilføjer, at Pigen allerede fire Uger før Afsendelsen af det kgl. Krigskancellis Skrivelse havde — ægtet en Underofficer ved det hvervede oldenborgske Infanteri-Regiment. Saa var der ikke mere at stille op med hende. Sagen havde staaet paa i fem Fjerdingaar.

III.

Datidens kraftigste Forholdsregler til Beskyttelse af den nationale Produktion vare saaledes bragte til Anvendelse i den tønderske Kniplingsindustri's Interesser: konkurrerende Varer maatte ikke indføres i Riget, og de Personer, som kunde lære Udlandet at konkurrere, maatte ikke forlade Riget.

Men det var alligevel ikke lutter Roser, Kniplingshandlerne dansede paa. Den største Hindring for Forretningens virkelige Trivsel bestod — som det vil

fremgaa af følgende Episoder — i Klædekræmmerlaugets Privilegier.

En Kniplingshandler fra Tønder, Jakob Boetius, havde hjemmefra faaet en stor Del Kniplinger i Kommission, og dem havde han i København dels solgt til Familierne i deres Hjem, dels givet forskellige Sælgekoner til videre Forhandling. Der blev nu rejst Tiltale imod ham for Indgreb i Kræmmerlaugets Privilegier, og da han ikke kunde undskylde sig med Ukendskab til Loven — „eftersom han havde drevet sin Handel i Dølgemaal af Frygt“ — blev han ved Politi- og Kommercekollegiets Kendelse af 10. Marts 1724 domt til at miste de Kniplinger, der endnu fandtes i hans Besiddelse. Samme Dag bleve ogsaa to Sælgekoner dømt for at have „gjort Kræmmerlauget Indpas i Næringen“ ved at hokre med Kniplinger; de slap med en Advarsel, men de Kniplinger, som de havde taget paa Kredit og ikke betalt, bleve konfiskerede til Kræmmerlauget. Et Par Dage efter blev ligeledes en tredje Sælgekone domt for ulovlig Handel med Kniplinger. Ved denne Retssag mistede Boetius 12 Stykker Kniplinger, som af Poliet vare beslaglagte i hans Logi i Dybenggade, og 9 Stykker, som han havde betroet en af de paagrebne Sælgekoner, Bodil Bleidorns, stod han ligeledes i Fare for at miste.

Han klagede nu sin Nød til Amtmanden over Tønder Amt, Gehejmerraad J. G. Holstein, der ogsaa tog sig af Sagen og i en Skrivelse af 20. Marts anmodede Politi- og Kommercekollegiet om ikke at exekvere Dommen, men lade Boetius faa sine konfiskerede Varer igen mod Betaling af Aktionens

Omkostninger, og mod at Botius samtidig forpligtede sig til aldrig mere at gøre noget af Laugene „Indpas“ i deres Næring og navnlig til ikke at handle med Kniplinger. Gehejmeraadens Kammertjener, som overbragte sin Herres Skrivelse, fik den mundtlige Besked, at den afsagte Dom kunde Kollegiet umulig forandre; det maatte staa til Kræmmerlauget, om dette vilde være „moderat“ imod Boetius. Amtmandens Intervention nyttede saaledes intet; Boetius fik blot den 3. April en ny Dom for, at ogsaa de 9 Stykker Kniplinger, som Bodil Bleidorns var bleven grebet med, men som tilhørte ham, vare hjemfaldne til Kræmmerlauget, og han fik tilmed en Advarsel om at afholde sig fra saadan utilladelig Handel, saafremt han ikke vilde udsætte sig for en større Straf. —

En anden tønderisk Mand, Joost Johansen, havde ligeledes forsynet en af de paagrebne Sælgekoner med Kniplingskram; han maatte ogsaa finde sig i, at hans Varer bleve konfiskerede.

Politiet havde nu faaet Blod paa Tanden, og den 6. April gjorde det en udmærket Fangst, idet en Kone, hjemmehørende i Haderslev, blev grebet paa Gaden med en Æske fuld af „rare“ Kniplinger, ialt 33 Stykker, foruden udsyede Halsklæder. Dagen efter fandt Politiet i hendes Logis under Sengen en lille Æske, indeholdende „et Stykke sort Knipling til Axelskærf, et udsyet Fruentimmertørklæde og en udsyet Mandshalsklud, begge af Netteldug, samt et Stykke grove Kniplinger og tre Stuver fine Takker.“ Det oplystes, at hun gennem 20 Aar var rejst til Hovedstaden med

slige Varer. Hun fik sine Kniplinger og andre Sager konfiskerede og en Bøde paa 20 Rdlr. C.

Oldermanden for „Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlauget“, Frederik Hæseker, som rimeligvis har foranlediget den store Razzia imod Kniplingshandlerne, optoges Aaret efter i Politi- og Kommercekollegiet. Han har sikkert gjort sit Bedste for at holde de tønderske Kniplingskræmmere borte fra Hovedstadens Enemærker; i hvert Fald hører man intet om dem i de følgende Aar. Derimod fik to Jøder, Levin Wesseli og Magnus Ruben, i 1726 Privilegium paa at handle med Kniplinger, Kammerdug og Lærreder i hele Stykker.

Først tyve Aar senere træffer man i København Handlende, der om ikke udelukkende saa dog væsenlig ernære sig ved at sælge tønderske Kniplinger. I 1745 ansøgte saaledes H. C. Lautrup om Bevilling til i København at falholde Kniplinger, tilvirkede i Tønder og Logumkloster Amter, hvor han havde Venner og Handelsforbindelser. Privilegiet meddeltes ham igennem Kommercekollegiet, dog — af Hensyn til Kræmmerlaugets Privilegier — paa den Betingelse, at han ikke maatte sælge Kniplinger i mindre Partier end hele Stykker. I sin Indstilling fremlæver Kollegiet, at det maatte anses for særdeles gavnligt, om der kunde tilvejebringes god Afsætning for de Folk i „Holsten“, som forfærdigede Kniplinger, da saa mange Familier dér søge ved denne Næring at vinde deres Brød „og være Publico til Tjeneste“.

I 1755 fik Lautrups Enke, som i syv Aar havde fortsat sin afdøde Mands Handel, ikke uden at støde

paa Modstand Tilladelse til at faa Privilegiet paa sit eget Navn, da hun agtede at indgaa Ægteskab med Kancellisekretær Fr. Henningsen. Magistraten gjorde nemlig gældende, at hun havde saa meget mindre Føje til at forlange at fortsætte denne Handel, nu da hun udgik af Borgerstanden og indtraadte i nyt Ægteskab, som hun lige siden Mandens Død havde drevet en „stærk“ Handel med Kniplinger og ostindiske Varer uden at blive tiltalt af Kræmmerlauget derfor. Gennem denne Erklæring lyser tydelig de onde Øjne, hvormed Kræmmerlauget betragtede den selvstændige Kniplingshandel. En saadan af Misundelse dikteret Indsigelse kunde Kommercekollegiet selvfølgelig ikke tage Hensyn til; det bemærker hertil blot, at det Lautrup i sin Tid givne Privilegium var saaledes indskrænket, at han ikke maatte udsælge Kniplinger i alenvis, men kun i hele Stykker, hvilket sidste ikke var forbudt noget Steds. Mere berettiget fandt Kollegiet den Indvending, at Embedsmænd ikke burde have Lov til at gribe ind i de borgerlige Erhverv; men om det ellers kunde synes ubilligt, at Mænd, som virkelig sade i Embede og node deres faste Løn, fik Tilladelse til at drive Handel, saa kunde det dog ikke komme i Betragtning i det foreliggende Tilfælde, fordi Fr. Henningsen kun havde Kancellisekretærs Karakter uden ringeste Løn. Inidertid fik Lautrups Enke Privilegiet ikke paa Livstid, som hun havde ansøgt om, men kun indtil hendes tilkommende Ægtefælle avancerede til virkeligt Embede med Gage.

Foruden København var navnlig Hamborg og Lübeck vigtige Pladser for Kniplingshandelen, men

ogsaa til Østerlandene naaede de tønderske Kniplinger. I samfulde ti Aar fra 1745 til 1755 havde Christian Gachel foretaget adskillige Rejser til Rusland, og i den Tid skal han ved Kniplingshandel have „indbragt mange Tusende Rigsdaler i Riget“, som det hedder i Datidens merkantile Sprog. Han havde solgt Kniplinger baade til Hoffet og til Privatmænd i Rusland, saavel af de fineste Stadskniplinger som af dem til almindelig Brug. Forretningen gik strygende, indtil Indførselstolden paa Kniplinger pludselig af den russiske Regering blev forhojet fra 15 til 30 pCt. Nu henvendte Gachel sig til Kommercekollegiet i København for at klage sin Nød: Paa sine sidste Rejser havde han været nødt til at lade alle sine Varer forblive i Rusland og sælge største Delen med Tab, fordi han efter at have betalt den høje Told ikke kunde udføre dem igen. Han maatte helt ophøre med denne Handel, hvis det ikke tillodes ham i København at sælge baade stykke- og alenvis de Kniplinger, som han ikke kunde faa afsat i Rusland — vel at mærke efter at have præsenteret dem for Stadens Kræmmere. Desuden bad han om, at der maatte forundes ham Frihed til at indføre Pelsværk og Sejldug fra Rusland imod at erlægge den sædvanlige Told. For at faa sine Penge maatte han nemlig lofte modtage disse Varer i Betaling af Russerne.

Kollegiet gik villig ind paa hans Begæringer, men maatte dog af Hensyn til andre Privilegier tilføje nogle indskrænkende Bestemmelser: han fik Tilladelse til i København at forhandle saavel slesvigske Kniplinger i hele Stykker som russisk Sejldug og „Foerwerk“,

dog ikke en detail, og navnlig maatte han ikke sælge noget „Foerwerk“, som var forarbejdet med Overtræk af Klæde eller andre Stoffer. Karakteristisk er Kommercekollegiets Motivering. Efter en almindelig Lovtale over Gachels Foretagsomhed udtaler Kollegiet sig paa følgende Maade: 1) „Dersom Flere vilde vove at paatage sig saadan Handel, vilde den i „Holsten“ værende Kniplings-Fabrique finde sin store Nytte derved, og mange flere Mennesker, end der nu er derved, have deres Brød og Næring, og da vi allerunderdanigst holde for, at denne Fabrique er een med af de nyttige Fabriquer i Landet, saa synes det billigt, at Supplikanten, som i saa mange Aar har tilbragt den en anselig fremmed Debit, vel en Encouragement kunde fortjene.“

En lignende Motivering træffer man i andre af Kommercekollegiets Forestillinger fra de følgende Aar. Ansøgerne ere for største Delen mindre Kniplingsfabrikanter, som paa Grund af manglende Forbindelser have Vanskelighed ved at faa deres Varer afsatte. Om en af disse, Jens ('lausen Reimer, hedder det saaledes: 2) „Da Supplikanten, som er en af de mindste af dette Slags Købmand, efter Beretning dog skal holde over 50 Mennesker i bestandigt Arbejde, saa synes det billigt, om ham til saa Mange at underholde nogen Slags videre Debit (o: Afsætning) kunde tilvejebringes.“

1) Kom.-Koll. 24. Marts
7. April 1755.

2) Kom.-Koll. 22. 29. November 1756.

Paa Landet maatte Kniplingshandlerne slet ikke forhandle deres Varer. I Byerne skulde de først tilbyde Kræmmerne dem og forøvrigt medbringe Attest for, at de falbudte Kniplinger virkelig vare tilvirkede i Slesvig. Disse Indskrænkninger genfindes i alle Privilegier fra denne Tid.

Uagtet de hæmmende Baand, der saaledes vare paalagte Handelen med Kniplinger som Følge af Tidens hele økonomiske Politik, bredte Kniplingsindustrien sig i disse Aar til Haderslev By. Dette ses blandt andet af en Ansøgning om et Privilegium som Kniplingshandler fra en Mand ved Navn Christian Nissen. Han havde anlagt en lille Kniplingsfabrik i Haderslev, men klagede over, at han inden kort Tid vilde blive forarmet, fordi han paa selve Stedet ikke kunde faa nogen Afsætning. Den Handel, som Interessenterne i de større og rigere Kniplingsfabrikker dreve i Haderslev, vilde ruinere ham, hvis han ikke fik Tilladelse til at sælge de paa hans egen Fabrik tilvirkede Kniplinger overalt i Kongens Riger og Lande. Naturligvis fik Manden sit Privilegium;¹⁾ men hvor meget det har hjulpet ham, er et andet Spørgsmaal.

Klager over Kræmmerlaugets Privilegier kom ogsaa offentlig til Orde i „Økonomisk Magazin“ (4. Bind 1760, Side 159 flg.), hvor en Sagkyndig ankede over, at Kniplingshandlerne, naar de rejste til de Købstæder i Danmark og Norge, hvor de tænkte at afsætte deres Varer, alle Vegne vare forpligtede til

¹⁾ Kom.-Koll. 31. Maj
14. Juni 1762.

først at tilbyde dem til Stedets Kræmmerkompagnier. Disse købte som oftest lidet eller intet og opholdt de Handlende efter Behag, saalænge det var dem belejligt at bese Varerne; derved spildtes megen Tid, og Omkostningerne forøgedes betydeligt. De Hindringer, der lagdes Kniplingshandelen her i Landet, var, skriver „Magazinet“, en af Aarsagerne til, at mange vendte sig til Hamborg (og Lübeck), hvorfra Varerne kunde afsendes til andre Steder uden Ophold. Berettigelsen af denne Klage blev ogsaa anerkendt af Regeringen; fra Januar 1767 begynder i det mindste danske Kancelli at udstede en Række Bevillinger, hvorved det tillodes Ansøgerne ulhindret til alle og enhver i store og smaa Partier at sælge de i Slesvig tilvirkede Kniplinger, medens Kommercekollegiet endnu i nogle Aar fastholdt sit tidligere Standpunkt og først i Oktober 1769 udstedte Bevillinger af lignende Indhold som Kancelliets.

IV.

Folgen af den nye Bevillingspraxis var, at Kniplingshandlernes Tal øgedes stærkt — særlig de mindre Handlende eller Fabrikanter og Bissekræmmernes. Denne Udvikling af den lille Kniplingsindustri, som allerede begyndte i Aarhundredets Midte, var en Torn i Ojet paa Kniplingsgrossisterne i Tønder: Gentagne Gange søgte de at komme den til Livs; skont de ganske naturligt vare de stærkeste, paakaldte de dog den Hjælp, som i hine Tider altid skulde staa til rede,

naar det kneb i det daglige Livs Handel og Vandel — Regeringens nemlig. Allerede i 1752 klage Kniplingshandlerne i Byen Tønder over, at Kniplingsindustrien mere og mere blev draget bort fra Byen, idet Kniplingshandlerne hyppig nedsatte sig paa Landet, hvor de vare fri for de svære Byskatter og derfor kunde drive Handelen med færre Omkostninger. Følgen heraf var Tønders Tilbagegang; en Del Huse stode til Skade for Byen ubeboede. De tønderiske Kniplingshandlere ansøgte derfor Kommercekollegiet om, at det maatte blive paabudt Kniplingshandlerne paa Landet at begive sig til Byen og tage Ophold dér, da Kniplingshandel ubetinget var Bynæring. Dette bestrider Amtmanden, Fr. Vilh. Holstein, paa det kraftigste, idet han henviser til en kgl. Resolution (af 31. Oktober 1732), hvorved det forlængst var bleven fastslaaet, at Kniplingsfabrikanterne, da deres Erhverv er en særlig privilegeret Næring, ikke kunde tvinges til at nedsætte sig i Byen, men tvertimod havde Frihed til at tage Bopæl, hvor de vilde. Tønder Magistrat havde vel gentagne Gange gjort en modsat Opfattelse gældende, men der var slet ikke bleven taget noget Hensyn dertil. Forøvrigt kunde Kniplingshandelen ikke være Skyld i, at Tønder var i Tilbagegang, thi denne Handel havde, efter Amtmandens Skøn, aldrig været saa betydelig i selve Byen som netop nu. Amtmanden rammer sikkert Sagens Kærne, naar han bemærker, at det Ansøgerne i Virkeligheden vil opnaa, er at samle Kniplingshandelen paa deres egne Hænder alene med Udelukkelse af alle andre. Saa kunde de nemlig give

Kniplepigerne, hvad de vilde for deres Arbejde, og være Herre over Prisen paa Kniplinger.

Amtmandens Standpunkt har næppe været de tønderske Borgere ubekendt, og det maa da vistnok opfattes som et Modtræk, at samtlige Kniplingsfabrikanter i Tønder give to af deres Midte, Hans Richtsen og Marcus Hoyer, hvoraf den ene var Byens Kæmner og den anden Medlem af Byraadet, Fuldmagt til at søge Hjælp andetsteds. Statholderskabet støtter deres Andragende, men forgæves: Paa Bernstorffs Forslag afviser Kommercekollegiet Sagen med den Bemærkning, at Kniplingshandelen er en fri, uindskrænket Næring, som er tilladt overalt, selv indenfor Købstædernes Læbælte.

Ni Aar senere (i Maj 1761) fremkom de tønderske Kniplingsgrossister med et nyt, udførligt og velmotiveret Forslag, der er udarbejdet af Hans Richtsen; det indeholder saa mange udmærkede Oplysninger om Kniplingsindustriens Organisation og Teknik, at det vel kan lønne sig at gøre sig bekendt med denne første Haands Kilde.

„Naar jeg skal fremstille, hvad der tjener til Kniplingsindustriens Forbedring“ — skriver han bl. a. — „saa maa Blikket fornemlig rettes paa de Personer, som forestaa denne Industri og styre den; hvis man forestiller sig, at det er Arbejdsfolket, det vil sige dem, der forfærdige Kniplingerne, som ere Hovedpersonerne, saa vilde det være en stor Vildfarelse eller det samme som at begynde Tingene bagfra. Det maa derfor udtrykkelig bemærkes, at Arbejderskerne som Arbejdsfolk ikke kunne gøre noget, uden at det af Fabrikanterne bliver forelagt dem og givet dem i Arbejde. Dette er en ubestridelig Kendsgærning.“

„Ere nu Arbejderskerne saa heldige at have en duedig Fabrikant, som kan betro dem noget smukt at udføre og give dem den nødvendige Undervisning, saa kunne de

nyde en desto rigeligere Arbejdsløn; gives dem derimod et slet Mønster, saa ere de sjældent i Stand til at skelne dette, men maa simpelthen bøde derfor i deres Arbejdsløn, fordi et saadant Mønster senere ikke vinder god Afsetning . . . De Personer, som lede Fabrikationen, ere altsaa dem, ved hvis Hjælp Kniplingsindustrien og de i denne beskæftigede Arbejdersker fra Tid til anden maa bringes til større Fuldkommenhed. Det vil da være nødvendigt at paapege de Egenskaber, som udfordres, for at en Kniplingsfabrikant skal være i Stand til at tjene Faget til virkelig Nytte og Fremgang. Dertil udkræves først, at han har lært Tegnekunsten, for at han altid kun frembringe noget nyt og dygtigt. Han maa ogsaa søge Forbindelser i Braband, for at han Tid efter anden kan forskrive nye Mønstre eller Tegninger derfra, og saaledes altid kan indføre Forandringer og i Tegnemaaden rette sig derefter. Hertil benytter jeg og mange Andre Lejligheden, naar vi til vore fineste Kniplinger forskrive brabantisk Traad; saaledes lader jeg samtidig hver Gang 6 Stykker nye Tegninger komme; de overlade en ikke deres Mønstre, uden at man tillige bestiller Garn hos dem, dette er ogsaa uundværligt til fine Kniplinger.“

„En Fabrikant maa af saadanne forskellige Mønstre eller Tegninger forstaa at vælge det bedste og vrage det ubrugelige, fordi vi ikke altid med Fordel kunne anvende i vor Industri det, som Brabanderne forfærdige, tilmed da de ogsaa lade meget ubrugeligt gaa med iblandt.“

„Fabrikanten maa, naar han har noget nyt, forstaa at instruere først de herværende Monsterkniplersker og dernæst Arbejderskerne, som maa gøre deres Arbejde efter Mønster, for at de kunne eftergøre det rigtigt.“

„Han maa vide at behandle Arbejderskerne efter deres af Gud givne Gaver, for at han kan indrette Mønsteret efter deres Ævner: en er skikket til at udføre med Fordel de vanskeligste Ting; en anden derimod vilde ikke kunne gøre det samme Arbejde uden med stort Tab.“

„Dernæst maa han kunne paapege enhver Fejl i Arbejdet og angive Arbejderskerne den Maade, hvorpaa en saadan Fejl kan afhjælpes. Paa denne Maade har jeg rettet mangen Arbejderske, som næppe havde været i Stand til at udføre et Mønster til ca. 8 Skilling lybsk pr. Alen rigtigt, saalænge, at hun senere har kunnet udføre det smukkeste Arbejde til en, to eller flere Rigsdaler Alenen. Nu til

Dags maa man se altfor meget igennem Fingrene; thi uagtet Rettelsen gavner Industrien og alle Arbejderskerne overordentlig meget, saa ville de fleste dog ikke lade sig dandle og vise tilrette; man faar hver Dag det Svar: Er mit Arbejde Dem ikke tilpas, saa gaar jeg til en anden; straks maa man tie stille og lade fem være lige. Der er desværre Snighandlere nok, som rose sligt Arbejde og netop derved opnaa, hvad de ville.“

„Kniplingsfabrikanten maa, saasnaart han ser et Mønster, der er tegnet paa Papir, kunne afgøre, hvilket Nummer Traad det passer til. Det er en vanskelig Sag: bliver der taget fejl heri, saa kan hverken han eller hans Arbejdersker bruge et saadant Mønster med Fordel. Der tænkes herved paa den første Tak eller Dessen, som bliver forfærdiget eller knipt af Mønsterkniplerskerne efter Tegning paa Papir og siden givet andre Arbejdersker til Efterligning.“

„Endvidere maa han vide, hvilken Sort Traad der passer til enhver Haand især; nogle behøve den ganske blød, andre mellem og atter andre helt haard. Faar de sidste af den bløde Traad, saa løser Traaden sig op under Arbejdet, saa at den bliver næsten ligesaa løs som Hor; Arbejderskerne maa altsaa sidde den dobbelte Tid over deres Arbejde, og siden, naar det ikke lykkes, tage til Takke med des ringere Arbejds løn.“

„En Kniplingsfabrikant maa bestandig være rigelig forsynet med smukke, allerede udførte Mønstre, for at han i rette Tid kan forsyne sine Arbejdersker med nye Dessen eller Mønstre og enhver efter hendes Duellighed; i Mangel heraf maa han tage, hvad han har ved Haanden, hvad enten det duer eller ej, og dermed ere Arbejderskerne ofte daarlig tjente. Jeg lader rigelig tre Gange saa mange Mønstre udføre, som jeg bruger, og betaler hellere den første Tegnings Udførelse tre Gange end at give et Mønster i Arbejde, som kunde blive saavel mig som mine Arbejdersker til Skade, derfor betaler jeg næsten hvert Aar omtrent et til to Hundrede Rigsdaler for udførte Mønstre, som dog ikke tjene til nogetsomhelst andet end til Efterligning for mine Arbejdersker; thi der maa ikke spares noget paa Mønstre eller Dessen — hverken Umage eller Omkostninger, de ere ligesom den Sæd, hvorefter Kniplingsindustrien fremblomstrer. Jeg giver heller ikke et eneste Mønster i Arbejde, førend jeg har ladet det af en

kyndig Stikker eller Prikker gennemstikke paa Pergament Hul for Hul. Hvad jeg gør her, det samme gøre ogsaa andre, som forstaa deres Ting; ellers maa Arbejdernes gøre det selv, og da de sjældent ere i Stand dertil, saa blive ved Stikken og Prikken utallige Mønstre ødelagte for Arbejdernes, derved er der sket større Skade, end man kan udsige i Ord.“

„Endelig maa en Kniplingsfabrikant ogsaa besidde nogen Handelserfaring, navnlig da han ikke altid har særlige Kniplingshandlere ved Haanden, som kan afkøbe ham de tilvirkede Kniplinger og siden drive Handel med dem i fremmede Lunde; han er derfor i Forlegenhed, hvis han ikke — forinden han efter endt Læretid overtager Fabrikationen — har erhvervet sig tilstrækkelige Forbindelser i Udlandet.“

„Da den herværende Kniplingsindustri Velfærd ogsaa for en Del beror paa, at Handelen med Kniplinger er velordnet og udstrækkes saa meget som muligt, saa maa særlige Kniplingshandlere, som vel ikke have lært noget af Fabrikationen, men som dog ernære sig alene ved Handel med Kniplinger, nødvendigvis bibeholdes, vel at mærke som Kniplingshandlere, især da det for en Kniplingsfabrikant, som har taget nogle Hundrede Kniplinger i Arbejde, er ugørligt at blive saa længe hjemmefra, som forskellige lange Rejser fordrer det, idet han maa være hjemme i det mindste hver fjerde til sjette Uge for saavel at forsyne sine Arbejdere med nye Tegninger, Penge og Traad som at give dem den nødvendige Vejledning; den, der blot er Kniplingshandler, kan derimod blive saa længe borte, som hans Rejse kræver det.“

„Kniplingsindustriens Velfærd beror ogsaa paa en god Orden (o: Organisation). Netop ved Orden have Brabanderne drevet deres Industri saa meget i Vejret; dér gaar den ene Fabrikant ikke den anden i Bedene, eller hvis det undtagelsesvis sker, straffes det exemplarisk; i Brabant er der ogsaa stor Forskel imellem Fabrikterne, der forestaa Tilvirkningen, og dem, der rejser om alle Vegne med brabantiske Kniplinger for at sælge dem; disse befatte sig aldrig med Fabrikationen, men tage deres Kniplinger hos en Fabrikant. Netop fordi der mangler vor Kniplingsindustri paa god Orden, saa kunne vi langtfra maale os med dem; de mange Uordnede, der gaa i Svang her og næsten daglig tiltage, hæmme og hindre alt, hvad

der kan udtænkes til Fagets Forbedring; dette leder mig til Spørgsmaalet om, hvad der hindrer vor Kniplingsindustri og de i denne beskæftigede Arbejdersker i at naa til den Fuldkommenhed, som Brabanderne have erhvervet. Den største Hindring ere uduelige Ledere.“

„Af slige udygtige Personer gives der nu tre Slags: For det første saadanne, der ikke have udstaaet deres sædvanlige syv Læreaar. I forrige Tider vovede intet Meeneske at befatte sig med Kniplingsindustrien, som ikke i Forvejen i syv Læreaar grundigt havde lært det dertil nødvendige hos en duelig Fabrikant; men nu købe de sig fri med tre til fire Aar, og siden frembringe saadanne Fuskere igen andre, saa at Industrien mere og mere kommer i Hænderne paa miserable Ledere.“

„Den anden Slags er saadanne, som aldrig have lært noget, af hvad der hører til Faget, men blot have drevet Handel med Kniplinger, som de have købt af de virkelige Fabrikanter og igen afsat i fremmede Lande, men nu af lutter Vindesyge indlade sig paa Tilvirkningen, for at de ikke som før skulle behøve at købe deres Kniplinger hos de egentlige Fabrikanter“

„Den tredje Slags er en helt ny Art af Fabrikanter, nemlig saadanne, som hverken før have handlet med Kniplinger, eller endnu mindre have tilegnet sig nogen af de Kundskaber, som ere nødvendige til at drive Kniplingsindustrien. Dette var tidligere noget ganske uhørt; men for nogle faa Aar siden ere saadanne Personer dukkede op, hvoriblandt der findes alle Slags Folk, som af Dovenskab opgave deres Profession og hidtilværende Haandtering og løbe om, hvor de hist og her kunne træffe ligesindede Personer iblandt Arbejderskerne, og da saadanne Arbejdersker i Reglen staa i Gæld for erholdte Forskud og ikke ville betale, sælge de imod Ret og Samvittighed det dem til Efterligning betroede Mønster til saadanne Landstrygere, som ikke have nogen Ret eller Andel deri. . . . Dette Uvæsen giver Anledning til mange fordærvelige Processer.“

„Jeg vilde vel have oplært mine tre Sønner i Kniplingsfabrikationen, men hvis den nuværende Tilstand skal vedblive, saa vil i Løbet af ti Aar en virkelig Fabrikant næppe kunne bestaa; thi det er jo nu saaledes, at jo bedre han forsyner sine Arbejdersker med smukke Mønstre, med Forskud i Penge og Traad, jo bedre han korrigerer

dem, for at alt skal gaa vel . . . , des mindre Glæde har han af sit Arbejde, desto stærkere ere Efterstræbelserne fra ubeføjede Handelsfolk, der søge at berige sig ved andres Skade og Ruin . . .“

Richtsøn slutter sit Indlæg med en Række detaillerede Forslag, der giver Amtmanden over Tønder Amt, Gehejmerraad Fr. Vilh. Holstein, Anledning til en Imødegaaelse. I sin Erklæring (April 1762) indrømmer Amtmanden, at det ganske sikkert vilde være heldigt, om Kniplingsfabrikanterne besade alle de anførte Kundskaber og Færdigheder; men det var ikke raadeligt for de syv Læreaars Skyld igen at indføre de gamle Laugskikke i Kniplingsindustrien. Samfundet var bedst tjent med, at saa mange Hænder som muligt vare beskæftigede i et Erhverv, og at enhver havde Frihed til at drive det, som han bedst syntes; det maatte saa blive hans egen Sag, om han forstod sit Fag eller ej.

Den skarpe Adskillelse mellem Kniplingsfabrikanter og Kniplingshandlere, som Richtsøn tillagde en væsentlig Betydning, var efter Amtmandens Mening hverken nødvendig eller ønskelig; de fordærvelige Processer og Uordner vilde netop fremavles ved Indførelsen af en saadan Adskillelse.

Hvad angik den af Richtsøn foreslaaede Tvang overfor Kniplepigerne, saa var det vel sandt, at de dygtigste Fabrikanter havde de bedste Mønstre, og disse burde ikke imod deres Vilje overlades Tredjemand til Benyttelse; men dels var det ikke let at forhindre, at et saadant, allerede paa Pergament stukket, Mønster blev eftergjort, hvilket kunde gøres uden videre Ulejlighed, dels var det ingenlunde formaalstjenligt her

at binde Hænderne saa stærkt paa Kniplepigerne, som Richtsen ønskede. Alle Fabrikanter vare enige om, at det var dem, saavel som Kniplepigerne, umuligt at bestemme Prisen paa Arbejdet forud, og at de først maatte enes derom, naar Dessenen var færdig. Kniplepigerne vilde altsaa være ilde stædt, hvis det var dem aldeles forbudt at erkyndige sig hos andre om deres Arbejdes Værdi og arbejde for dem, som betalte mest. Kniplepigerne tjente som oftest deres nødtørftige Underhold ved vedholdende Arbejde, medens Fabrikanterne mangen Gang havde deres rigelige Fortjeneste deraf paa en bekvem Maade. Heraf fulgte, at Arbejder-skene var den af de to Parter, som Øvrigheden mest maatte begunstige.

Amtmandens Erklæring fører til den Konklusion, at det under de foreliggende Omstændigheder vilde være det rigtigste at lade alt blive ved det gamle.

Og saaledes blev det ogsaa — foreløbig.

V.

Kniplingsgrossisterne i Tønder By lode sig ikke afskrække af deres gentagne Nederlag. Da henved tretten Aar vare gaaede, og det ikke mere var nogen Holstein, der beklædte Posten som Amtmand over Tønder Amt, rejstes Sagen paany. Ophavsmanden var denne Gang den ansete Kniplings- og Blondefabrikant Boye Boyesen,¹⁾ der i 1774 var bleven udmærket

¹⁾ Boye Boyesens Forslag indsendes i Januar 1775 med Statholderskabets Betænkning.

af Regeringen med en Guldmedaille for sin industrielle Virksomhed. Med rigtigt Blik for det opnaaelige indskrænkede han sig til at genoptage et eneste af Richtsens Forslag, men ganske vist et meget væsentligt og vigtigt. Havde Kniplingsfabrikanternes tidligere Nederlag med Tydelighed vist, at Statsmagten ikke vilde indlade sig paa at støtte Fabrikanterne i Lønningskampen, saa kunde Staten paa den anden Side ikke vedblivende nægte Fabrikanterne virksom Retsbeskyttelse overfor ligefremme Bedragerier fra Kniplepigernes Side. Her var Kniplingsfabrikanternes Position i Virkeligheden uangribelig.

Boyesens Forslag gik ud paa, at det ved en Forordning skulde forbydes Kniplepigerne at sælge andre det Mønster, der var dem betroet; endvidere skulde det formenes dem at sælge den Knipling, som de havde forfærdiget efter et opgivet Mønster, til andre end Ejeren af Mønstertegningen; og endelig skulde de svare til den Traad og Silke, Fabrikanten havde betroet dem, og de maatte ikke forlade hans Tjeneste, naar de havde modtaget Forskud paa deres Løn.

Statholderen billigede fuldstændig dette Forslag; dog mente han, at det ikke var nødvendigt at udstede en kgl. Anordning, men at det kunde være tilstrækkeligt at paalægge vedkommende Øvrigheder at afgøre slige Sager summarisk som en Politisag uden Sagsførers Mellekomst og straffe de skyldige efter Dommerens Skøn. Bøderne skulde inddrives af Øvrigheden, og der skulde, som i andre Politisager, ikke finde nogen Appel eller Provokation Sted.

Et Reskript af dette Indhold blev forelagt Kongen og fik hans Underskrift — dog med den Tilføjelse, at, hvis der skulde forekomme et Tilfælde, der ikke kunde betragtes som en egentlig Politisag, men egnede sig til formelig Undersøgelse og retslig Bedømmelse, skulde det henvises til den sædvanlige Rettens Vej.

Omtrent samtidig blev der rettet et voldsomt Angreb paa Bissekræmmer-Bevillingerne, som nær havde gjort det fuldstændig af med dem; det udgik fra Københavns Kræmmerlaug, der imidlertid handlede i fuldeste Forstaaelse med de tønderske Kniplingsgrossister.

I December 1773 indgav Oldermændene paa hele Kræmmerlaugets Vegne en motiveret Klage over de mangfoldige Maader, hvorpaa Privilegier til at handle med tønderske Kniplinger bleve misbrugte: Ihændehaverne udstedte flere Afskrifter af deres Privilegier og udsendte paa denne Maade egenmægtig flere Personer til at handle paa en oneste Privilegerets Navn. Ogsaa helt uprivilegerede Personer fortsatte Handelen ved at benytte Patenter, der vare ophørte ved Ihændehavernes Død. Under Navn af Kniplinger falbodes ogsaa dels udenlandske Blonder, dels andre forbudte Varer, og saaledes blev der paa mere end én Maade gjort Indgreb i de københavnske Kræmmeres Handel — ja de havde endog helt mistet Handelen med Kniplinger.

Otte Dage efter dette Klageskrifts Forebringelse overrakte Oldermændene en Erklæring fra forskellige i Tønder bosatte Kniplingsfabrikanter, som ligeledes var rettet imod Bissekræmmer-Bevillingerne, og hvori Fa-

brikanterne udtalte, at den direkte Handel med Kræmmerne i Byerne ogsaa stemte bedst med deres Interesse. De vare villige til, hvis al Huseren med Kniplinger kunde blive forbudt, at opgive og tilbagelevere deres Privilegier paa Bissehandel med Kniplinger.

Under Indtrykket af disse stærke Klager stillede Statholderskabet det radikale Forslag, at Bissehandelen med Kniplinger helt skulde forbydes, og de dertil givne Privilegier tilbagekaldes. Kommercekollegiet vilde dog ikke inlade sig herpaa, men var ikke utilbøjelig til i Fremtiden at indskrænke, eventuelt helt ophøre med Uddelingen af nye Bissekræmmer-Privilegier.

En fra Magistraten i Tønder indhentet Erklæring paaviste i Enkeltheder den Skade, Bissekræmmerne tilføjede Kniplingsfabrikanterne. Disse omløbende Kræmmere bestilte, hed det heri, selv deres Kniplinger hos Kniplepigerne paa Landet i Stedet for at tage dem hos de bosatte Fabrikanter, hvem de derved fratog Arbejdet, samtidig med at de lode forfærdige daarlige Varer, som bragte de tønderske Kniplinger i Vanry. Toge Bissekræmmerne endelig deres Kniplinger hos Fabrikanterne, maatte disse overlade dem Varerne til Forhandling uden at faa Sikkerhed for Betalingen — som ofte helt udeblev.

Statholderen stillede derefter et nyt Forslag, som vandt Kommercekollegiets Bifald og blev approberet af Kongen i April 1774: Samtlige Bevillinger til at handle med Kniplinger skulde i Løbet af nogle Maaneder forevises for Stedets Øvrighed, og bekræftede Afskrifter af Originalerne indsendes til Kommercekollegiet tillige med Statholderens Betænkning.

Det viste sig da ved denne Lejlighed, at Antallet af Bevillinger, der vare udfærdigede dels igennem danske Kancelli, dels igennem Kommercekollegiet, var noget over 90. Iblandt Kniplingskræmmerne fandtes nogle, der tillige vare Fabrikanter, andre hvis eneste Næring var at sælge Kniplinger, andre atter, som kun dreve Kniplingshandel om Vinteren, medens de om Sommeren arbejdede som Daglejere, andre endelig, som ved Siden af Kniplingshandel dreve deres eget Landbrug. Men herved vare Kategorierne ikke udtømte. Til Kniplingskræmmerne maatte der regnes Folk, som dreve Kniplingshandel uden at være forsynet med nogen Bevilling. Og der var ogsaa dem, som ikke havde ladet deres Bevilling konfirmere ved Tronskiftet.

Paa Grundlag af disse Oplysninger kunde det nu konstateres, at der virkelig havde indsneget sig adskillige Misbrug i Bissehandelen med Kniplinger, og Statholderskabet hævdede derfor atter med stor Kraft sit første Forslag: fuldstændig at ophæve alle Bevillinger til at husere med Kniplinger. De Betæneligheder, som fra forskellige Sider rejstes imod Ophævelsen af de engang meddelte kgl. Bevillinger, bevirkede imidlertid, at Kommercekollegiet søgte at naa Øjemedet — Indskrænkningen af Bevillingerne — paa en lempeligere Maade, idet Kollegiet i Forstaaelse med danske Kancelli besluttede ikke mere at udstede nye Privilegier.

Denne Beslutning, som blev fulgt fra 1775 at regne, gav i Løbet af de følgende fem Aar ikke Kniplingsdistriktet Anledning til nogen Klage over Mangel paa Afsætning. Formodentlig vare Grundene

hertil to: dels det netop dengang stærkt stigende Forbrug af Blonder, ved hvis Tilvirkning et stort Antal Kniplepiger bleve beskæftigede, dels de ikke fuldstændig hævede Misbrug af Bissekræmmer-Privilegierne. Desuagtet folte Kommercekollegiet sig ikke ganske beroliget, især da Forbruget af Blonder atter aftog; Spørgsmaalet kom til fornyet Behandling med det Resultat, at de Forholdsregler, der vare tagne saavel i Kongeriget (ved Fr. af 13. Febr. 1775 om utilladelig Omløben med Varer) som i Hertugdømmerne (ved forskellige Toldanordninger), maatte anses for tilstrækkelige til at hæmme de Misbrug, der havde indsneget sig i Kniplingshandelen. Bissehandelen med Kniplinger skulde fremdeles have Lov til at bestaa ligesom før, dog med Iagttagelse af følgende Regler, som bleve godkendte af Kongen den 6. Juli 1780:

Ingen skulde uden ved særlig Bevilling være berettiget til at drive denne Bissehandel. Bevillingerne skulde for Fremtiden alene udfærdiges gennem Kommercekollegiet, for at de ikke skulde blive udstedte i for stort Antal, og hver Gang, efter Afvejelse af de foreliggende Omstændigheder, kun tildeles Personer, som vare bosatte og holdt Dug og Disk her i Landet.¹⁾ Af Indbyggerne paa Landet kunde kun de, der selv dreve en Kniplingsmanufaktur, være berettigede til at erholde Bevilling. Al npriviligeret Bissehandel med Kniplinger blev straffet dels med Varernes Konfiskation, dels med Bøder som for Toldsvig.

¹⁾ I Praxis blev dette Udtryk fortolket indskrænkende som ensbetydende med i Kniplingsdistriktet og de tilgrænsende Egne.

I Praxis bleve disse Regler ikke nøje overholdte. Naar nogen kom til Toldstederne med Kniplinger og blot foreviste en Attest for, at de vare tilvirkede i Landet, blev der givet ham en Toldpasserseddel, hvorefter han ugeneret huserede i hele Landet, uden at der blev spurgt ham, om han havde Bevilling dertil eller ej. De givne Bestemmelser bleve ogsaa omgaaede derved, at Landkræmmere for at opnaa Bevilling til at husero med Kniplinger indrettede sig saaledes, at de i Tiden, inden Ansøgningens Skæbne var afgjort, underholdt et Antal Kniplepiger, som de lode gaa, saasart de havde faaet Bevillingen.

Da Kommercekollegiet kom til Kundskab om disse Uregelmæssigheder, søgte det yderligere at holde igen paa Bevillingerne. Ikke desto mindre blev Bissekræmmerinstitutionen ved at holde sig, saa længe der overhovedet var Liv i Kniplingsindustrien.

VI.

Medens nu alle disse forskellige Forslag til Forbedring af Kniplingsindustrien og af Kniplingshandelens Organisation vare udgaaede fra Fagets egne Mænd, navnlig Kniplingsgrossisterne, saa foreligger der et fornøjeligt Exempel paa, at de allerhøjeste Kredse toge Initiativ i Sagen. Denne lille Episode er skildret af den som energisk Embedsmand og talentfuld Skribent bekendte Ditmarsker, August Hennings. Beretningen

er præget af den bitre Stemning, der beherskede Forfatteren paa dette Tidspunkt som Følge af en krænkende Tilsidesættelse; han var nemlig i 1784 bleven skubbet til Side som Deputeret i Kommercekollegiet for at give Plads for Kommerceministerens Svoger, og maatte foreløbig nøjes med Stillingen som Kommerceintendant i Hertugdømmerne:¹⁾

„Den eneste Embedserklæring“ — skriver Hennings — „som jeg paanødte Finansministeren²⁾ i Aaret 1785, angik den tønderske Kniplingsindustri og Opretholdelsen af dens Næringsfrihed . . . Det vilde blive for omstændigt her at fortælle Sagen. . . Kommercekollegiets Sekretær³⁾ havde jeg ikke paa min Side. Han gjorde mig den Ære at komme til mig i København, og nu erfarede jeg den virkelige Foranledning til, at Kommercekollegiet udkastede en Forordning, som utvivlsomt vilde have medført denne Industris Ruin. Hoffet havde paalagt Kommercekollegiet til Kronprinsesse (=: Kronprins Frederiks Søster) Louise Augustas Formælingsfest at forskrive et Forraad af tønderske Kniplinger til København. Dette Hverv udførte den nævnte Sekretær. Han lod komme for 10—12 Tusende Rigsdaler Kniplinger. Varerne bleve overgivne i Damerne Hænder og — naturligtvis — kritisk gennemgaaede og bedømte. Af hvert Stykke grove Kniplinger og efter gammeldags Mønster blev der rynket paa Næsen i Bevidstheden om Kunstdommernes ædle Skønhedssans, eller det blev forbigaaet næsten ubemærket for at vise det kyndige Bliks Hurtighed. Det viste sig da efter den kritiske Revue, at der i det hele Forraad til 12000 Rdlr. næppe fandtes for 2000 Rdlr. Kniplinger, der kunde passere; disse fine Varer udgjorde en lille Bunke, hvorimod de grove blev en stor Stabel. Nu var det jo sikkert isjñnefaldende, at

1) Dette Afsnit af A. H.'s Dagbog har Hr. Arkivsekretær J. Bloch velvilligt overladt mig til Benyttelse.

2) Kommerceministeren, Ernst Schimmelmann, blev d. 11 Juni 1784 tillige Finansminister.

3) H. F. Schlegel.

Kniplingsindustrien leverede meget slet Krum og kun lidet godt; Damerne behøvede kun at pege med Fingeren for at bevise det, hele Hoffet troede det, og dets Fingorpeg vare Beviser for Kommerceministeren; denne refererede atter i Kollegiet, hvad han havde set ved Hoffet, og saaledes naaede den afgørende Dom til Sekretæren, som meddelte den til mig. De Følgeslutninger, der bleve dragne af denne Dom, ere lette at begribe. Kniplingsindustrien, hed det sig, forsømtes, dens Mangler maatte afhjælpes; en hellig Iver for at behage Hoffet og at synes vigtig greb Kommerceministeren og Sekretæren, og strax flød der af Sekretærens Pen en fuldstændig Forordning, ganske i Stilen, med saa mange Regler og Undtagelser, at alt forvirredes, Hoffet beundrede, gamle Minister- og Deputerethoveders Routine fandt alt fortræffeligt — kun Amtmanden i Tønder, ¹⁾ den derværende Magistrat og jeg, vi, der bleve spurgt sidst, da dette Mesterstykke af en Forordning allerede var helt udarbejdet, erklærede, at enhver af det kollegiale Kunstprodukts Forskrifter vilde være en skadelig Tvang for Kniplingsindustrien og forberede dens Undergang. Saaledes blev da Embryonen indsluttet i Sekretærens Skrivepult; med faderlige Øjne betragtede denne ofte sit Foster og ønskede, at Kollegiet kunde bringe det til Verden, men dets Veer vare gaaede over, da Hoffet havde glemt Kniplingerne, og formodentlig ville de ikke komme igen, før Overhofmarskallen mangler et Par Entoilage²⁾ Manchetter, eller Frøken Hofmesterinden et Par Engageanter³⁾ eller en Fichu⁴⁾ à l'innocence rendue. Sekretæren, der isøvrigt er en brav og elskelig Mand, blev i sin faderlige Ømhed foranlediget til at gøre et venskabeligt Forsøg paa at overbevise mig om Vigtigheden af sine Grunde for en Reform af Kniplingsindustrien. Han satte i sine Tanker 12000 imod 2000 ind paa, at han havde Ret, og at bevæge Kalkulatorer til at opgive deres Paastand er umuligt . . . „Deres Argument“, sagde jeg

1) Chr. Fr. Bielcke.

2) Kniplingsmanchetter.

3) Brystsløjfer.

4) Klædningsstykke af Battist eller Musselin, garneret med glat eller pibet Bord, hvormed Damerne i Negligédragt dækkede Hals, Bryst og Skuldre.

til Sekretæren, „vilde være meget godt, hvis der daglig formæledes Kronprinsesser. Jeg tilstaar, at i det Øjeblik, De taler om, havde Kniplingsindustrien stor Uret; men desto mere Ret havde den formodentlig i det følgende Øjeblik, og har det vel stadig. Da jeg endnu beskæftigede mig med de danske Fabrikker, sagde jeg altid til Fabrikanterne: „Kære Venner, tilvirk ordinære Sager, de ere de salgharste; I kunne ikke tænke Jer, hvor meget det almindelige er efterspurgt i Verden — lige fra det lærde Kram indtil de Støvler, der bringes paa Markedet i Amerika.“ Denne Replik bragte Sekretæren ud af sine Cirkler. Han var hele Tiden bleven staaende i Formælingsfestens Kreds, og udenfor denne var han desorienteret; han ilede derfor, saa hurtig han kunde, med atter at regne sig ind i sine Cirkler.

Sætter Kommerceministeren, for hvem Sagen nu sover, da den kun angaar det almene Vel, sig endnu engang i Bevægelse, fordi Hoffet atter driver ham ind i Damernes snevre Cirkel . . . saa er det ude med 10000 Menneskers borgerlige Frihed, og Hensynet til et helt Publikum, Kniplingsindustriens hidtilværende Fremgang, den af sig selv befordrede Afsætning og Industriens sande Grundsaetninger maa vige for nogle fornemme Damers øjeblikkelige Fornødenhed.“

Det er mærkeligt at se, at saavel Tønder Magistrat som Flertallet af Kniplingshandlerne ved den i Hennings' Dagbog omtalte Lejlighed tale Frihedens Sag og protestere mod Anvendelse af Tvang overfor Kniplepigerne. Nu staa de altsaa paa det Standpunkt, at en Forbedring af Arbejdet og ikke en Udvidelse af Fabrikantens Rettigheder, er en Hovedbetingelse for deres Industris Fremgang. Ja, en af Fabrikanterne udtaler endog som sin Overbevisning, at en Kniplepige hellere helt vilde opgive at kniple end miste sin hidtil havde naturlige Frihed.

Efterhaanden vare Anskuelserne saaledes undergaaede store Forandringer; Troen paa Tvangsforan-

staltningernes Virksomhed var stærkt svækket, Kniplingsindustrien fik derfor i den følgende Tid mere Lov til at passe sig selv. Men da vare de gode Tider forbi — de gyldne Tider, da Moden fordrede, at enhver Fest- og Stadsdragt var besat med mangfoldige Rækker af Kniplinger, lige fra Halskraven til Kjoleslæbet og fra Haand- til Støvlemanchetterne.

Den franske Revolution revolutionerede ogsaa Klædedragten; de prunkende Hofdragter forsvinde for det 19. Aarhundredes stadig enklere og mere nøgterne Skrædderkunst. Betingelsen for den finere Kniplingsindustri Blomstring ophæves, og omtrent samtidig fortrænger Maskinvæven ogsaa de grove Kniplinger. Kniplélønnen synker — Bønderne sætte ikke længere deres Børn til at kniple.

Den lange, triste Kamp mellem Haandarbejdet og Maskinproduktet var begyndt. Og i den laa Nord-slesvigs engang saa blomstrende Kniplingsindustri under; det var forbi med den Tid, da Kniplingen bragte ikke blot det daglige Brød, men undertiden endog Velstand til Vesteregnens Borger og Bonde.

Men Overleveringen fra denne Tønderkniplingens Blomstringstid er ikke gaaet til Grunde: Træder Kunsten saa til for at bygge videre i Traditionens Stil, da vil det fine, spinkle Haandarbejde fra Sønderjylland atter kunne faa sin Tid og lønne sine Dyrkere.

Peter Hiort Lorenzens Slægt.

Af H. R. Hiort Lorenzen.

I fordums Dage var det en Sjældenhed, at en Bondegaard gik ud af Slægten, og talrige ere de sønderjydske Gaarde, som i Aarhundreder var i en og samme Slægts Besiddelse. Dette var ogsaa Tilfældet med en Gaard i Rinkenæs, som i det 18. Aarhundrede blev nedlagt, medens en stor Del af dens Jorder lagdes ind under en anden Gaard, som i forrige Aarhundrede atter samledes til en Gaard. Paa denne har Peter Hiort Lorenzens Forfædre bevislig siddet i flere Aarhundreder, i hvert Fald saa længe, som der have skrevne Efterretninger. Gaarden laa til Høire for den gamle Landevei fra Graasten til Flensborg, som tillige var „Gaden“, mellem „Skovforten“ og „Markbækken“, der ved „Bækbjerg“ gaar under Veien.

Den ældste kendte Bonde paa denne Gaard hed *Peter Petersen*. Han nævnes ved Aaret 1543 i „Gråstens

ældre Historie“ af A. D. Jørgensen (Sønderjydske Aarbøger I). Hans Søn var:

Lorenz (Lauerens) Petersen, som 1552 købte et Stykke Jord af Hokkerup Land, kaldet „Osskær“, nu „Aaskjær“, ved den Bæk, der skiller „Bækken“ og Rinkenæs Land ved Stranderod (det originale Skjøde paa Pergament udstedt Torsdagen efter Johannes den Døber 1582 findes i Rigsarkivet). Hans Søn var:

Nis Lauerentzen (eller *Lafrenzen*), om hvem ingen nærmere Efterretninger haves. Hans Søn var:

Lorentz (Lafrentz) Nissen, som 1651 solgte „Aaskjær“ til Asmus Steensen (det originale Skjøde paa Pergament findes i Rigsarkivet). Hans Søn var:

Nis Lorenzen, født 1669, død 28. Mai 1741, gift med Boel Kudsk, født i April 1678, død 7. Mai 1747. Deres ældste Søn var:

Nis Lorenzen, født 27. Marts 1721 i Rinkenæs. Han forpagtede 1750 Gaarden Hjortholm paa Kegenæs og ægtede 16. April 1751 Magdalene Katrine Petersen, født 1724 paa Melsgaard, Datter af Forpagter Thomas Petersen paa Melsgaard. Ved 1766 købte Nis Lorenzen Godset Gaarde ved Læk, solgte det atter ved 1780 og købte da Hesselgaard i Rinkenæs. Her døde han 2. Januar 1795, hans Hustru døde 16. Mai 1804 i Haderslev. Deres næstældste Søn var:

Thomas Lorenzen, født 7. Mai 1754 paa Hjortholm. Han blev 1790 Ridefoged i Gram Herred, 1794 Amtsforvalter og 1798 Husfoged i Haderslev Vesteramt, 1803 Kammerraad, 1813 Justitsraad, 1815 Amts-

forvalter i Haderslev Østeramt, 1815 Ridder af Dannebrog, 1822 Danebrogsmænd. Han ægtede 30. Jan. 1789 Martha Hiort, født 13. Febr. 1770, Datter af Raadmand Peter Hiort. Han døde 16. April 1834, Enken 22. November 1842, begge i Haderslev. Deres ældste Søn var:

Peter Hiort Lorenzen, født 24. Januar 1791, død 17. Marts 1845, hvis yngste Søn er:

H. R. Hiort Lorenzen.

,

Sønderjyllands Betydning for dansk Kultur.

Af Georg Brandes.

Da i Aaret 1776 Loven om Indfødsretten blev givet, der sikrede Danmarks og Norges Indfødte Ene- ret til Ansættelse i Kongens Riger og Lande, folte den tyskfødte Udenrigsminister A. P. Bernstorff sig ikke blot saaret, men han saa i den ny, dog saa be- rettigede, Lov Frugten af en sneverhjetet Synsmaade; han frygtede, at den for Danmarks Vedkommende vilde føre til at give Middelmaadigheden et altfor stort Spille- rum, da Antallet af Talenter og Dygtigheder var saa ringe; særlig mente han, at det fra nu af vilde være meget vanskeligt at faa dygtige Diplomater.

Denne Bernstorffs Frygt har ikke vist sig ugrun- det. De sidste Diplomater med nogen Evne, som Dan- mark har havt, var af fremmed Afstamning. Senere har Hertugdømmernes Adelsmænd i diplomatisk Hen- seende vist sig den kongerigske Adel meget overlegen. Naar vort 19de Aarhundrede er en Historie om et i

Forhold til Rigets Størrelse umaadeligt Landetab, saa beror det for en Del paa, at Danmark ikke i dette Tidsrum har lagt diplomatisk Evne for Dagen, og det under Forhold, hvor den mest fremragende diplomatiske Begavelse var udkrævet, dersom Danmark skulde være gaaet ud af sine Kriser uden Tab.

Det stod imidlertid skrevet i Danmarks Stjerner, at det skulde lide Tabene. Og hvis der nu spørges, hvilket Tab for dansk Kultur vel er det største, Tabet af Norge eller det et halvt Aarhundrede senere indtraadte Tab af Sønderjylland, saa er vel, naar Hensyn tages til Landstrækningens Omfang og historiske Betydning, den almindelige Stemning tilbøjelig til at finde det første Tab størst.

Vi kan jo slet ikke forestille os vor Kultur, hvis Norge i Fortiden havde været uløst af den. Hvorledes vilde dansk Kultur i det 18de Aarhundrede se ud uden Holberg, der saa at sige grundlægger den, uden Wessel og Medlemmerne af Det norske Selskab, som udvikler den i komisk og roligt forstandig Retning, uden P. A. Heiberg, der halvvejs stammende fra Norge, er Revolutionstidens politisk anlagte Digter og Skribent! Gives ikke i det nittende Aarhundredes første Aar Stødet til hele vor nyere Aandsudvikling af Henrik Steffens, som kommer fra Stavanger? — Og hvad vilde vor Marines Historie ikke savne, hvis vi ikke havde haft Tordenskjold!

Men selv om vi indrømmer og tilfulde paaskønner Nordmændenes Indsats i dansk Kultur, saa betyder Norges Tab jo ikke Tabet af deres Indvirkning paa den og Samvirken med den. Trods Alt, hvad der

fra norsk Side er gjort og gøres for at opløse det gamle Sprogfællesskab med Danmark, bestaar det saa fuldt, at Norges store digteriske Blomstring i Aarhundredets sidste Halvdel er kommet Danmarks Aandsliv lige saa meget til Gode, som den er kommet Norge selv. Havde i sin Tid Wergeland selvfølgelig en større Læsekres i Norge end i Danmark, saa har Welhaven, Ibsen, Bjørnson, Lie og de Yngre havt rigeligt saa mange Læsere her som i deres Hjemland.

Med Sønderjylland forholder det sig anderledes. Ifald den danske Del deraf fortyskes eller ifald vi undlader at gøre Alt hvad vi formaar for at holde Sprog- og Kulturfællesskabet vedlige, saa mister vi en af de store Hovedkilder til dansk Aandsliv for stedse, lider et Tab, som er endda større end det politiske og som det vilde falde os vanskeligere at taale.

For at opnaa en Forestilling om hvad dette Tab vilde betyde, behøver man kun at kaste Blikket tilbage paa Danmarks Fortid. Man vil da — maaske med nogen Undren — se, hvad Danmarks Kultur skylder det mistede Hertugdømme.

Jeg udsondrer — for ikke at splitte Interessen for stærkt — først Fortidens rent historiske Personer. Københavns Borgermester under Statsomvæltningen 1660, den berømte Hans Nansen, var Sønderjyde; men jeg nævner ham kun.

Jeg dvæler ikke ved sønderjydske Repræsentanter for Videnskaber, der er mig fremmede, ikke ved Naturforskeren og Arkæologen Forchhammer f. Ex., trods hans Betydning.

Jeg udskiller de Forfattere og Malere, der kun tilfældigvis er fødte i Sønderjylland, men af Forældre fra Kongeriget, som i vore Dage Herman Bang, Carl Ewald, N. V. Dorph.

Jeg forbigaar saadanne Omstændigheder, som at de to Mænd, der hver indenfor sin Halvdel af det 19. Aarhundrede har paatrykt vor Arkitektur dens Stempel, C. F. Hansen og Herholdt, begge paa fædrene Side var Sønderjyder — ligeledes at vor vigtigste Maler og Hofmaler i første Halvdel af det 18. Aarhundrede, Hendrik Krogh, var en Flensborger, og C. A. Lorentzen, der næst efter Abildgaard indtog en lignende Plads i dets Slutning, var fra Sønderborg. Jeg berører blot, at den gamle udmærkede Portrætmaler C. A. Jensen, der paa Ingemanns Tid repræsenterede den sundeste Virkelighedstroskab, var Slesviger.

Hvad jeg vil gøre opmærksom paa, det er, at vor Litteratur og vor Kunst, o: vor Poesi, vor Billedhuggerkunst, vort Maleri, slet ikke kan tænkes uden Sønderjyllands Bidrag til dem.

Medens i gamle Dage Nordmændenes Betydning for os især var den, at de holdt Forbindelsen aaben til de to store Vestmagters Kultur, idet Holberg og Wessel begge helt igennem var franskdannede, dog med stærk Paavirkning ogsaa fra England, var altid Sønderjyllands af Beliggenheden anviste Opgave den, at gøre os delagtig i de store Kulturbevægelser, som kom sydfra, særlig fra Tyskland. Saaledes kan vi blot paa et ganske enkelt Omraade, det teologiske, forfølge, hvorledes tre Gange i vor nyere Historie aan-

delige Retninger i Mellemeuropa hos os repræsenteres af Sønderjyder.

Jeg vil først nævne Pietismen, hvilken man viselig, da den fik Magt, kan bebrejde meget, men som utvivlsomt betegnede et stort Fremskridt i Retning af Personliggørelse forud for den (200 Aar efter Luther) dogmatisk stivnede Retroenhed, der da ogsaa forfulgte Pietister saa heftigt som Ateister. Pietismen hævdede, at Dogmetroen ikke var nok, det kom an paa Livsførelsen. Mod den rene Tro, den knastørre Overtro, stillede den det rene Liv, det indre Liv, det personlige Forhold til Livsopgaverne, Inderlighed. Den var (omtrent som hundrede Aar tilforn Puritanismen i Storbritannien) Opposition mod den blotte Statskirkelighed. Først efterhaanden blev den livsfjendtlig, kunstfjendtlig, skinbellig og hyklerisk.

Hos os repræsenteres den i alle sine Former af Sønderjyder. I sin bedste Skikkelse af de tre Brødre Brorson og Digteren Ewalds Fader, Præsten i Højst, mere betænkeligt af Erik Pontoppidan, der, uden selv at være Sønderjyde, tilegner sig Læren under sit lange Ophold i Sønderjylland, og afskrækkende af Christian VI.'s bekendte Hofpræst Bluhme, en Sønderjyde.

Senere betegner Rationalismen et nyt teologisk Fremskridt. Den gjorde gældende, at intet Ord af Kristendommen er os umiddelbart overleveret fra Jesus selv, at det Dogmatiske i Skriften næsten ganske stammer fra en Apostel, der aldrig har set eller hørt Jesus, og at Skriften maa være beregnet paa Væsener, der har og bruger Fornuftens Lys. Ved historisk Kritik skal derfor dens Ægthed bevises, ved filosofisk

Kritik dens Indhold prøves. Der kan ikke være Uoverensstemmelse mellem sand Religion og sund Fornuft.

I Danmark repræsenteres denne Retning, i dens Følelsesliv og dens Forstandsliv, som i dens Indskrænkethed af Sønderjyder. Biskop Boisen, Stamfaderen til den bekendte grundtvigianske Familie, var Sønderjyde, H. G. Clausen, de danske Præsters Fører mod Grundtvig, da han begyndte, var det ikke mindre, og hans Aand gaar igen i hans beromtere Son Hans Nicolaj Clausen. Holmens Provst Gutfeld, ogsaa fra Slesvig, betegner Retningens mere aandløse Prækenstil.

Men ogsaa den næste store Bølge i Teologien kom ind til Danmark over Sønderjylland, den af Hegel paavirkede saakaldte spekulative Teologi, som ved Aaret 1840 hertillands repræsenteredes af Slesvigeren Martensen, der først havde fordybet sig i tyske Mystikere, nu anlagde Datidens aandfuldeste Fornuftopfattelse paa Dogmatiken og som bekendt fik et Tillob af Studenterne til sine Forelæsninger, som indtil da var uhort.

Dog hvad der paa dette Grænseomraade mellem Følelsesliv og Forstandsliv er naaet til os over Sønderjylland er forsvindende og ligegyldigt i Sammenligning med Sønderjydernes Betydning for dansk Skonlitteratur i det 18. Hundrebaar.

Jeg nævner først med Varme H. A. Brorson, Salmedigteren, Pietismens Repræsentant i dansk Poesi. Jeg ser rent kunstnerisk paa ham. Naar man betænker, at hans Liv falder kun et Tiaar efter Holbergs, hvis Samtidige han er, og saa sammenligner hans

Versbehandling med Holbergs, maa hans Overlegenhed kaldes overordenlig. Han var, som det vides, meget musikalsk, og man sporer tydeligt, hvorledes han slynger og bøjer sine Versemaal — efter Datidens Forhold rent virtuost — i Overensstemmelse med Melodier, han nynner. Holberg var jo imidlertid ogsaa en stor Elsker af Musik, desuden udøvende Musiker; det er da mærkeligt, at han fra sin Fødsel til sin Død ikke har skrevet en melodisk Verslinje. Brorson derimod, der kan synke dybt ned i Trivialitet og Smagløshed, formaaer at faa Rytmen til at skride, at svæve, at danse, at faa Verset til at synge. Han har den medfødte Gave til Verset, Ulyst til at stille Ordene om, og han har, hvor han er bedst, Udtrykkets Simpelt, der svarer til Følelsens Simpelt og Ægthed. Det er umuligt at finde et helt Digt af ham, der er godt; dertil var Sproget dengang altfor uudviklet og dertil er hans Smag altfor usikker. Men rundt om er der fortræffelige Strofer. Tag denne om Jesus, der ligger svøbt i Krybben:

En Perle, der forgættes,
 saa nøje ledes op.
 Den blanke Demant sættes
 i gyldne Krones Top.
 Man kaster ej en Drue
 blandt tørre Grene ned.
 Skal jeg min Gud da skue
 i saadan Usselhed?

Eller denne Strofe af:

Den yudigste Rose er funden,
 Blandt stiveste Torne oprunden.

Lad Verden mig Alting betage,
 Lad Tornene rive og nage,
 Lad Hjertet kun daane og briste,
 Min Rose jeg aldrig vil miste.

Her er noget af Folelsens mystiske Billedsprog.
 Simpleere og større er de berømte Vers:

Op al den Ting, som Gud har skabt,
 hans Herlighed at prise!
 Det Mindste, han har skabt, er stort
 og kan hans Magt bevise.

Gik alle Konger frem paa Rad
 i deres Magt og Vælde.
 de mægted ej det mindste Blad
 at sætte paa en Nælde.

Tiltalende er det ypperlige Anslag i disse Vers
 om Saligheden:

En Draabe kun at smage af Himmeriges Lyst
 kan Hjertet mer indtage end hele Verdens Høst
 og Strømme fuld af Glæde osv.

Brorson kan blive folkelig i sin Fortællekunst,
 naar han nærmer sig den egenlige Folkevisetone og
 ganske glemmer sin snørklede Rokokostil, f. Eks.:

Goliath drog fra Gath
 for at lægge Saul i Skat
 Stampet mod Fjæld og Flod
 med sin alenlange Fod.

Har I Lyst, Mod i Bryst
 til at vove Kæmpedyst?
 Hid en Mand, at vi kan
 trækkes om hverandres Land!

Saul og hver i hans Hær
 Ryster jo som Lov paa Træer.
 Ser du vel, Israel,
 du er de Filistres Træl!

Grundtvig har ikke naaet en mere folkelig Stil og har aldrig naaet denne Versbehandlings Kunst, denne Sikkerhed i Rimenes Stilling og Slag. Hvor morsom denne Tone:

David kom, saa sig om,
Hvad vil denne store Vom?

Læg saa Mærke til, hvorledes han opbygger en mere sammensat Strofe arkitektonisk som et helt lille Kapel. En begynder:

Se, Dagen bryder frem med Magt
gør Himlen lys igen
og driver Mørket hen.
Op Hjerter fra din Morgenrast!
Lad ingen Trygheds Blund
formørke Naadens Stund!
Hjerter! tag
denne Dag
vel i Agt og tænk derpaa:
Muligt ser
aldrig mer
dine Øjne Sol opstaa.

Strofen bestaar af ikke mindre end 20 Linjer og vender uden Afvigelse fem Gange tilbage. Men saa virtuos Behandlingen end er, saa klar og simpel er Skildringen og den Formaning, der knyttes til den.

Han har skrevet Vers, som er enklere, i kristelig Forstand oprindeligere end noget andet paa Dansk, som det berømte, af Søren Kierkegaard fremdragte:

Endnu en liden Tid,
saa har jeg vunden.
Saa er den ganske Strid
med et forsvunden.
Saa kan jeg hvile mig
i Rosen-Sale
og uafledelig
min Jesum tale.

Det er nærmere Fiesole end Ingemann er. Men saa har han ogsaa som Virtuos hele sødt ringende Klokkespil af Rokoko-Rim i sine Vers. Tag dette:

I Sinde! som finde ej Hvile paa Jorden
 men længes at mænges i Englenes Orden!
 Bereder dog Eder, o gid I var mange!
 at møde den søde vor Frelser med Sange!

De Andre, der vandre som Lysten dem drager,
 hvis Taler kun praler af jordiske Sager,
 o Jammer! de skammer sig ikke, mod Eder
 at braske med Aske, som Vindene spreder.

Lad fare den Skare, hvis Lokken og Trusel
 selv blotter og spotter sin skændige Blusel osv.

Det er glimrende som Haandværk. Dog større er Brorson, hvor han lader Rytmen med tilsyneladende Uregelmæssighed, i Virkeligheden helt formfast, rette sig efter Stemningens fineste Svingninger:

Her vil ties, her vil bies,
 her vil bies, o svage Sind,
 Vist skal du hente, kun ved at vente,
 kun ved at vente, vor Sommer ind.

Trange Tider langsomt skrider
 langsomt skrider, det har den Art.
 Dugene længes, Vinteren strenges.
 Vinteren strenges, og det er svart.

Der er Strofer af ham, hvor han, Holbergs Samtidige, ikke staar synderligt tilbage for Bellman i smidig, legende Kunst.

I sin Patos derimod er han Ewalds Forløber. Johannes Ewald er, om end født i Kjøbenhavn, dog Barn af en sønderjydske Fader og kan forsaavidt kaldes den anden store Sønderjyde i vor skønne Literatur; han tilbragte ogsaa sin Drengaalderens Læreaar i Slesvig.

Da det fra tysk Side er blevet paastaet, at Navnene Sønderjylland og Sønderjyde er nye Opfindelser, satte i Brug demonstrativt efter Slesvigs Tab, vil jeg bemærke, at Ewald, der ikke er mistænkt for Tyskerhad, men i saa mange Maader var Tysklands Beundrer og Tyskernes Elev, i sin „Hr. Panthakaks Historie“ atter og atter bruger disse Udtryk, f. Eks.: „De er født i Danmark?“ — „Ja, Deres Excellence, i Sønderjylland.“ — Eller: „Jeg er Kristen, Lutheraner og Sønderjyde.“ — Ja den unge Slesviger betegnes af ham end kortere som „en jysk Student“.

Hvad nu Ewalds Betydning for Danmarks litterære Udvikling angaar, da er den simpelthen umaadelig. Ganske alene grundlægger han jo den alvorlige Stil i Dramaet og i den verdslige Lyrik. Hans „Levned og Meninger“ er den første moderne danske Prosa, jeg mener den første paa en Gang følelsesbevægede og skemtefulde. Holbergs er i Modsætning til den tor og stiv. Det er, som ethvert dansk Barn véd, paa Ewald alene af danske Forgængere, at Oehlenschläger bygger.

Visselig er der saare lidet af Ewald, der nutildags har anden Interesse end den historiske, men dog har han skrevet en Haandfuld Ting af det højeste Værd, og om hvor Faa gælder det! — Hvad jeg finder uforgængeligt af Ewald, er først Prosaen i „Levned og Meninger“; Monologen paa Hojen har end ikke Baggesen naaet. Det er dernæst nogle Linier af Klagesangen over Frederik V.: „Hold Taare op at trille og du min Cithler stille! Nu bæres Kongen bort til Graven.“ Der er deri det i Danmark hidtil Ukendte, den store Stil. Saa er der den i Klopstocks Manér skrevne Ode

til Sjælen med herlige Enkeltheder som denne Linje om Sjælen, at den svinger sig

højt, som en springende Hval, mod Solen.

Meget smukt har han i sin Ode til Moltke malt sit Væsen og sin Norne, der i Vuggen kyssede hans Bryst:

Stille, sølvgraa som Maanen bag Regnskyr.

Fulde og dejlige er hans Toner, hvor han er elegisk, som i Romancen om Liden Gunver, Forbilledet for alle senere danske Romancer, eller end mere i Slutningen af „Nattetanker“:

Naar Uglen skriger om Fortræd
og Dødens laadne Spaamænd tude,
da kommer Haubet til min Pude
og Livet til mit Hvilested.

Thi den, hvem Føbus tidlig lærte
sin underlige Harmoni,
hans varme, store fulde Hjerte
udbreder Himlene sig i.
Hans Sjæl omspænder Solene,
hans stærke Tanke griber Tiden,
og Nu og Da. og Før og Siden
adspreder ej hans Følelse.

Og denne stakkels Ewald, der var et Barn og en Zigøjner og en Patient, han naaede i hin fjerne Tid som lyrisk Kunstner en Højde, dansk Lyrik aldrig senere har oversteget. Der er ikke et Bogstavs Overdrivelse i Aarestrups Vers:

Paa Sengen skrev du det med Taarer tunge.
Men Poesien greb dit Digt og sagde:
Det er det bedste af den danske Tunge.

Tag Valkyriesangen af Balders Død. Ingen har nogensinde senere — Heiberg eller Richardt maaske undtagne — skrevet en saa kunstfærdig lyrisk Komposition. Og Richardt naaer dog kun teknisk Ewald, har aldrig hans mægtige Aandepust i Brystet.

Over Bjerg, over Dal, over brusende Sø
 utrættede svinger
 Valhalliske Mør
 de blodige Vinger.
 Dør, kæmper og dør! er det Budskab, de bringer.

Nu taler hver for sig:

Ej Sottesengs Kval
 ej Haanhed
 ej Fængsel,

Alle: Men Heltønes Længsel
 men Banesaar bringer
 Valhalliske Mør
 over Bjerg, over Dal, over brusende Sø
 paa blodige Vinger.

Nu følger Terzetterne. Den første Valkyrie priser Spydenes Klirren, den anden Dødens Rallen, den tredje de Efterlevendes Klage, der er som Musik i hendes Øren:

Den bragende Lyd
 af blinkende Spyd
 er min eneste Fryd.

De Døendes Røst
 det rallende Bryst
 er min kæreste Lyst.

De hvinende Skrig
 ved Kæmpernes Lig
 de kun rolige mig.

Alle: Dør, kæmper og dør!

(Det er som hørte man dem støde Spydstagerne mod Jorden).

Over Bjerg, over Dal, over brusende Sø
utrættede svinger
Valhalliske Mør
de blodige Vinger.
Dør, kæmper og dør, er det Budskab, de bringer.

Sproget er hist og her lidt ældet. Men vi har intet bedre. — Eller tag til Slutning Knuds Romance af Fiskerne, den som følger paa Repliken: Ha tro mig, det er Herrefærd til Orlogs! den underfulde Sang: Kong Christian stod ved højen Mast, som er blevet det danske Folks Nationalsang og som ikke engang en kun jævntgod Musik har kunnet trivialisere. Selve Strofen er opfundet af Ewald og bygget for Tid og Evighed med lutter mandlige Rim og med den enkelte Slutningsjambe, som Melodien svækker og udflader ved den flove Gentagelse. Men se, hvordan Digtet er anlagt: Det forherliger efter hinanden i de tre første Strofer tre Orlogshelte, Christian IV, Niels Juel og Tordenskjold; det skildrer efter hinanden tre Sotræfninger og føjer saa en sammenfattende Slutningsstrofe til. Den første Strofe, Kongestrofen, giver Kartovernes Røg og Damp, som indhyller Scenen, den anden, Niels Juels, gengiver Stormens Bragen, hvorunder det røde Flag hejses; den tredje, der er viet Tordenskjold, skildrer Peder Wessel som Lynet, der bryder den tykke Sky, som ligger over Havet. — Alle tre Strofer har samme Udgang, forskelligt varieret, at Fjenden flyr, indtil den sidste Strofe genialt tiltaler Havet selv, det sortladne Hav, som Ewald med sin digteriske Natursans kalder det, for saa over Kamp

og Sejr at udmunde i Ordet Grav, der her virker saa stolt, som sagde det Triumf.¹⁾)

Johannes Ewald døde 1781 kun 37 Aar gl. —

Den store Sønderjyde, der tog Initiativet til Fornyelse af den hele germanske Kunst, Asmus Jakob Carstens, fødtes lidt over ti Aar efter ham i Maj 1754 og tilhører desværre forsaavidt mindre Danmark end Europa, som det ikke lykkedes os at fastholde ham.

Enhver, der kender Carstens' Levned, véd, hvorledes det forholder sig dermed. Det var hans strenge, barske Retsfølelse, der opflammede ham mod Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Blandt Konkurrenterne til den store Guldmedaille var der én, som efter Carstens' og Alles Mening — paastaar han — fortjente Me-

¹⁾ Efter at dette var skrevet, er i en Artikel af L. Bobé (Tilskueren Marts 1901) fremsat den Formodning, at Johannes Ewald ikke var Søn af Enevold Ewald. I saa Fald vilde han ikke have noget med Sønderjylland at gøre. Kort efter Johannes Ewalds Død skriver den gamle Biskop Münster til Sønnen: „Igaar — 27. Juli — var vi hele Dagen hos den gamle Oberstinde Eigtved. Hun, der er opdragen i den gamle Ewalds Hus, fortalte os en Mængde Anekdoter om hine Tider. Du kunde her have tilfredsstillet dit Begær efter Oplysninger om den salig Ewalds Moder, hvis Du havde været her. Du kunde ogsaa, hvad der for Dig som Ewalds Biograf maatte være af særlig Interesse, være bleven belært om, at han egentlig var Søn af en vis Etatsraad og Borgmester i Kjøbenhavn, Valeur, hvem jeg endnu har kendt godt.“ Efter Bobé taler derfor ikke blot Madam Ewalds meget daarlige Rygte, men den Omstændighed, at Valeur paa den Tid, da Ewald fødtes, boede kun en Fjerdingvej fra Ægteparrets Bolig i Nordsjælland. Et Portræt af Valeur, som er vedføjjet, viser ingen Lighed med Ewalds Træk. At faa Rede paa det virkelige Forhold turde efter Sagens Natur være umuligt.

dailen; den blev imidlertid givet til en Slægtning af Professor Abildgaard. Følgen var, at Carstens tilbagesendte sin store Sølvmedaille og erklærede, slet ikke at ville tage mod nogen Præmie af et Akademi, der fordelte Præmierne ikke efter Fortjeneste, men efter Gunst. Han blev til Straf udvist af Akademiet; men efter dansk godmodig Vis var der saa lidt Alvor i Straffen, som der havde været Retfærdighed i Belønningen. Datidens ypperste Billedhugger, Wiedewelt, lod Udvisningsdekretet tage ned af Dørene, og man tilsagde den vrede Kunstner al mulig Overbærenhed. Men han viste endog Løftet om den store Guldmedaille næste Gang tilbage, svarte, han behøvede ingen Medailler, hans Kunst selv var ham Opmuntring og Løn nok og forlod Danmark for bestandig. Han drog bort og blev et af de Genier, der sætter Tidsskel.

For Danmark fik han særligt den største Betydning ved det dybe Indtryk, han gjorde paa Thorvaldsen straks ved dennes Ankomst til Rom i 1797. Da var Carstens 43 Aar gammel, Thorvaldsen 27 og traadte ind i sin anden Læretid. Da Carstens forlod Akademiet i Kjobenhavn, havde Thorvaldsen, saa ung han end var, allerede været et Aar derved, og han havde allerede i Kjobenhavn studeret Carstens's her efterladte Kompositioner. Nu traf han ham paany, modnet, paa sit Væsens Hojde, og Indtrykket var overordenligt. I Thieles andet Værk om Thorvaldsen er Vidnesbyrdene herom udeladte eller afsvækkede af patriotiske Grunde, fordi man efter 1850 betragtede Carstens som halv Tysker og Thorvaldsen som en national Storhed uden Forgængere, men i det ældste Værk staar rent

ud, at en endnu mere besjælende og oplivende Indflydelse end den, som den strenge Kunstdommer Zoëga øvede paa Thorvaldsen, havde Carstens, hvis store Aand netop den Tid stred sin sidste Strid. „Kun et eneste Aar var Nydelsen af den lærerige Omgang med ham Thorvaldsen forundt: men aldrig senere horte denne op at beundre hans Værker.“ For at trænge ind i denne Genius kopierede Thorvaldsen en stor Del af hans efterladte Tegninger og havde dem altid om sig: Natten, Guldalderen, Megapenthes, Homer, ja saa sent som 1819, 21 Aar efter Carstens' Dod, kopierede han Oedipus. Han lod desuden af Koch Guldalderen udføre som Oliemaleri og købte 9 kostbare Originalarbejder af ham — hvad Alt kan ses i Museet. Adskillige andre Arbejder af Carstens bortskænkede Thorvaldsen til en Grev Moltke, hvem han skyldte Taknemmelighed.

Thorvaldsens første afgørende Værk, hans Jason, er udført efter Forbilledet af Carstens' Theseus paa dennes Oedipus i Kolonoi. Den ældste Skitse til Jason havde stottet sig til en Skikkelse fra Carstens' Argonautertog; den færdige Jason har sin Holdning fra Theseus. Ogsaa bag Thorvaldsens „Musernes og Gratiernes Dans“ ligger vistnok et Arbejde af Carstens. Dog det kommer ikke an paa Enkeltheder, men paa Hovedsagen, som er den, Cornelius har udtalt med de Ord:

„Thorvaldsen talte altid med en til Ærefrygt grænsende Beundring om Carstens, sagde, han havde skaffet sig af dennes Arbejder Alt, hvad han blot kunde overkomme, og bekendte aabent, at han havde denne over-

ordenlige Genius at takke for det Væsenligste i sin kunstneriske Retning og Fuldkommenhed.“

At Thorvaldsen blev den langt større Kunstner af de to, det underligger selvfølgelig ingen Tvivl. Men i visse Maader maa Carstens kaldes Thorvaldsen overlegen som Aand. Han viste ham praktisk Vejen til Antiken, som man dengang kendte den; men han var samtidig dybt modtagelig for Michelangelos Størhed, hvad Thorvaldsen aldrig blev.

Dog endnu inden Carstens praktisk havde vist Thorvaldsen Vejen til Antiken, havde en anden Mand, en Teoretiker, aabnet hans Øje for den, ogsaa han en Sønderjyde, Georg Zoëga, et Aar yngre end Carstens, født 1755. Zoëga indtager derved for den danske Billedhuggerkunst en Plads, der minder en Smule om, hvad Winckelmann har betydet for den germanske. Zoëga var Datidens kunstneriske Bevidsthed blandt Danske. Hans lærde Værker nedskrev han desværre mest paa Italiensk, aldrig paa Dansk. Men han alene forstod længe for Carstens' Død hvad han var værd, gjorde efter hans Død Alt for at bevare hans Tegninger for Danmark.

Straks efter Carstens' Ankomst til Rom skriver Zoëga til Akademiet om ham, kalder ham en Dansk, der er en duelig Tegner og komponerer med megen Ild; dog hænger han altfor meget ved Michelangelos Manér — dengang en svær Synd. Ved hans Død skriver han atter og atter: „Jeg gentager, at man ikke i Kjøbenhavn kan gøre Fordring paa Kunstpatronage, saa længe man ikke har gjort noget for at sikre Nationen disse værdifulde Efterladenskaber af et afgjort

Kunstgeni, som var en Dansk.“ Han fremhæver, at saalænge han har været i Rom — et halvt Menneskeliv — har der ikke der været nogen Kunstner, der kunde komponere som Carstens.

Han faar ogsaa Fru Friederike Brun til at skrive hjem for at redde disse Kunstskatte for Danmark. Hun skriver: „Skulde Danmark virkelig give fuldstændigt Afkald paa Carstens i Døden som i Livet? Skal Kunstens sjældne Blomster, som vor kolde Himmel kan fremkalde, da alle hende af Mangel paa kærlig Pleje, og skal evigt Barbari omtaage vore Kyster?“ Hun foreslaar i dette Ojemed en Nationalsubskription, hvis Udbytte skulde betroes Zoëga; men alle disse Opfordringer lød som bekendt forgæves. Ingen af disse Tegninger kom til Danmark.

Zoëga blev Thorvaldsens Opdrager i Rom. Berømt er hans Brev hjem straks efter dennes Ankomst, at det er meget ilde overlagt af Akademiet at sende Folk saa raa til Italien, hvor de siden maa spille en Masse Tid paa at lære Ting, de burde kunne forud. Hvorledes kan en Kunstner studere i Rom, som han burde, uden at kunne et Ord Italiensk eller Fransk, ud en ringeste Kendskab til Historie eller Mytologi?

Zoëga bibragte Thorvaldsen langsomt og taalmodigt det Kundskabsforraad, han trængte til, og han tog ham i Forsvar overfor Akademiet i København, da man truede med at berøve ham hans Aarpenge paa Grund af formentlig Uvirkosomhed. Det var Zoëga, der fra første Dag af tog sig af ham, ham, der skaffede ham Tilladelse til at kopiere Polluxgiganten paa Monte Cavallo, Thorvaldsens første Arbejde i Rom

I en af de mange samtidige Meddelelser om deres Samliv hedder det: I syv lange Aar sagde Zoëga til det reneste og største Kunstgeni, som findes i Rom, snart: „Saaledes gjorde de Gamle det ikke“, snart omvendt: „Det ligner jo denne eller hin Antik“, snart: „Saadan gik ingen ærbar Kvinde klædt i Oldtiden“, og altid ødelagde og gentog den store beskedne Kunstner sit Arbejde, indtil Jason stod der og tilfredsstillede Zoëgas kræsne Kenderøjne.

To Aar efter Ewalds Død fødtes — igen i Sønderjylland — den Mand, der grundlagde den danske Malerskole, Christoffer Eckersberg, der først personligt dernæst aandeligt har behersket den danske Malerkunst lige til ind i Halvfjerdserne, da med Tuxens og Krøyers Rejser til Paris en ny Tid indvarsledes. Hans Virksomhed og Betydning er for bekendt til at behøve nogen Udvikling. Han reproducerede ikke som Abildgaard Fortids Kunst. Han malte sit Liv igennem med haarfin Iagttagelse efter Naturen, forstod og gengav de blivende Træk i det danske Lands, det danske Havs og det danske Folks Fysiognomi. Hans kunstneriske Væsen var Sanddruhed, hans Maal var Gengivelsen af Hjemmet.

Den Mand, som (født 15 Aar efter Eckersberg) dernæst blev den betydeligste Optager og Gennembyder af den Thorvaldsenske Overlevering i vor Billedhuggerkunst, var atter en Sønderjyde Herman Wilhelm Bissen.

Om ham gjælder det som om Eckersberg, at ingen uden Thorvaldsen overgaar ham i Betydning for vor bildende Kunsts Udviklingshistorie.

Han blev født i Slesvig 1798 og kom i 1816 til Kjøbenhavn for der at blive Maler; han viste lige Anlæg til to Kunster, men nogle og tyve Aar gammel kom han — ved den Tilfældighed, at hans Farvespatel knækkede — til at besvare en Opgave for den lille Guldmedaille som Billedhugger og blev ved at virke som saadan. Han kom 1824 til Rom; droges mere end Thorvaldsen til Fremstilling af det Kæmpe, det Tragiske i Antikken, modellerede for Thorvaldsen Gutenbergmonumentet til Mainz, udførte Valkyrien som nordisk Modstykke til Thorvaldsens Hebe, udførte de 18 Kvindeskikkelser til Dronningens Trappe paa Christiansborg, hvoriblandt især enkelte af de nordiske er saare smukke og følelsesfulde. Han fremstillede i Orestes, Filoktetes og Achilles Fortvivlelse, Kvaler og dyb Harme, et Felt, Thorvaldsen lod ubetraadt. Da han saa ved 1848 folte sig delagtig i Striden om den danske Nationalitet i Slesvig, indvarslede han en ny, virkelighedstro Retning i vor Billedhuggerkunst ved Landsoldaten, et ypperligt Værk. Som Ewald havde givet Danmark dets første Nationalsang, saaledes gav Bissen os vort første Nationalmonument. Og næsten alle fremragende Mænd og Kvinder i sin Samtid har han efterladt os i Statuer og Byster. — Jeg vil blot herøre, at hans Søn, Vilhelm Bissen, som bekendt med Ære har fortsat hans Livsværk.

Man ser, hvilken Indsats af Kræfter Sønderjylland har givet dansk Kunst. Af senere sønderjyske Kunstnere vil jeg blot nævne: Heinrich Hansen, Ottesen, Riis-Carstensen, endelig Marinemaleren

Locher, der halvvejs er af jødisk Afstamning, men som fødtes i Sømandsbyen Flensborg.

Sønderjylland har forsynet vor Politik med Rigsdagens Thingformænd af begge Partier, Høgsbro og Matzen, med Idealister som Peschke-Køedt, og har endelig givet os den Historiker, A. D. Jørgensen, der i vore Dage mere end nogen anden Dansk har indprentet Slesvigs Betydning i alles Sind og været dets ypperste Talsmand.

At betegne et bestemt Provinspræg som ejendommeligt for alle de Anførte, er umuligt. Vi saa, at Sønderjylland giver Rationalismen som Pietismen dens Chef, giver Danmark en saa sværmerisk Kunstner som Ewald og en saa ædru som Eckersberg. Alle Modsætninger er repræsenterede indenfor Hertugdømmets snevre Ramme.

Hvis Danmark nogensinde havde været regeret med Geni, havde intet været lettere end at bevare dansk Sprog i hele Sønderjylland. 1720 havde man uden ringeste Modsigelse kunnet indføre dansk Skolesprog og Kirkesprog overalt. H. V. Clausen, der af alle Danske kender Sønderjylland bedst, har gjort mig opmærksom paa den Omstændighed, at først i Aarene 1820—30, netop som den tyskfødte Sværmer for dansk Sprog, Schack Staffeldt var Amtmand paa Gottorp, aflagde Bønderne i hans Embedsomraade, den sydlige Del af Angel, paavirket af Aarhundreders Tryk i Kirke og Skole, tildels bevidst deres danske Modersmaal.

Hvad har vi ikke, alt som Tysken trængte sig frem, lidt for Tab af sonderjysk Intelligens! Enkelte af Tysklands allerførste Aander er tyske Sønderjyder. Saaledes Rigets ypperste Historiker Theodor Mommsen, vor bitre Uven. Saaledes Juristen Beseler. Saaledes nu ved Berliner Universitetet Tænkere som Friedrich Paulsen. Ikke faa fremragende yngre Filologer som Asmus Sorensen er blevne tyske Skribenter. —

Dersom vi nu med Ligeegyldighed saa paa Slesvigs Fortyskelse, saa vilde i Fremtiden Alt, hvad fremragende Landet frembringer, gaa til det tyske Rige — og vi lide et uoverskueligt Tab. Desuden kan vel intet tænkende Menneske nære saa barnagtig en Tro som den, at Kongeaaen vilde afgive et Skel, der bød Fortyskningen Holdt. Nei Tysken vilde som med tusind Tunger slikke sig op nordpaa, og dansk Sprog snart være et Væsen, hvori der var gaaet galopperende Svindsot.

Jeg forstaar det Standpunkt, hvorfra der siges: Det er allerbedst for saadan en lille gammel Ting som Danmark, at det tilintetgøres og gaar op i Tyskland. Hvad gør det, om Kongen hedder Christian eller Wilhelm! Synderlig Fordel har jo dog de Færreste af at være Danske. — Dette er et naturstridigt Standpunkt; men det er Nyttestandpunktet.

Jeg forstaar derimod ikke, at man opgiver Interessen for Sønderjylland uden samtidigt at opgive Interessen for Danmark — og det gør Ungdommen i vore Dage hyppigt.

Hvad her røres ved, er end ikke Spørgsmaalet om vor Bestaaen som Stat, men blot som Aandsvæsen. Vi er altfor faa ; vi kan ikke slippe et Element, der har tilfort os saa meget af vor allerbedste Kultur.

Selv om vi var erobrede, vilde Spørgsmaalet endnu foreligge.

Frederik VI. og Bevægelsen i Holsten 1830.

Af H. R. Hiort-Lorenzen.

Sit Løfte om at give Holsten en Forfatning var Frederik VI. altfor længe om at opfylde. Han fulgte i det Stykke dog kun de fleste andre tyske Forbunds-fyrsters Exempel; men havde han skyndt sig dermed og derhos fulgt sine gode danske Raadgiveres Advarsel mod at oprette noget Slags Fællesskab mellem det tyske Forbundsland Holsten og det 1721 inkorporerede danske Kronland Slesvig, kunde Raabene paa en Fællesforfatning for dem maaske været kvalte i Fødslen. Men som det gik med Kongens Nølen, var det netop disse Raab — hvis farligste Omkvæd, Fællesskabet, i Førstningen ikke ænsedes, fordi Frederik VI. kun havde Sans for sin Enevoldsmagt og mest af alt frygtede Attentater paa den — der voldte Danmark saa store Ulykker ved at vække en Folkestemning for et indtil da udenfor Ridderskabet ukjendt Ideal: Fantasi-staten „Schleswig-Holstein“.

Det var 1830, at dennes Fane første Gang blev heist af Uwe Lornsen. Det var et uroligt Aar.

Julirevolutionen i Paris havde bragt Fyrsterne til at skjælve, og da Urolighederne forplantede sig til Tydskland, hvor det navnlig i Dresden kom til alvorlige Gadetumulter, der fremkaldte en Regjeringsforandring, idet den gamle Kong Anton maatte tage sin Brodersøn Frederik August til Medregent og love en fri Forfatning, blev man for Alvor ængstelig i Kjøbenhavn; ja saa stor var Frygten for alvorlige Forviklinger, at Statsminister Møsting den 8. Oktbr. i et Brev foreslog Kongen „sukcessive og paa en saadan Maade, at det skeer umærkeligen, at realisere 500,000 Rdlr. Sølv af Rigsbankobligationerne for at have Penge disponible i mulig kommende urolige Tider“ . . . „for at Deres Majestæt med Rolighed kunde se det Øieblik imøde, hvor De kaldtes til middelbart eller umiddelbart at byde Borgerfreden vende tilbage i fremmede Lande.“ Medens dette Forslag udtrykkelig var møttet paa, at Kongen som Hertug af Holsten muligvis kunde blive nødt til at staa Forbundsfæller bi med Vaabenmagt imod oprørske Undersaatte, vare Forholdene i selve Holsten en Kilde til stigende Frygt for Regjeringen. Ogsaa derfra var der fremkommet Forlangender om Reformer. Holsten havde for længe siden faaet Løfter om en Overappellationsret (tredie Instans og Høiesteret), og der var rettet Bebrejdelser imod Regjeringen, fordi den tøvede saa længe med at indføre denne Reform. En af dens ivrigste Talsmænd var Professor Hegevisch i Kiel. Statsminister, Grev Schimmelmann mente da, at det var det rigtigste at skynde sig med at udføre Kongens Løfter, men Præsidenten i det

tydske Kancelli, Grev Otto Moltke satte sig bestemt derimod.

I et langt Brev til Kongen af 28. Juli 1830 udvikler han de Grunde, hvorfor han i Øieblikket maa fraraade saavel denne som enhver anden Forholdsregel, der kunde give Anledning til den Formodning, at Kongen troede det nødvendigt at sikre sig mod den almindelig udbredte Gjæringsaad, men som han ikke vilde have taget, hvis Alt var forblevet roligt. Kancelliet kunde let i en Hast udstede en Bekjendtgjørelse om Overappellationsrettens Organisation og Justitsens Adskillelse fra Administrationen, da Alt laa saa godt som færdigt; men da Kongen ikke havde taget Hensyn til de flere Aar iforveien til Forbundsraadet indgivne Klager over, at Overappellationsretten endnu ikke var indført, var der langt mindre Grund til at bryde sig om en „enkelt Skraaler som Professor Hegewisch“. Folk vilde anse enhver Skynding som en Følge af Begivenhederne udenlands. Kongen havde desuden 1824 udtrykkelig udtalt, at Overappellationsretten maatte gaa forud for Indførelsen af en Stænderforfatning, og det var en almindelig bekjendt Sag, at Forfatningskommissionen ogsaa havde beskæftiget sig med Overappellationsrettens Organisation. Da denne saaledes var bragt i nærmeste Forbindelse med Landstændernes Indførelse i Holsten, vilde Enhver anse den som en Forløber for en Forfatning, og Professor Hegewisch vilde i sin taabelige Indbildning uden Tvivl rose sig af at have fremskyndet begge Dele, hvis Overappellationsrets-Forordningen nu udkom. Kongen behøvede ikke at give Holstenerne nogen Prøve paa sin

høimodige Tænkemaade og maatte ikke udsætte sig for den Mistanke, at han havde givet Holsten Reformen i den Hensigt at berolige Gemytter, som vare rolige. Hvor lidt man end i Øjeblikket kunde beregne Begivenhedernes fremtidige Gang, var det dog efter alle paalidelige Efterretninger Otto Moltkes Overbevisning, at enhver betydeligere Folkebevægelse i Hertugdømmerne maatte betragtes som det Urimeligste af alt. Derhos vilde Justitsens Adskillelse fra Administrationen altid, især i Førstningen, svække Regjeringens Foranstaltninger, hvis hele Kraft nu var koncentreret i Overretten. Men allermest fraraadede Moltke at følge Kommissionens Forslag om at vælge Kiel til Sæde for Overappellationsretten. Kiel vilde altid blive den mindst rolige By i Holsten, og selv om den nye Rets Medlemmer vare de retsindigste og mest oplyste, vilde de ikke kunne undgaa at komme under Indflydelse af de ved Slægtskabs eller Venskabs Baand med dem forbundne Universitetsprofessorer, ligesom Rettens første Indretning vilde blive baade vanskeligere og kostbarere i Kiel end i andre Byer i Holsten.

Alligevel var og blev Kongen ængstelig. Selv om han ikke skænkede de Rygter, der virkelig i visse Kredse gik om, at der hemmelig forberedtes en Revolution i Holsten, nogen Tiltro, blev han dog foruroliget ved d. 12. Oktbr. gennem Schimmelmann at erfare, at nogle Advokater i Kiel (Preusser og Witte) i al Hemmelighed lod en Petition cirkulere til Underskrift, hvori der udtaltes Ønske om en Fællesforfatning for Holsten og Slesvig. Nogle af Universitetsprofessorerne vare implicerede i denne Affære, og det

skulde være Meningen at samle Underskrifter baade paa Landet og i Byerne; navnlig i Marsken og paa Femern, hvor Kommunerne havde Ret til at samles, ventede man mange Underskrifter. Inden Kieler Omslag 1831 haabede man at have Petitionen bedækket med Tusinder af Underskrifter og indsendt til Kongen. Dette havde Schimmelmänn erfaret af Professor Michelsen, som i Oktober 1830 var paa Besøg i Kjøbenhavn, og som ugenert havde fortalt ham Løst og Fast om Planen. Netop i de samme Dage (9. Okt.) var Uwe Lornsen fra Kontorchef i tyske Kancelli bleven befordret til Landfoged paa Sild, og der er megen Sandsynlighed for, at Michelsen var kommen til Kjøbenhavn for at aftale en Felttogsplan med Lornsen, som umiddelbart efter sin Udnævnelse skulde afgaa til sin Post og sikkert maa have havt sit Skrift „Das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein“ i det Væsønlige færdigt, inden han forlod Kjøbenhavn, og lige saa sikkert derfra maa have staaet i Forbindelse med de Mænd i Kiel, der samtidig arbeidede i samme Retning som han. Dette vil klart fremgaa af den følgende Fremstilling, der nærmest beroer paa egenhændige Breve fra og til Frederik VI., som først for nogle Aar siden ere blevne tilgængelige i Rigsarkivet. Det samme Æmne har for nogle Aar siden været behandlet i „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein - Lauenburgische Geschichte“ XXIV. Bind, Side 193 flg.. af Professor, Dr. Karl Jansen, som har havt Adgang til en Række Breve fra Frederik VI. fra 26. Oktbr. til 30. Novbr. 1830. Til disse Breve,

i hvilke jeg forgæves har søgt at faa Indblik, vil der nedenfor blive henvist.

Blandt Embedsmændene i Holsten har der aabenbart den Gang ikke været nogen, som Kongen nød ubetinget Tillid til, og for da at komme til fuld Klarhed om, hvorledes Tingene hang sammen i Kiel, besluttede Kongen at sende en af sine mest betroede Mænd derover for at undersøge Forholdene paa Stedet. Valget faldt paa Deputeret i det tyske Kancelli, Etatsraad Johann Paul Hopp, som ved sin ualmindelige Dygtighed havde erhvervet sig megen Indflydelse hos Kongen. Inden Hopp reiste, raadforte Kongen sig med Politidirektor Kierulf, hvem han sendte Schimmelmans Breve om Michelsen, i hvilke Schimmelman tillige havde tilraadet Kongen at lade Michelsen omhyggelig iagttage af Politimester Christensen i Kiel. Dette fandt Kierulf betænkeligt. Han mente, at der burde iagttages den største Hemmelighedsfuldhed med Høpps Reise, og han raadede derfor (11. Oktbr.) Kongen til, for at skjule den sande Aarsag til Høpps Reise, at give ham et officielt Kommissorium til at undersøge, om der paa Grund af de sidste tre Aars uheldige Høst var Anledning for Staten til at træde til for at afhjælpe Nøden eller træffe særlige Foranstaltninger. Hopp vilde da kunne komme bedre omkring i Landet, uden at det vakte Opmærksomhed.

Tilfældigvis var Otto Blome, som da var Gesandt i Rusland, hjemme paa Heiligenstädten, og samtidig med at Høpp fik sit Kommissorium, skrev Kongen til Blome for at høre hans Mening. Denne svarede

allerede den 19. Oktober og gav Kongen et udførligt Overblik over Stemningen i Holsten. Alle Holstenerne uden Undtagelse vare gjennemtrængte af den varmeste Hengivenhed for Kongens Person, men han kunde jo ikke nægte, at flere Godsejere og Borgere i Kiel havde næret Planer om at lade en Petition til Kongen cirkulere til Underskrift, hvori der skulde bedes om tre Ting: 1) en Konstitution, 2) en Overappellationsret, 3) en Forandring i Toldlovgivningen. Der havde herom været holdt hyppige Sammenkomster, og Planen havde næsten været moden, da der pludselig udbrød Oprør i Mellemtyskland. Ophavsmændene til Petitionen vare da blevne saa rædselsslagne ved de af de tyske Oprørere forovede Gyseligheder og saa ængstelige for Konsekvenserne af deres Forehavende, at de havde besluttet helt at opgive det. Blome var ingenlunde blind for, at Kiel var en By, der som Foreningspunkt for mange, kun altfor ofte af ubegrænset Egoisme forskruede Hoveder mere end nogen anden gav Tidsaanden Stof og Næring. Men Faren for saa mange heterogene Elementers Samvirken svækkedes ved deres Tvedragt og indbyrdes Skinsyge. Adelen var hadet af Borgerne og Professorerne, hvilke sidste derhos vare uenige, ligesom der ogsaa var Partier blandt Studenterne. Intet Sted i Landet hvilede der et saa utaaleligt Tryk paa Masserne, at de kunde antages rede til at reise sig. Misvæxten havde nok fremkaldt megen Nød, navnlig i Marsken, hvor Jorden var forvandlet til et Morads, som umuliggjorde Vintersædens Lægning; men naar der kun vistes nogen Lempelighed ved Skatternes Opkrævning, vilde man med Lethed

kunne forebygge enhver Rolighedsforstyrrelse, især da de større Jordgodseiere vistnok i deres egen Interesse vilde yde direkte Understøttelser. Saaledes skulde det nok gaa ude paa Landet, hvor et Oprør rigtignok ogsaa vilde være ganske forfærdeligt, saafremt de Værnepligtige sluttede sig til det. I Byerne var Faren mindre, da man ikke her som i andre Lande havde de mange Fabrikarbeidere. I en saa vanskelig Tid maatte enhver pligttro Embedsmand passe godt paa for at forebygge enhver truende Fare, saa at man ikke blev nødt til at bekæmpe den. Der var især i Kiel al Grund til at vise Agtpaagivenhed, men det var heldigvis en let Sag, da Demagogerne offentlig pralede med deres Meriter for at henlede Opmærksomheden paa sig. Selv Fanatikeren Hegewisch vilde med sin umættelige Egoisme være utilfreds med at spille Martyr. Blome kommer derefter ind paa Ohlshausens „Kieler Correspondenzblatt“, hvoraf da kun 5 Numre vare udkomne, og det har en vis Interesse at se, hvorledes en fuldblods Aristokrat i de Tider bedømmer Pressen: „Man behøver — skriver Blome — „kun at læse dette Blad flygtig igjennem for at blive overbevist om, at det har en farlig Tendens. Bladet er skrevet ganske i de franske Oppositions-Blades Aand og kun forskjelligt fra dem ved et paataget Maadehold i Redaktionen. Men et saa gjennemsigtigt Slør kan ikke skjule Autors sande Hensigt. Ved Hjælp af maaske kun fingerede Korrespondancer fra alle Egne af Hertugdømmerne fordrister han sig til at øve en ganske ukaldet Censur over Administrationen i alle dens Grene; Justits, Militær, Politi, Kirkesager, Handel

og Toldvæsen, Land- og Vandkommunikationer, kort sagt Alt dadles. Ikke nok med at Publikums Opmærksomhed henledes paa bevislige og formentlige Feil og Misgreb hos Administrationen, det opfordres ogsaa ved umiskjendelige Insinuationer til at klage over dem.“ Blome har ikke tilstrækkeligt Kjendskab til Censurlovgivningen til at kunne bedømme, om Trykningen af et saa øiensynlig farligt Tidsskrift er foræneligt med den, men han holder det for en sand Gift, der ophidser Gemytterne. Allerede inden Blome fik dette lange Brev afsendt, modtog han en den 19. Okt. dateret Skrivelse fra Kongen, hvori denne meddelte ham, at han fra anden Side havde modtaget beroligende Efterretninger fra Holsten, og Blome afreiste kort efter til St. Petersborg.

Imidlertid var Høpp den 18. Oktober afrejst fra Kjøbenhavn og Dagen efter ankommen til Kiel, hvorfra han to Dage efter (21. Oktober) sendte Kongen en Beretning om sine første Indtryk. Han fortæller deri meget naivt, hvorledes han bar sig ad med at føre Kielerne bag Lyset med Hensyn til Formaålet for sin Rejse. Folk troede, at han var kommen for Professor Hegewisch's Skyld, men Høpp forsikrede, at han slet intet Ærinde havde i Kiel og straks vilde rejse derfra. Som han havde ventet, blev han da anmodet om at blive for at ordne nogle Universitetsanliggender og fik derved Lejlighed til at udforske Stemningen i Byen, uden at Nogen anede, at det netop var derfor, han var kommen. Ved sine Samtaler med Professorerne, Byens Embedsmænd og de anseteste Advokater kom han til

det Resultat, at Ingen tænkte paa Forfatningsforandringer; det Eneste, der maaske næredes Ønske om, var Toldnedsættelser. Ikke engang Rygtet om, at der paatænkte en Petition om en Stænderforfatning, havde han faaet bekræftet. Af Ridderskabet havde nok nogle Medlemmer tidligere tænkt paa noget saadant, men Flertallet var ligegyldigt derfor, og man havde da besluttet at holde sig tilbage, fordi Tidspunktet ikke var belejligt. Heller ikke fra Kjøbstæderne eller Landdistrikterne kunde der ventes Andragender af den Art. Lige saa lidt havde Nogen til ham ytret Ønske om Indførelsen af en Overappellationsret. Den Eneste, der havde ment, at det var en politisk Nødvendighed, at Holsten snarest muligt fik en Stænderforfatning, var Professor H e g e w i s c h, med hvem Høpp havde havt en lang Samtale; men han havde som Politiker ingen Indflydelse i Kiel, hvor megen Anseelse han end nød som Læge. Hopp slutter dette Brev med at forsikre, at Alt i Sommerens Løb har været roligt ved Kiels Universitet, hvor der fra flere Sider udtales Ønsker om at faa en Universitetsdommer ansat, som tillige skulde være Overøvrighed i Kiel, hvorved der vilde opnaas en heldig Vekselvirkning mellem Byen og Universitetet.

Paa dette Brev svarede Kongen den 26. Oktbr. (Jansen anf. Sted S. 196), at han havde glædet sig ved at se, at Stemningen var saa god. Exaltationer hos nogle, f. Eks. den „gode Hegewisch“, var ikke til at undgaa. Det var overmaade heldigt, at man i selve Kiel indsaa Nødvendigheden af en Forandring i Universitets-Jurisdiktionen. I Forbundsdagen havde man an-

taget, at en Stænderforfatning var det vigtigste Mid-
del imod det Onde i Tyskland. Naar det blev bekjendt
i Holsten, vilde vel Ideer vaagne, som nu slumre.

Nogle Dage efter begyndte Høpp sin Rundrejse.
Den 26. Oktober indberetter han fra Slesvig, at
den almindelige Mening der er imod Høgewisch's
Forfatningsprojekter, som de fleste dannede Mennesker
finde latterlige, men i Flensborg bliver han noget
foruroliget. Her havde der, som han den 27. skriver
til Kongen, to Dage forinden været en anset Mand
fra Kiel hos Politimesteren, Justitsraad Kraus, for at
meddele ham, at der var Mænd i Kiel, som syslåde
med den Tanke at virke for Indførelsen af en repræsen-
tativ Forfatning for Hertugdømmerne; disse Mænd, som
nød almindelig Tillid, havde forenet sig for at drøfte
en Petition derom til Kongen, og de vilde gjerne have
Kraus med til nogle Møder den 31. Oktober og 1.
November i Kiel. Manden havde iforvejen talt med
to Kjøbmænd i Flensborg, som, øjensynlig efter Aftale
med ham, indfandt sig hos Kraus for at deltage i
Forhandlingerne. De holdt begge paa, at Slesvig ikke
maatte skilles fra Holsten. Kraus vilde ikke have
Noget med Emissæren fra Kiel at gjøre, men mod-
tog senere paa Dagen fra den ene af de to Kjøbmænd
Underretning om, at der havde været holdt et Møde
af 9—10 flensborgske Kjøbmænd, som havde besluttet
at indgive en særlig Petition til Kongen om, at Sles-
vig maatte faae samme Forfatning som Holsten. Høpp,
som aabenbart ikke var rigtig vel tilmode ved at
maatte tilmelde Kongen denne begyndende Sammen-
sværgelse, søgte at svække Indtrykket ved at fremstille

Manden fra Kiel som en utroværdig Person, der ikke havde Fuldmagt fra Nogen, og ved at forsikre, at han skulde gjøre Alt for at holde „die Petitionairs“ indenfor Lovens Grænser; men hvem Manden fra Kiel var, fortalte han ikke Kongen. Senere vil vi faae at se, at det var — Uwe Lornsen.

I et Svar herpaa af 30. Oktober (Jansen S. 196) beklagede Kongen, at der var Folk i Kiel, som lavede Planer om en Stænderforfatning, men de var mindre farlige, end om de drog omkring i Landet for at faae Underskrifter, thi slig Anmasselse kunde ei taales. Det var at vente, at Slesvig onskede at faae en lignende Forfatning som Holsten. Politimester Kraus i Flensborg, en klog og ærlig Mand, var paa Spor efter alle disse Mærkværdigheder. Hege wisch havde henvendt sig til Baron Pechlin i Frankfurt om en Forfatning. Der synes man ikke at være utilboielig dertil, men intet positivt var besluttet. Kongen slutter med at udtale sin Glæde over, at Høpp nu er paa selve Stedet.

Høpp reiste fra Flensborg til Tønder, hvor han fandt Stemningen ualmindelig gunstig (Brev af 29. Oktober), og til Husum, hvorfra han tilskriver Kongen, at Øieblikket vilde være meget uheldig valgt til at give Holsten en Forfatning. Han haabede, at Forbundsdagen vilde undgaa ethvert Skridt, der kunde udlægges som foretaget af Frygt, fordi Tyskerne derved kunde faae Anledning til at bilde sig ind, at de var i deres gode Ret til at tiltrodse sig Forfatningsforandringer af deres Fyrster. En saadan Indbildning fandtes heldigvis ikke i Holsten, og de faa

uroelige Hoveder, der syntes at være ophidsede af Professor Dahlmann i Gottingen, vilde man nok kunne bringe til Fornuft.

For Brevet fra Tønder takker Kongen den 2. November (Jansen S. 197) og lover at afhjælpe Klagerne over Toldvæsnet, men han beder Hopp passe godt paa Kiel, uagtet han er reist derfra.

Fra Husum reiste Hopp gjennem Ditmarsk til Itzehoe, hvorfra han den 4. Novbr. tilmeldte Kongen, at han havde fundet Stemningen saavel paa den slesvigske som paa den holstenske Vestkyst meget god. I Nørreditmarsk var Folk fri for al Forfatningssyge og afgjort mod enhver Reform; det samme gjaldt Sonderditmarsk, hvor den nye Landfoged Lempfert virkede meget heldig med Klogskab og Besindighed. I de i Kjobenhavn udbredte Rygter om Uroligheder i Meldorf var der ikke et sandt Ord. I Heide havde Hopp faact Bekræftelse paa, at det bebudede Møde i Kiel den 30. og 31. Oktober virkelig havde været afholdt for at drøfte en Petition til Kongen om en Stænderforfatning, og at flere af de mødte Personer havde paataget sig at virke for Underskrifter fra begge Hertugdømmerne. Hopp søgte at berolige Kongen med, at der næppe vilde komme noget ud af denne Plan, som han ved Hjælp af nogle paalidelige Mænd, deriblandt Kansler Spies i Slesvig, haabede at kunne forpurre, navnlig saa længe Ridderskabet ikke sluttede sig til den. Intet Menneske vilde, forsikrede Hopp, efter de Erfaringer, han havde gjort paa sin Reise, have talt om en Forfatning, hvis man ikke havde begyndt derpaa i Kiel, og han raadede

derfor Kongen til, i Spidsen for Universitetet og tillige for Byen, at sætte en fuldkommen paalidelig Mand der, som forstod at omgaas med Professorerne og at skaffe sig Indflydelse paa dem. Men han maatte findes snart og lønnes godt for efter Omstændighederne at kunne vise den storst mulige Liberalitet imod Professorerne.

Hopp slutter sit Brev med at takke Kongen for Ophævelsen af Rugtolden, som har vakt stor Glæde der paa Egnen. Dagen efter, 5. November, kan han tilmelde Kongen, at Kjøbmændene i Flensborg ere komne til Fornuft og have opsagt enhver Forbindelse med Kielerne, og at de fremragende Mænd i Kiel, som i Førstningen havde næret Interesse for Forfatningspetitionen, nu helt have opgivet den, saa at han nok haaber at faae Bugt med den hele Bevægelse, som nu kun støttes af nogle faa urolige Hoveder, der ere uden al Indflydelse paa det store Publikum Og den 7. November skriver han fra Glückstadt til Kongen, at han fra Kiel har faact Underretning om, at Petitionen helt er opgivet; rigtignok vil han ikke rigtig tro, at denne Efterretning er ganske paalidelig, men han venter nærmere Besked i Ratzeborg.

Endnu den 6. November vidste Kongen ikke rigtig Besked. Han skrev den Dag til Politidirektor Kierulf, som i hele denne Sag nød Kongens ubetingede Fortrolighed:

„Kraus skriver Grev Moltke, at i Flensborg er Sagen henlagt, at Professor Falk fraaude i Kiel alle Sendinger i det Øieblik, og at blot Ohlshausen og Biuzer ere Mændene. Lohrentzen paastauer Grev Moltke ei at have været i Flensborg, derimod

at have reist om for at bevæge Folk til en Forsamling om en Petition. Om Lorentzens Skrift ved Cancelliet intet, ligesom at Christensen i Kiel intet har meldt. Alt dette vil De finde modstridende med de Papirer, jeg sender Dem. Amtmand Levetzau paa Femern skriver Statsminister Møsting, at tvende Ruthmänner være indbudte paa et Møde i Kiel, disse havde meldt det, men uden at oppbie Svar var de reiste. Resultatet synes at være, at Villien er god, men at intet har naaet sin Fuldkommenhed i dette Øieblik.“

Samme Dag (6. Novbr.) skrev Kongen til Høpp (Jansen S. 197):

„Krause melder, at Sagen er gaet helt istaa i Flensborg; heller ikke i Kiel skal man bryde sig meget om disse Constitutions-Projecter, uagtet Lorentzen og Ohlshausen samt Binzer have arbeidet meget derpaa. Professor Falk skal i Øieblikket og i denne urolige Tid være derimod. Saaledes lyde alle til Grev Moltke indløbne Efterretninger.“

Resten af Brevet er kun Gjentakelser.

Men den 7. November maa Kongen have hort Noget; thi den Dag skriver han til Kierulf:

„Herved tilstilles Dem en Avis, hvis Indhold ei er godt i dette Øieblik. Han (Høpp?) forsikkrede at have hørt noget om den bevidste Sag, men paaastod, at hverken Ridderskabet eller Borgere eller Bønder toge Del i sligt. Imidlertid er min Mening, at de fleste Mennesker lader sig forføre, og dette er som oftest Tilfældet ved slige Begivenheder. Reventlow, Amtmand i Flensborg, havde skrevet ham, at i Flensborg havde man talt meget om en Constitution med mere, men nu var alt roligt, og vilde ogsaa blive det. Blot glædede han sig over det Haub, man havde til en bedre Toldtarif.“

Og den 9. November skriver han til Kierulf:

„Hr. Laurentzens Skrift er nu af ham selv bleven sendt til Statsminister Moltke med et ufor-

skammet Brev. Han har selv besørget det omsendt i begge Hertugdømmerne. At sætte denne Oprører her i Castellet, var det bedste, imidlertid, nu vil Rensborg være bedre, for da kan han og Censor dømmes ved deres rette Værnething. Jeg er nysgjerrig, hvad Statsraadet i Morgen vil sige. Der skal være hos Kjøbmand Loria en Hoben Tricolore Baand, som han gjerne vil sælge, bedre var det, om de kunde retournere, hvorfra de kom. Der gaaer paa Esplanaden flere lasede Drengede, det var slemt, om disse Drengede vare forviste Fattigskolen, fordi de vare straffede af Politiet, mig synes det er ikke rigtigt.“

Fremdeles den 10. November:

„I Anledning af Laurentzens skammelige og oprørske Skrift blev Resolutionen: at Statsminister Grev Moltke blev paalagt at skrive Cansler Spies: at han havde at afgive sin Erklæring efter Eed og Embedspligt, hvorledes han forment, at denne Sag maatte behandles, saavel i Henseende til Brevet til Statsminister Moltke som Brochuren, hvilke begge Dokumenter fulgte med. Dette er afgaaet pr. Stafet Kl. 5 slet, som Statsminister Møsting har besørget.“

Dagen iforveien (9. Novbr.) havde han tilskrevet Hopp (Jansen S. 198):

„Herr Lorentzen har da udgivet sit Skrift, der er lige saa skændigt som ondskabsfuldt. . . . , af hvem man i Fremtiden kan vente det Værste. Dog er det Brev, han har skrevet til Præsident og Statsminister Grev Moltke, det værste Produkt, jeg har læst, og han skaber sig helt som en . . . *), forhaabentlig kun i egen Indbildning. Det forekommer mig, at Overretten skulde sætte ham og Censor Christensen under Tiltale. Juristerne tro ikke, han kan faae nogen stræng Straf for sit Skriverseri. Men det er meget rigtigt, at Skriftet ikke udkommer i nyt Oplag eller kommer i Aviserne, og at alle Amtmændene gjøres opmærksomme paa det Skændige og Løgnagtige i denne Pamflet.“

*) Jansen læser „Pothar“, men det er jo ganske meningsløst.

Hvad Dag Kongen har faaet Underretning om, at Uwe Lornsens „Das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein“ var udkommen, kan ikke nøje sees, det maa være imellem den 7. og 9. November. Det Mode i Kiel, paa hvilket det blev besluttet, at Pjecen skulde trykkes og omdeles, holdtes den 1. November, Pjecens Trykning sattes strax i Værk, og dens Uddeling er paa-begyndt nogle faa Dage efter. Saa langsom var Postgangen i de Tider, at det tog flere Dage, inden et Brev fra Kiel naaede Kjobenhavn.

Høpp lod stadig ikke høre fra sig, og den 11. November har Kongen faaet nye Efterretninger fra Kiel, thi den Dag skriver han til Kierulf:

„Hoslagte Efterretning erholdt jeg i Gaar, som er udskrevet af et Particulair Brev fra Kiel. I Gaar var den unge Grev Henrik Reventlov hos mig og sagde, at flere af Ridderskabet var urolige over det, som foregik i Holsten, og at de henvendte sig til mig for at erfare, om jeg ikke ansaa det godt, at de ogsaa foretog Skridt, da de dog var den førsts Stand. Jeg sagde, at de gjorde bedst i at være rolige, at jeg vidste, at jeg kunde forlade mig paa dem, ligesom de ogsaa kunde det paa mig. I Nat kom Grev Emil Reventlow, som har omtrent sagt mig det samme, men han lagde til, at Laurentzens Pamphlet var udkommen, og at man fra Stæderne vilde komme med Petitioner igjennem den Behørdn.

„Jeg bad ham at være rolig, at komme igjen imorgen og ei tale til andre end Cancelli-Præsidenten og Grev Rantzau-Breitenburg. Ridderskabet er furligere. De vil paa den ene Side ei støde mig, paa den anden Side frygter de for Gjæringen. De non recepti have meldt sig fra dem, men de har afvist disse, da det var ulegalt. Jeg sagde ham, det var rigtigt, men det var ogsaa ulegalt, naar de vilde forandre Constitutionen, som alene af Regenten kunde forandres og ikke af dem, og at egentlig talt slige Ansøgninger var ei rig-

tige. Jeg er kommen paa den Tanke, om det ei var godt, at et Kongeligt Patent udgik, hvori man sagde: at de kjære og tro Undersaatter, som dog altid burde behandles som Born, ei maatte lade sig forlede til Skridt, som vare urigtige, ei sætte Liid til Brochurer og Pamphleter, hvori aabenbare Usandheder frembragtes, men forlade dem paa, at hvad dem var nyttigt og godt, vilde ske, naar Tid dertil af mig som Statens Overhoved fandtes passende. Jeg venter Dem i Morgen tidlig for at overlægge alt med Dem.“

Dagen efter, 12. November, holdt Kongen Statsraad og skriver efter dette til Kierulf:

„Spieses og Krauses Efterretninger synes beroligende. Amtmand Krogh fra Husum siger, at hos ham var ingen Uro; og paa Pellworm og Sønder Marsk, som er under for Tiden Amtmand i Tønder*), var alt skeet, hvad for Tiden burde og maatte ske. Grev Rantzau-Breitenburg er for at oppøbe og ei endnu gjøre voldsomme Skridt, han troede at min Reise kunde i det mindste udsættes, til han var kommen til Holsten: imidlertid vilde han i Morgen komme igjen og sige sin Mening. Jeg gav ham Hertugen af Glücksborgs Brev, som han tog med sig. Jeg foreslog selv en Kongelig Placat, hvormed alle vare tilfreds, Etatsraad Jensen skal opsætte den, og den skal forelægges i Statsraadet næste Mandag Kl. 1, thi det er fornødent at faae læst Posten først. At sætte Lohrentzen samt Consorter i sikker Forvaring [vil] nok blive det sikreste Middel. Overalt hvorledes kan en Mund som Lohrentzen blive i sit Embede? Hvorledes kan Christensen blive i sit Embede? Mig synes, at simpel Menneskeforstand siger, at slige uværdige ei kun rygte Kongeligt Embede. Den stakkels Staatsminister Grev Schimmelmann er meget maadelig idag. Dankwart havde været hos ham hele Natten. Hermed følger nogle interessante Breve. I Morgen Aften skal De erholde flere.“

Og i et udateret Brev, som maa være skrevet kort efter det foregaaende, skriver Kongen endvidere til Kierulf:

*) Saaledes staar der i Originalen.

„Hermed følger alle de Papirer, jeg har faaet. Iøvrigt skrev Prinsen af Augustenborg, at man ikke havde arresteret Lorentzen strax, havde viist Administrationens Svaghed. At Demagogerne have seet, at de ei har valgt den rigtige Vei, men at de arbeide underhaanden. At mange Embedsmænd er utilforladelige, at mange have søgt, at man havde talt for godt til Almuen i Proklamationen af Frygt. At Embedsmændene rose sig af, hvad de have gjort, omendskjøndt de intet have gjort. Borgmester R o m u n d t fra Neustadt skriver, at herfra havde været Afsendte og raadet Bønderne ei at betale Skatterne, men han havde forebygget dette; han tilføier, at hvis Embedsmændene handle efter Ed og Pligt, kan intet ske. Kansler S p i e s skriver, at man deler sig i Hertugdømmerne i flere Partier. Nogle vilde ingen Stænder have, hertil horte flere Militærs, andre ere Demagoger, som vilde have L o r n s e n s Plan. Andre vilde have denne med Modifikationer og andre vilde have Hertugdømmerne skilt fra hver andre med Stændisk Forfatning i hvert Hertugdømme. Grev B l o h m e, som var i Paris, er underveis til Holsten, han er Jesuit, fuld af Oprørs Ideer og taler og tænker slet. Kunde han gjøre noget, han vilde vist ei glemme at gjøre noget.“

Blandt de i Kongens Brev af 12. Novbr. ovenfor nævnte Breve har sandsynligvis været følgende, som Postmesteren i Flensborg, Major Fr. S c h w a r z, den 10. November havde tilsendt Kongen:

„Til Kongen!

„Den af Deres Kongelige Majestæt nyeligen til Landfoged paa Sylt udnævnte Cancellieraad U. J. L o r n s e n indfandt sig mod Slutningen af forrige Maaned her i Flensborg. Han foregav at være udsendt af en Forening, som i Kiel, under Forsædet af Professor F a l k, Advokat B a l e m a n n og Doctor L ü d e r s har dannet sig i det Øiemed at foranledige en nye Forfatning for Hertugdømmerne.

„Her i Staden var han adresseret til Justitsraad K r a u s og til flere af de betydeligste Kjøbmænd.

Kraus afviste ham med Kraft og Djærvhed. Han henvendte sig nu til Kjøbmændene, dem han først besøgte, og forberedte hver for sig, hvorpaa han sammenkaldte dem til en Forsamling, som fandt Sted, jeg troer i Klubhens Værelser. Her opfordrede han dem til at forfatte og til Deres Kongelige Majestæt at oversende en Petition bygget paa de Grundsætninger, som indeholdes i vedlagte Manuscript, det jeg giver mig den allerunderdanigste Frihed at afsende i samme Form, jeg har moiltaget det. — Ubestemthed herskede i Forsamlingen, og omsider erklærede Kjøbmændene, at de Intet vilde beslutte, forinden de havde raadført sig med Magistraten og fornemmeligen med Justitsraad Kraus, til hvem flere af de Herrer begave sig og udbade sig hans Mening. Kraus gjentog for dem, hvad han havde sagt til Lornsen, og advarede dem paa det alvorligste mod al Indblanding i denne Sag.

„Uden at have udrettet videre, end at have bragt Gemytterne i Bevægelse, afreiste Lornsen igjen til Kiel, hvorpaa han, Mandagen den 8. ds., kom her tilbage og medbragte hoslagte trykte Picce, der nu er tilfals i Bogladerne. Mandag Aften og Tirsdag Formiddag var han samlet med flere af Kjøbmændene. Han skal have bebreidet dem, at de endnu ikke havde lagt Haand paa Sagen, og de skal have svaret, at de først vilde oppebie, hvad man foretog sig i Kiel.

„Lornsen afreiste i Gaar Eftermiddag til Tøndern. Advokat Balemann var i Gaar i Flensborg. Man synes at lægge megen Vigtighed i at vildlede denne Stads Indvaanere.

„At meddele Deres Kongelige Majestæt ovenanførte Begivenheder fordrer min Eed og min Pligt.“

Forst to Dage efter, den 12. November, kunde Høpp fra Hamborg sende Meddelelse til Kongen om, at Lornsens Skrift var udkommet (endnu den 13. November udtalte Kongen i et Brev til Høpp [Jansen S. 199] sin Forundring over, at denne ikke vidste Besked om Skriftets Fremkomst). Han havde erfaret det underveis i Cremenpe, men ikke kunnet

skrive for paa Grund af Postgangens Langsomhed. I Hamborg erfarede han, at baade Overpræsidenten i Altona, Grev Blücher-Altona, og den danske Ministerresident i Hamborg, Bockelmann, havde indberettet Sagen til Kongen. Hopp var naturligvis yderst forfærdet over Skriftets Fremkomst. Han fandt det ubegribeligt, at det havde kunnet passere Censuren i Kiel, da det umiskjendelig var forfattet i en ond Hensigt og kun kunde have til Formaal at ophidse den store Masse paa den fordærveligste Maade, ligesom det nu vilde blive umuligt at bringe dem, der havde hørt efter Lornsen, tilbage paa den rette Vei. Skriftets uventede Fremkomst i Forbindelse med Operationerne i Kiel vilde, skrev Hopp til Kongen, let kunne have til Følge, at der kom Petitioner fra forskjellige Sider. Det med lige saa megen Anmasselse som Dristighed affattede Skrift var med exempellos Hurtighed blevet almindelig udbredt ved Hjælp af ridende Bude. Forat skaffe det Indpas havde man anvendt de snedigste og laveste Midler. Ganske særlig fulte Hopp sig krænket ved, at man havde ladet Antydninger falde om, at selve det Kongelige Kancelli billigede Skriftets Fremkomst, og den Omstændighed, at Lornsen var reist fra Kjøbenhavn sammen med ham, Hopp, benyttede man til at bilde Folk ind, at de begge vare reiste i samme Ærinde. Lornsen havde udtrykkelig fremhævet, at han havde været Kontorchef i Kancelliet, og kaldt Slesvigholstenerne i de hoieste Regjeringskollegier velvillige Mænd. Paa den Maade søgte man at faae den store Hob til at tro, at Kancelliet ialfald ikke misbilligede, hvad Lornsen

havde gjort. Fornuftige Mennesker vilde vel ikke tro sligt, men kunde dog let blive vaklende i deres Anskuelse, da Censuren havde ladet Skriftet passere. Men den store Hob, som ikke kjendte hverken Personer eller Forhold, var let at narre, og var da ogsaa hist og her bleven narret. Det var derfor det eneste Rigtige, at Kancellipræsidenten havde forbudt Pjecens Optagelse i Blade og Tidsskrifter, men det var ønskeligt, om Kancelliet paa en endnu mere iøjnefaldende Maade vilde misbillige Skriftet. Overpræsidenten i Altona havde forbudt dets Udbredelse, og dette kunde vel ogsaa nok sættes igjennem i Hamborg. I begge disse Byer var Publikum, forsikrede Høpp Kongen, meget forbitret paa Lornsen, der af Alle, med hvem Høpp havde talt, karakteriseredes som et meget utaknemmeligt Menneske, der i sin taabelige Indbildning var istand til Alt. Det viste hans Opførsel ogsaa tydelig nok, og uagtet han, Høpp, nødigt talte Ondt om Nogen, maatte han dog betegne Lornsen som et overmaade farligt Menneske, der intet Middel skyede for at naae sit Maal og kunde gjøre uberegnelig Fortrød. Det Simpleste vilde være at holde ham fast paa Sild. Høpp antog nemlig, at Lornsen nu maatte være der, eftersom han af Kansler Spies havde modtaget Ordre til at begive sig paa sin Post. Efterkom Lornsen ikke denne Befaling, fortjente han haard Straf. Det kunde aldeles ikke gaa an at lade ham blive ret længe paa Vestkysten, hvor han kunde gjøre megen Skade hos Marskbønderne. I Hamborg havde Høpp ogsaa erfaret, at Lornsen horte til en meget udbredt Forening, som kaldte sig „de Ubetingede“, der talte

nogle Medlemmer i Kjøbenhavn, men mange i alle Dele af Tyskland.

I samme Brev fra Hamborg giver Høpp nogle nærmere Meddelelser om Mødet i Kiel den 1. November. Der var 40—50 Personer tilstede, deriblandt to Dommere fra Femern, som Dr. Binzer havde hentet. Lornsen havde talt meget og ivrig, men ikke havt Held med sig. Resultatet var blevet, at der skulde indgives et Andragende til Kiels Magistrat om at henvende sig til Kongen med Bøn om en fælles repræsentativ Forfatning for begge Hertugdømmerne. Andragendet skulde søges underskrevet af Kiels Borgere, men ikke af Studenterne. Var nu Lornsens Skrift ikke i Mellemtiden udkommet (Hopp anede altsaa dengang ikke, at Pjecens Trykning var hleven besluttet paa selve Mødet), vilde næppe mange have underskrevet det. Men det var alligevel saare ønskeligt, om der snart kunde udkomme et Modskrift mod det, og han var da glad ved at kunne meddele Kongen, at et saadant snart kunde ventes fra Overretsraad Engel i Slesvig.

Fra Hamborg sendte Høpp endnu den 13. November Kongen et langt Brev, hvori han beklager sig over Politiet i Aabenraa, der havde ladet en Notits om Lornsens Skrift passere i „Apenrader Wochenblatt“, og anbefalet skærpede Instruktioner til Censorerne. Saafremt „Kieler Correspondenzblatt“ indeholdt den samme Artikel, hvad han ikke vidste, men antog for givet, burde man fratage Udgifteren hans Privilegium. Sidstnævnte Blad havde overhovedet i den sidste Tid indeholdt Artikler, som gjorde

denne Forholdsregel ønskelig. Frimodige, i en god Mening fremsatte Ytringer skulde man ikke undertrykke, men hadefulde og ophidsende Artikler maatte ikke taales. At finde den rette Grænse var ikke vanskeligt, naar Myndighederne blot vilde bruge deres Øjne. Regjeringen burde have sin Opmærksomhed særlig henvendt paa Lornsen, Advokat Ohlshausen og Dr. Binzer, hans Medhjælpere. Det var farlige Mennesker, som havde vidtforgrene Forbindelser, og naar man kunde faae fat paa deres Papirer, vilde man maaske faae Klarhed over Meget, navnlig saadanne Beviser, der vilde medføre haarde Straffe. Hopp kunde ikke i Øjeblikket sige Kongen, om en Beslaglæggelse var lovmedholdelig, men skulde den foretages, maatte Ordren dertil gives i al Hemmelighed og udføres saa hurtig som muligt.

Hvor alvorlig Hopp fandt Situationen i Hertugdømmerne fremgaar af Slutningen af dette Brev, hvori han raader til, at der gives overordentlig Fuldmagt og Instrux til en særlig betroet Embedsmand i Hertugdømmerne, saafremt der i Vintermaanederne, naar Isen i Belterne afskar Forbindelsen med Hovedstaden, indtraadte Begivenheder, som nødvendiggjorde øieblikkelige, overordenlige Forholdsregler. Hopp stiller dette Forslag, hvortil han senere atter og atter kommer tilbage i sine Breve, af Hensyn til Statholderens, Landgreve Carl af Hessens (Kongens Svigerfaders) høje Alder, der vilde gjøre ham det umuligt at komme hurtig tilstede, naar hans Nærværelse kunde være ønskelig.

Kongen havde imidlertid allerede den 9. Novem-

ber afæsket Høpp hans Mening om Lornsens Strafbarehed, og Høpp udtaler nu i et Ratzeborg den 16. November dateret Brev til Kongen, at han ubetinget er af den Mening, at Lornsen kan straffes baade for sit Brev til Kancellipræsidenten og for sin øvrige ophidsende Færd, saa meget mere som Lornsen paa Veien til Sild ogsaa i Flensborg har opfordret de skikkelige, men med Toldvæsenet utilfredse Kjøbmænd til at petitionere. Men han fraraader dog foreløbig at suspendere eller fængsle Lornsen, idet man helst først maatte forvise sig om, at Overretten, som skulde domme ham, var af samme Mening, for at man kunde have Sikkerhed for, at man ikke foretog noget Skridt, der bagefter kom i Strid med det endelige retslige Udfald, hvorved man vilde undgaa, at det fik Udseende af, at man forfulgte Lornsen for hans politiske Meningers Skyld, hvad denne vist gjerne saa. Man maatte derfor snarest muligt spørge Overretten om dens Mening, navnlig om Betydningen af Lornsens Embedsed, og naar den faldt sammen med Hopps, skulde man skyndsomst i al Stilhed tage de fornødne Forholdsregler imod ham, deri indbefattet Beslaglæggelsen af Papirerne. Hvis Kongen ikke fandt dette foreløbige Skridt nødvendigt, kunde man jo lade Overretten strax skride ind imod Lornsen. Christensen i Kiel havde da allerede faaet en skarp Irettesættelse fra Kancelliet, saa ham hastede det ikke med at sætte under Tiltale.

Kongen, som den 16. November havde udstedt en Proklamation, hvori han dels advarede Befolkningen i Hertugdømmerne imod visse Personer, der vilde forlede

dem til fælles Handlinger, som kunde blive skadelige for den offentlige Ro og Orden, dels lovede, naar det rette Tidspunkt var kommet, at træffe enhver Foranstaltning, som kunde fremme Almenvellet (Hopp fik s. D. Underretning derom, se Jansen S. 199), var alligevel i stor Vaande og, vel under Paavirkning fra forskjellige Sider, uklar med sig selv, hvad han skulde gjøre ved Lornsen. Den 20. November skriver han til Kierulf:

„Hermed følger en Del Efterretninger af alle Slags, selv gamle Breve, hvoraf sees, naar disse alle sammenholdes, hvorledes Tingene staaer. Baron Brockdorff har erklæret, at han troede, at det hele würde in sich verfallen. Spies har givet en lærd Betænkning om Maaden at behandle Lorentzens Sag paa: a. Det Retlige deri vender han op og ned paa og troer, at han vel kan straffes, men arbitrært, da der egentlig ingen Hochverrath er. b. Hvilket han troede at være bedst, nemlig at befale Lorentzen at blive paa Sylt og ei forlade denne Ø, samt at han skulde give sit Haandslag paa hverken at skrive politiske Materier eller tale om slige Ting, som han havde gjort, og naar dette var skeet, troede han, at alt var i behørig Orden. — — — Høpp vil kjende Overrettens Anskuelser, inden man skulde angribe Lorentzen. Ligeledes vil han have, at man skal søge at fæae Lorentzens Papirer; det er i Sandhed et Problem, naar man ei kan arrestere ham. Endelig taler han om en Behørde, der maatte ansættes i Holsten før Vinteren.“

Høpp var den 18. November endnu i Ratzeborg, hvorfra han atter den Dag tilskrev Kongen for at berolige ham. Han forsikrer at kunne give de glædeligste Efterretninger fra alle de Stæder, hvor han har været, saa vel fra Glückstadt som fra Itzehoe, Wilster og Crempe. Ingen af de Steder har han opdaget noget til en Konstitutionsattraa; man er tilfreds med de

Bestaaende, og selv om der skulde opstaa Ønsker om en Forandring, vilde man opgive dem, saasnart man vidste, at de vilde mishage Hans Majestæt.

Herpaa svarer Kongen den 23. November (Jan- sen S. 200), idet han bifalder, hvad Høpp har gjort, og beder ham virke for, at der ingen Petitioner indkommer, og at man faaer fat i Lornsens Medskyldiges Papirer.

Men allerede inden Kongen havde modtaget det sidste Brev fra Høpp, maa han dog omsider være kommen paa det Rene med, at denne, der var bleven taget saa grundig ved Næsen af Kielerne, ikke var den rette Mand derovre i den vanskelige Situation. R a n t z a u - B r e i t e n b u r g var i Kjøbenhavn, og denne høitbetroede Mand, som Kongen vidste, at han kunde stole paa, blev da sendt afsted for at skaffe det Lys i Tingene, som Høpp ikke evnede at finde. Vi ville derfor foreløbig forlade denne og følge R a n t z a u paa hans Udflugt, men dog først som et Kuriosum meddele et Andragende, som Professor H e g e w i s c h den 5. November, altsaa umiddelbart efter Lornsen-Skriftets Fremkomst, indgav til Kongen. H.s svulstige Tydsk lader sig kun svagt gjengive saaledes:

„Deres Majestæt!

„I den overordenlige Tid, hvori vi leve, tør det overordenlige Skridt, som den allerunderdanigste vover, haabe paa Undskyldning; at mine Motiver ere rene, at kun Kjærlighed til Konge og Fædreland ansporer mig, er det maaske overflødigt at forudskikke.

„Slesvigholstenernes Ønske om at se den frem- tidige Orden betrygget staaer ikke i Strid med Pligten, men paabydes meget mere af vor Pligt mod vore Børn.

„Dette Nationalønske vilde snart gaa i Opfyldelse, det haabe vi, dersom Sandheden hel og ren naaede til D. Kgl. Majestæts Trone. Forat det kunde ske, foreslaaes følgende Methode som Præliminærmethode:

„Deres Kgl. Majestæt behager at befule, at der skal sammenkaldes en Kommission af omtrent tolv kongelige Embedsmænd fra Hertugdømmerne, udelukkende anerkjendte som retskafne Mænd (f. Ex. Amtmanden i Flensborg, Grev Criminil, Amtmanden i Hytten, Hr. von Scheel, Landfogden i Sønderditmarsk Hr. v. Lempfert, Borgermester von Colditz i Itzehoe osv.), og at følgende Spørgsmaal skulle forelægges dem til Besvarelse efter deres Troskabsed og bedste Samvittighed:

„1) Have de kongelige Undersaatter i Slesvig og Holsten Aarsag til at være helt tilfredse med de høiere Kollegiers, nemlig de to Overretters, det kongelige S. H. L. Kancellis, Finanskollegiets, Rentekammerets, Toldkammerets o. s. v. Fremgangsmaade?

„2) Og naar dette Spørgsmaal besvares benægtende og det derefter bliver udtalt som ønskeligt, at Lovgivningsmagten og Administrationsformen bliver bragt op paa den Hoide, de have i Nabolandene, som ikke overgaa os i almindelig Dannelse, hvilke ere da de mest hensigtsmæssige Midler til at opnaa de ønskede Forbedringer?

„Det være langt fra en tro Undersaat at bruge Ord, der kunde lyde som en taabelig og strafbar Trusel*), men jeg er ikke helt fri for en Anelse om Muligheden for, at der i en nær Fremtid kunde komme Ulykker over vort Land, som hidtil Gud være lovet har været forskaanet for sligt.

„Deres Kongelige Majestæt! Mange Opponenters udtale af Angst eller af andre Grunde den forhastede Behreidelse, at de, som ønske en snarlig Landdag i Holsten, ville volde Uroligheder. Men jeg beder allerunderdanigst om Tilladelse til at træde frem for den Kongelige Trone og af min dybeste Overbevisning at forsikre:

*) Denne Ytring viser tydelig den forfængelige Hegewisch's Misundelse mod Lornsen, fordi denne under sit eget Navn var optraadt med saa store Ord.

at langt snarere Ansvarret for enhver Ulykke af den Art, hvorfor Himlen bevare os! falder paa dem, som enten af ond Villie eller af Misforstaaelse hidtil have modarbejdet en fuldstændig Opfyldelse af det i den tyske Forbundsakts 12. Artikel givne Kongelige Løfte.

„Var denne Artikel forlængst bleven udført, saa vilde der her i de roligste, de lydigste Undersaatters Land ikke være den ringeste Grund til Frygt for folkelige Bevægelser.

„Retfærdighed, kun Retfærdighed giver fuldkommen Sikkerhed. Uretten, kun Uretten er revolutionær. Derfor er et Oprør mod den hellige Konges Majestæt utænkeligt — men Utilfredshed med Embedsstanden er noget helt Andet.

„I Kongeriget Danmark yder Høiesteret*) Retfærdighed og Sikkerhed; Hertugdømmerne savne denne i Sandhed Kongelige Institution.“

Dette Andragende blev den 23. November af tyske Kancelli forelagt Kongen, som den 27. November resolverede, at det skulde henlægges!

Den 18. reiste Rantzau fra Kjøbenhavn, og han kan allerede den 20. fra Kolding tilmelde Kongen, at han tilfældigvis underveis har talt med Folk fra Hertugdømmerne. Alle Efterretningerne derfra lyde langt mere beroligende end Rygterne i Kjø-

*) Samme Foraar havde Hegewisch i Anledning af Høiesterets høitidelige Aabning faaet en Artikel optaget i „Kjøbenhavnsposten“, hvori han foreslog en øverste Domstol for Holsten. Denne Artikel indsendte Universitetskansleren i Kiel, Baron Brockdorff den 20. Mai til Landgrev Carl af Hessen, idet han kaldte Hegewisch „en Mand, der altid lever paa Krigsfod, men forstaaer at trække Krigen i Langdrag paa nædel og fornærmelig Vis; han morer sig med unyttige Skriverier og har flere Gange faaet Irettesættelser a Kancelliet for utilbørlig Skrivemaade; han sætter alt paa Papiret, hvad han udklækker paa sine Landture til Patienterne, og saa skal det strax paa Papiret.“

benhavn. Om egenlige Uroligheder er der slet ikke tale, hvorfor Rantzau er glad over, at der ikke er taget strenge Forholdsregler.

For dette Brev takker Kongen den 23. November med følgende Brev:

„Min kjære Grev Rantzau!

Deres Brev dateret Colding den 20. November modtog jeg igaar og takker Dem meget derfor. Min Kone og min Wilhelmine sende Dem deres Hilsen. Og jeg er for bestundig

Deres altid velaffektionerede

F r e d e r i k.“

Den 23. November tilmelder Rantzau Kongen fra Slesvig, at Bønderne i Haderslev, Aabenraa og Flensborg Amter vare blevne saa forbavsede ved at læse Kongens Proklamation, at Embedsmændene havde været nødsagede til at forklare dem Aarsagen dertil. De derværende fortræffelige Amtmænd vilde ganske sikkert ikke tilstede noget Forsøg paa at forføre Landmændene. I disse Amters Byer var Forfatningstanken og Ønsket om en saadan meget udbredt*), navnlig i Flensborg, men endnu tænkte ingen paa at ansøge derom; kun Tolden vilde man i Byens Interesse have forandret. Rantzau mente da, at Kongen

*) Den 18. November havde Amtmand Tillisch i Aabenraa indberettet til Kongen, at der havde været afholdt et Møde om Vedtagelse af en Petition til Kongen om en Stænderforfatning. Den var affattet af Advokat Renter, der havde samlet Underskrifter paa den sammen med Advokat Bruhn og Kjøbmand Detlefsen; men Borgermester Schow havde faaet dem til at lade Sagen bero indtil videre.

gjorde vel i at lade nogle flensborgske Kjøbmænd af-
 æske deres Mening om Toldsagen, hvorved Kongen
 maatte kunde faae nogle fornuftige Forslag, han
 kunde overveie. Ogsaa i Slesvig havde han fundet
 Alt roligt. Landgreven havde til Rantzau rost Ba-
 l e m a n n , som nu havde overtaget Ledelsen af Sagen
 med Petitionen i Kiel. Derimod var Rantzau ikke
 enig med Landgreven med Hensyn til den Fremgangs-
 maade, man skulde følge overfor L o r n s e n . Land-
 greven vilde have ham arresteret, men Rantzau var
 for at følge Loven i alle Retninger. Han underretter
 Kongen om de to Brochurer af R u m o h r og Baron
 B r o c k d o r f f , som ere udkomne imod Lornsen, og
 fortæller, at nogle Studenter i Kiel skulle have brændt
 Lornsens Pjece offentlig. Samtidig sender han Kongen
 Nr. 610 af „Apenr. Wochenbl.“, hvori K o b b e r -
 h o l d t slog Retræte med den Erklæring, „at det var
 undgaaet hans Opmærksomhed, at det Brev fra Kiel,
 han tidligere havde optaget, strax da L o r n s e n s
 Pjece udkom, havde havt en ophidsende Tendens, og
 han beklagede nu dybt sin Ubesindighed, da han op-
 tog det. Ved at henvise til tidligere Artikler og til
 den glade Iver, hvormed han stedse havde kundgjort,
 hvad der kom fra vor landsfaderlige Regjering, haa-
 bede han at overtøye sine Læsere om, at hans Over-
 ilelse ikke var udsprungen af et forkasteligt Sindelag,
 men af en feilagtig Formening, og at han, gjennem-
 trængt af den dybeste Ærefrygt for vor milde og ret-
 færdige Konge, med Glæde sammen med alle taknem-
 lige og trofaste Undersaatter vilde ofre sit Hjerteblod
 for den elskede Landsfaders hellige Person.“ — Det

har nok været den kloge Rantzau, som under sit Ophold i Aabenraa har fremtvunget Kobberholdts Erklæring.

Dette Brev maa have været længe underveis, thi Kongen modtog det først den 1. December og skrev Dagen efter til Rantzau:

„Efter mit Kjendskab til Ridderskabets Adresse forekommer den mig ikke at være et Produkt, hvori der er synderlig Mening. Men forøvrigt er den skreven med al Anstand og Hengivenhed for mig, og det er allerede meget i en saa bevæget Tid som denne. Man maa vel snurt faae at vide, hvorledes det gaaer med de non recepti. Hvad de Professorer angaaer, der deltog i Urolighederne, da finder jeg, at de, hvilke man intet kan bevise, om muligt maa sættes ud af Stand til at forurolige Staten og det rolige Folk. Hvorimod de, mod hvilke der foreligger klare Beviser, maa straffes efter Loven og ikke reddes med juridiske Exceptioner.“

Ankommen til Kiel fik Rantzau travlt med at undersøge Forholdene, og den 26. Novbr. sendte han Kongen en lang Beretning, som fortjener at gjengives hel og holden. Han skriver:

„Idet jeg aflægger D. M. min allerunderdanigste Tak for den allern. Skrivelse af 23. ds., som jeg lige har modtaget, og for den mig naadigst givne, for mig saa dyrebare Efterretning, at Hendes Majestæt Dronningen og Deres Kgl. H. Prinsesserne naadigst mindes mig, er det mig en Glæde idag at kunne give D. M. udelukkende gode Efterretninger.

„Ridderskabets Adresse har D. M., som jeg veed, allerede modtaget fra Etatsraad Høpp. Grev Rantzau var nødt til at ansætte Mødet saa tidlig, fordi de Ikkereciperede havde sammenkaldt et særligt Møde. Et Fællesmøde af Ridderskabet og de ikke til dette Korps hørende Godseiere kunde ikke holdes, saaledes som Grev Rantzau havde paatænkt, fordi dertil først skulde ansøges om formel Tilladelse hos Kancelliet.

„Paa Ridderskabets Møde var der forskjellige Meninger, men Alle vare enige om at tilkjendegive deres Misfornøielse med de rolighedsforstyrrende Agitationer og deres Tillid og Kjærlighed til D. M. Forskjelligheden bestod nærmest i, om Ønsket om en Forfatning skulde omtales mere eller mindre lydelig. Grev Rantzau, som jeg desværre ikke traf, synes ligesom den unge Grev Moltke til Nytschau at være optraadt særdeles godt og klogt, og om Aftenen vedtoges Adressen, med hvilken D. M. forhaabenlig vil være veltilfreds. Dens Slutning kan, forekommer det mig, i Fremtiden benyttes med stor Fordel. Dog maa jeg forbeholde mig senere at udtale mig yderligere om den, naar D. M. tillader det. Ved min Ankomst til Kiel var man meget urolig for, hvad de Ikkereciperede vilde vedtage paa deres Møde den 25. Heldigvis var flere af mine gode Bekjendte ankomne hertil for at deltage i Mødet, og jeg fik Leilighed til at tale med nogle af dem. Jeg fandt Ophidselsen hist og her temmelig stor, dog udtalte mange sig overmaade fornuftig, og det lykkedes mig ogsaa at bringe nogle Hedsporer til Ro. Etatsraad Høpp, som i det Hele har indlagt sig meget stor Fortjeneste ved at berolige Gemytterne her i Kiel, stod mig trolig bi ved disse mine Bestræbelser. Mødet forløb imod al Forventning i god Ro, og det vedtoges enstemmig ubetinget at tiltræde Ridderskabets Adresse. Dette heldige Udfald skyldes sikkert nærmest Hofjægermester von Cronsterns, Major von Ernsts og Grev Røventlow-Criminil til Emkendorfs loyale retlige Anskuelser, ligesom de fornuftige Bemærkninger af Syndikus Prehn, som har stor Indflydelse hos mange Godseiere, og med hvem jeg Aftenen iforveien havde en lang Samtale, og de Tilstedeværendes oprigtige Hengivenhed og Ærefrygt for D. M.

„Etatsraad Donner, som for første Gang mødte i denne Forsamling, og som er gjennemtrængt af samme loyale Følelser, koin meget fornøiet over den gode Aand, han havde sporet paa Mødet, hjem til mig og bragte mig og en Mængde andre Godseiere Efterretningen om den tagne Beslutning. Efterat samtlige større Grundeiere i dette Hertugdømme have udtalt sig paa denne Møde, kan det ikke være andet, end, at alle Byerne og Landkommunerne ville afholde sig fra yderligere Be-

slutninger og offentlige Skridt. Vel er det endnu ikke sikkert, at alle de, der have underskrevet Petitionen, ville være tilfredse med Magistratens Svar*), og maaske ville disse let komme paa den Tanke selv at indgive en Petition. Jeg haaber, at alt vedbliver at være roligt, og skal efter Evne arbeide derfor. Men selv om der af Nogle skulde blive foretaget Noget af den Art, kunde D. M. sikkert inodese det med Ro. Dette tør jeg med saa meget større Ret paastaa, som jeg har fundet Leilighed til at udforske Stemningen hos denne Bys Smaaborgere, hvilken jeg har fundet saaledes, at jeg er fuldkommen rolig. I hvert Fald maa jeg bede D. M. ikke at tro paa de mangen Gang ganske ugrundede Rygter og Fortællinger, som endog her maaske med Forsæt udspreides for at fremkalde Forholdsregler, der vilde volde Ulykker.

„Balemann, Falck og Lüders have efter min Mening udrettet noget godt ved at tage Sagen ud af Sværmernes og Skraalliansenes Hænder. De ville sikkert ogsaa fremdeles kunne gavne den gode Sag. Tallet paa Hødsporerne og Urostifterne er heldigvis ikke stort, og de nyde her heller ikke synderlig Agtelse. Man skal derfor ikke være bange for dem, men heller ikke tage dem af Syne og passe nøie paa dem, og foretage de sig noget ulovligt, strax drage dem til Ansvar for deres egne Dommere og ikke foretage sig noget imod dem, hvorved der vækkes Medlidenhed med dem og tillægges dem en Betydning, som de virkelig ikke have hverken i Folkets eller i den dannede Klasses Øine. Men for at man omhyggelig kan iagttage alle Begivenhederne saavel i Kiel som i det øvrige Land og i paakommende Tilfælde optræde hurtig og med Kraft, forekommer det mig, især i strænge Vintre, naar Forbindelsen med

*) Dette blev givet i en samme Dag af Magistraten og begge Bykollegierne enstemmig vedtagen Beslutning: „at naftet en tilsvarende Repræsentativforfatning for begge Hertugdømmerne i Forening, som Hs. Majestæt naadigst maatte give det fælls Fædreland, forekommer os særdeles ønskelig, ansees det nærværende Tidspunkt dog ikke for passende til at frembringe Andragender derom for Hs. Majestæts Trone, men dette maa forbeholdes roligere Tider, der forhaabentlig snart ville indtræde.“

Kjøbenhavn er spærret, særdeles nødvendigt at forsyne en af Myndighederne herovre med behørig Fuldmagt. Da der er mange Ting at tage Hensyn til ved en saadan Foranstaltning, hvilke det ikke vilde være muligt at fremdrage skriftlig, saa er det min underdanigste Bøn, at D. M. allernaadigst vil behage at modtage allerunderdanigst mundtlig Beretning derom baade fra Etatsraad Høpp, med hvem jeg har talt meget derom, og fra mig efter min Hjemkomst.

„Doktor Binzer, som jeg har kjendt meget godt allerede fra hans Ungdom af, og som nu er en af Hovedskraalerne og Demagogerne, har været hos mig og lod til at være kommen paa andre Tanker ved et Brev fra hans Svigermoder i Kjøbenhavn. Jeg talte meget alvorlig med ham, og det lod til at gjøre stærkt Indtryk paa ham. Iulfuld naatte han indrømme, at det havde været et taabeligt Foretagende, og at Øieblikket ikke var det rette til at meddele Folket slige Ideer. Jeg troer næsten, at han oprigtig vil gaa over paa den gode Sags Side. Han forekommer mig heller ikke at være videre farlig, da han ikke er ondsindet, snarere svag og ikke noget eminent Hoved. Alle disse Demagoger begynde vist nu at indse, hvor ubetydelige deres Indflydelse og deres Tillængere ere.

„D. M. havde allernaadigst bemyndiget mig til om fornødent at udtale, at Allerhoistsamme havde besluttet at give Holsten en Forfatning. Dette har jeg dog endnu ikke udtalt bestemt, fordi der derved maaske kunde opstaa for mange Forventninger og Kravene blive for indtrængende. Jeg maa dog gjentage Ønsket om, at D. M. vil behage ikke at opgive Hensigten om at give en Forfatning, selv om Roligheden nu blev gjenoprettet, og snarest lade Forarbejderne begynde i Kjøbenhavn. Her i Hertugdømmerne maa man først og fremmest være betænkt paa at herolige Gemytterne for bagefter at foretage det, som D. M. i Allerhoieste Visdom og faderlig Kjærlighed maatte finde for godt og hensigtsmæssigt, uden iforveien at behude, hvad der skal ske.

„Etatsraad Høpp, som idug er reist til Slesvig og er ganske af samme Mening som jeg, har jeg meddelt min Ide om en Bekjendtgjørelse i Bladene om Be-

givenhederne her, hvilken han allerunderdanigst vil forelægge D. M. Dette forekommer mig saa meget mere nødvendigt, som der let kan komme falske Efterretninger i de franske Blade. Jeg tænker at blive her endnu nogle Dage forat iagttage Virkningen af Magistratens Beslutning.

„Studenterne ere endnu meget rolige. Stridigheder mellem dem og Militæret maa nu undgaaes. Professorerne, ialfald nogle af dem, gjøre sig Umage forat vedligeholde Roligheden blandt Studenterne.

„Allerunderdanigst Efterskrift.

„Lornsens Fængsling er lige nu bleven bekjendt her. Jeg ved derfor endnu ikke, hvilken Sensation den vil vække. Jeg troer, de Fleste ville finde den retfærdig og nødvendig.“

Dette Brev besvarede Kongen den 30. November med følgende Linier:

„Min kjære Grev Rantzau!

Deres Beretning af 6. ds. modtog jeg igaar og takker meget for den. Gudskelov, at denne føle Tid er forbi: dog maa man have sin Opmærksomhed henvendt paa alle, thi naar Sindene ere i Bevægelse, kan den mindste Gnist tænde. Ridderskabets Adresse, som ogsaa at Godseierne have sluttet sig til den, er efter Omstændighederne falden heldig ud, dog ere de sidste Strofer ikke behagelige. Visse Folk ere uforbederlige. Jeg vil strax besvare den, og jeg takker Dem, hvad De virkelig fortjener, og forat berolige Dem vil jeg sige, at jeg vil tænke paa en Forfatning, saasnart de fornødne Forberedelser ere truffne.“

Atter den 30. November sendte Rantzau Kongen et langt Brev, som ligeledes gjengives fuldstændig. Begge disse Breve karakterisere Rantzau som den overlegne Statsmand i Sammenligning med den smaatskaarne Bureaukrat Hopp. Greven skriver:

„D. M. kan jeg hermed meddele de sidste Efterretninger. Der kommer mere og mere Ro i alle Forhold. Sindenes Ophidselse aftager Dag for Dag. Efterretningen om L o r n s e n s Fængsling vakte i Førstningen nogen Sensation blandt Studenterne, men de kom hurtig til Besindelse, og der er heller ikke forefaldet det Mindste, som kunde vidne om en urovækkende Stemning. Jeg har ladet min Sekretær, som nylig har studeret her, komme hertil fra Breitenburg, og igjennem ham erfarer jeg temmelig nøie Stemningen blandt de unge Mennesker. Der gives blandt dem to Partier, Holsaterne og Germanerne, som nære noget afvigende Anskuelse, men alle forene sig i Kjærlighed til D. M.

„Germanerne lod i Førstningen, da de erfarede Magistratens Beslutning og L o r n s e n s Fængsling, til at være tilbøielige til at indgive en ny Petition, men Holsaterne afslog enhver Delagtighed i slige Skridt, og flere fornuftige Professorer forholdt de unge Mennesker, hvor taabeligt deres Forhavende var. De af Indvaanerne i Byen Kiel, som have underskrevet Bønskriftet, lade til at være tilfredse med Magistratens Beslutning. Selv Justitsraad H e g e w i s c h, som vel var noget irriteret, men dog hører til de Maadholdne og har holdt sig fjern fra egenlige Agitationer, men skal have endel Indflydelse paa Byens Beboere, har med stor Ro talt med mig om Sagen og lod til at hylde mine Anskuelse. I det Hele har jeg havt Leilighed til at gjøre den Iagttagelse, at man kan udrette meget her med rolige Ord. Der gives her i Staden et Parti, der vel er D. M. hjertelig hengivent, men som i sine Anskuelse om politiske Forhold stauer saa skarpt over for et andet Parti, der ikke mener det saa godt med D. M., og vist i den bedste Mening, bruger saa strænge Ord, at det ophidser i Stedet for at berolige. Hvad Partiet udtaler som Meninger og Ønsker, bliver i Publikums Mund let til Kjendsgjæringer. Modpartiet opstiller til Gjengjæld andre Meninger og Ønsker, med hvilke det gaaer paa samme Maade, og det giver Forklaringen paa, at rent gule Rygter komme i Omløb. Igaar hed det sig f. Ex., at L o r n s e n skulde transporteres til Kjøbenhavn. De Fleste finde hans Fængsling retfærdig og nødvendig, navnlig efter hans Optræden imod Amtmand v o n K r o g h, men den Tanke,

at han ikke skulde dømmes af sin egen Dommer, fremkaldte ny Bevægelse. Vel kjender jeg ikke D. M. Hensigt i dette Stykke, men jeg forsikrede at have hørt i Slesvig, at der af Overretten skulde udnævnes en Kommission til at afhøre ham, saa at det kunde ventes, at han og alle andre Skyldige vilde blive lovlig dømt. Denne Ytring, som ogsaa stemmer overens med mine Ønsker, beroligede dem, som talte om Sagen med mig, fordi de trods mine Indsigelser tro om mig, at jeg er godt underrettet om Alt, og at jeg har Ordre fra D. M., hvilket gjør, at de lægge større Vægt paa mine Ord, end de have. Disse Omstændigheder ere imidlertid i mine Øine et nyt Bevis paa, hvor vigtigt det vilde være om der her i Kiel fandtes en Myndighed, som helt nøie kjendte D. M. Villie og Hensigter, og som med Klogskab og Maadehold kunde træde mellem begge Partierne, forberede Folk paa kommende Ting, forat man ikke skal vente alt for meget, men som tillige holdt et vaagent Øie med alle Egne i Hertugdømmerne, forelagde D. M. mulige Klager hist eller her fra og var forsynet med fornøden Fuldmagt til i paakommende Tilfælde at optræde med Hurtighed og Kraft for at bevare Roligheden og Ordenen. Et Kollegium af flere Personer passer ikke dertil, fordi man af dem ikke kan vente Hemmeligholdelse og Ensartethed. Derfor kan Overretten ikke bruges. Der maa en Personlighed til, som nødvendigvis maatte bo her i Kiel, især da Forbindelsen med Kjøbenhavn ved Foraars- og Sommertid er saa let med Damp. Og en saadan Mand vilde vinde i Anseelse, og D. M. vilde blive saa meget bedre underrettet om Alt, naar han af og til gik til Kjøbenhavn for at aflægge mundtlig Beretning til D. M. og Kollegierne og modtage Allerhøieste Befalinger. Jeg har udtalt mig saa vidtløftig om denne Ide, fordi jeg troer, at denne Foranstaltning vilde være den mest paatrængende i Øieblikket, eller rettere i indeværende „Um-schlag“, hvilket Etaatsraad Høpp, som er af samme Mening, allerunderdanigst vil foreslaa D. M. Jeg troer næsten at kunne antage, at han vil tilføie, at han finder mig selv skikket til denne Post, hvorfor jeg holder mig forpligtet til at udtale mig saahent herom til D. M. Om jeg passer dertil, kan D. M. bedst bedømme, thi jeg er overbevist om, at D. M. kjender mig bedre, end

jeg kjender mig selv. Kan jeg virkelig være D. M. til Nytte, saa gjør jeg det med hjertelig Glæde. Jeg ønsker ikke denne Post, men er heller ikke bange for den. Men om D. M. vælger den eller den, hvis D. M. overhovedet bifalder Forslaget, saa ønsker jeg forinden allerunderdanigst at underholde mig mundtlig med D. M., da det kommer an paa Formen og Ordlyden i den Anordning, hvorved en saadan Plads i Øieblikket oprettes.

„Forovrigt forekommer Alt mig nu at være i saa god Gang, at der ikke behøver at ske nogensomhelst Forandring i Henseende hverken til Personer eller til Troppernes Antal o. s. v.

„Politimester Christensen er overtydet om, at Roligheden vil holde sig. Hans Søn viser sig ret virksom og har lovet mig, Tid efter anden at give mig Underretning om Begivenheder og Stemninger her, saa længe jeg bliver i Hertugdømmerne. Jeg tænker at tage herfra imorgen den 1. December og at blive paa Breitenburg til den 12., saafremt Alt forbliver roligt. Hvis saa er og jeg ikke modtager andre Befalinger fra D. M., tiltræder jeg ufortøvet min Tilbagereise til Kjøbenhavn.“

Allerede inden Kongen modtog dette Brev, var Spørgsmaalet om Udnævnelse af en særlig betroet Personlighed til at passe paa de urolige Kielere afgjort, thi under 30. November paalagde han det tyske Kancelli at give hans gamle Svigerfader, Landgrev Carl, en udvidet Fuldmagt til „under formedelst Vinteren rimeligvis indtrædende Standsning eller Afbrydelse i Comunikationen mellem vort Kongerige og bemeldte Hertugdømmer under forefaldende vigtigere Begivenheder at afgjøre saadanne Sager, der ikke taale Opsættelse“. Fuldmagten blev under 3. December underskrevet af Kongen, og Dagen efter an-

modedes, vistnok uden Kongens Vidende*), Kanslerne Spies i Slesvig og Baron Brockdorff i Glückstadt af Kancelliet om at bistaa Statholderen med deres Raad, naar han tilkaldte dem.

Samme Dag — den 30. November — tog Kongen endelig Bestemmelse om et, saa vidt vides, hidtil for Offenligheden ubekjendt Foretagende, hvorom en Kreds af Mænd havde taget Beslutning ved Midsommerstid 1830. I Anledning af Livegenskabets Ophævelse i Holsten vilde man reise Frederik VI. et Monument, og et trykt Cirkulære, undertegnet af Generalsuperintendent Adler i Slesvig, Klosterprovst von Ahlefeldt i Preetz, Advokat Balemanni i Kiel, Godseier Clüver paa Stubbe, Borgermester von Colditz i Oldesloe, Landfoged Griebel i Heide, Grev Holstein paa Water-Neverstorff, Professor Hegewisch i Kiel, Amtmand Johannsen i Haderslev, Bankier Koch i Altona, Saline-Overinspektor Lorentzen i Oldesloe, Grev Adam Moltke i Lybæk, Grev Rantzau paa Breitenburg, Grev Rantzau i Itzehoe, Grev Rantzau paa Hohenhain, Godseier von Warnstedt paa Loitmark og Overveiinspektor von Warnstedt i Pløn, var blevet udsendt til samtlige Indvaanere i Holsten og Slesvig med Opfordring til at yde Bidrag til dette Qiemed. Herover har Kongen antagelig først ud paa Efteraaret faaet Underretning, og han tog da

*) Se Jansen S. 214, hvor der anfores et Brev fra Otto Moltke hvori han siger, at han vil tilforordne Statholderen begge Kanslerne for at uskadeliggjøre Kongens Plan.

en Beslutning, som afgiver et smukt Vidnesbyrd om hans faderlige Omsorg for Undersaatterne. Han afslod nemlig det ham tiltænkte Monument og bad om at anvende de indkomne Penge til at formindske Nøden i de Dele af Holsten, der havde lidt Misvæxt paa Grund af den overvældende Regnmængde 1829 og 1830. Herom tilskrev han den 30. November sin Svigerfader saaledes:

„Af den medfølgende Opfordring have Vi bragt i Erfaring, at flere af Vore kjære og tro Undersaatter i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten paatænke at reise Os et Mindesmærke. I denne Anledning anmode Vi herved Deres Durchlauchtighed om at tilkjendegive disse Vore Undersaatter, hvor stærkt Vi ere gennemtrængte af Følelsen af den varmeste Tak for det Os derved givne nye Bevis paa deres Høngivenhed og Kjærlighed, og at Vi ikke nære noget inderligere Ønske, end at dette gode Sindelag, paa hvilket Vi sætte saa høi Pris, stedse maa blive bevaret, men at det under nærværende Omstændigheder, da der ved det fugtige Veir lig de to sidste Somre og den derved forårsagede slette Host er hidført Mangel paa Brødkorn og Brændsel i Landet, vilde stemme bedre med Vort landsfaderlige Sindelag, naar man istedetfor at bruge de Bidrag, der maatte indkomme, til det paatænkte Monument, vilde anvende dem til at afhjælpe Nøden hos Vore forarmede Undersaatter i de Marskegne, der have lidt mest, thi kun i Vore elskede Undersaatters Hjerter ønske vi at reise os et blivende Mindesmærke.

„Vi forblive Deres Durchlauchtighed i Kongelig Naade vel bevaagen.

„Givet i Vor Residensstad Kjøbenhavn den 30. Decbr. 1830.

F r e d e r i k R.“

Alle Rantzaus Bestræbelser for at berolige Kongen vare imidlertid frugtesløse, hvilket klart nok frem-

gaaer af efterstaaende Brev, som han 4. December tilskrev R a n t z a u :

„Min kjære Grev Rantzau!

Jeg takker Dem for Deres Beretning dateret den 30. November fra Kiel. Det forekommer mig, at Alt har indtaget en roligere Stemning, jo sydligere De kommer, desto roligere vil De finde Alt. Hvor lidet oprigtig H e g e w i s c h er, vise de hosfølgende Copier af hans Breve, som han har sendt til min Svoger, til Justitsraad B e e k e n og L o r n s e n. Denne samme H e g e w i s c h driver sin Ryggesløshed saa vidt, at han har henvendt sig til A n c i l l o n i Berlin for at faae Lornsens Skrift in Extenso optaget i den preussiske Statstidende. H e g e w i s c h, M i c h e l s e n, M i c h a e l s e n, D e n c k e r, P r e u s s e r, G r e v H o l m e r, B i n t z e r, J u s t i t i a r i u s R e i c h e i Vandsbæk som ogsaa A u b e r t arbeide stadig underhaanden; Frygten afholder dem fra at gjøre det offentlig. Nær havde jeg glemt de to Herrer O h l s h a u s e n, som ere deres Consorter. Det skal forøvrigt være mig særdeles behageligt efter Deres Løfte at se Dem snart her i Kjøbenhavn.

E. S. Jeg havde nær glemt at skrive til Dem, at det har været min Mening at sende L o r n s e n til Kjøbenhavn; men han maa først stilles for sit Forum, før man kan tage den ene eller den anden Bestemmelse med ham.“

R a n t z a u reiste altsaa den 1. December til Breitenburg og sendte den 2. fra Rickling Mølle paa Godset Erfrade, hvor han opholdt sig for sine private Forretningers Skyld, Kongen et nyt Brev, hvori han gjentager sine Forsikringer om, at Alt er roligt i Holsten, og at Kongens Proklamation overalt har gjort et godt Indtryk. Han forsikrer, at mange Bønder endnu slet ikke vidste, at L o r n s e n s Pjece var udkommen, og at det kun var Godseierne, Forpag-

terne og de dannede Klasser i Byerne og Flækkkerne, som levende attraaede en Forfatning. Præsten Wolf i Hohenaspe paa Godset Drage ved Itzehoe havde bekyndtgjort Kongens Proklamation med en ypperlig Tale, der havde vundet stærkt Bifald. Og i Barmstedt havde man tænkt paa at indsende en Adresse til Kongen for at tilkjendegive sin trofaste Hengivenhed. Lornsens Fængsling havde paa sine Steder fremkaldt de vildeste og mest modsigende Rygter, men naar han først kom i Forhør, vilde det bedst vise sig, om der fandtes andre Skyldige, og ethvert fornuftigt Menneske maatte finde det retfærdigt, at virkelige Urostifere straffedes efter Loven. Saa mangfoldige Rygter havde vist sig upaalidelige, at en stræng Undersøgelse sikkert vilde borttage Grunden for mere end een Beskyldning. Valget af de Mænd, der sad i Undersøgelseskommissionen, var en Garanti for, at Undersøgelsen vilde blive ledet saaledes, som Kongens Retfærdskjærlighed ønskede det. Dette Brev var afskrevet af hans Sekretær Lobedanz.

Herpaa svarede Kongen den 7. December:

„Min kjære Greve!

Deres Brev dateret Rickling Mølle paa Erfrade Gods den 2. December modtog jeg iguar. Ogsaa mig forekommer det, at Alt nu er roligt derovre, kun maa jeg bemærke, at i det sydlige Holsten og det nordlige Slesvig har Alt stedse været roligt. I Wagrien og Angel har den egenlige Gjæring været, og uagtet den nu tilsyneladende er dæmpet, arbeides der dog underhaanden. Naar De reiser tilbage, maa De jo passere Kiel for endnu en Gung at undersøge Situationen. At De reiser tilbage den 12., finder jeg meget heusigtsmæssigt. Grev Blohm e, som har været i Paris og den

28. er vendt tilbage til Holsten, kan man i ingen Henseende stole paa. Man paastaar, at han er bleven Jesuit i Paris, men det kan jeg ikke indestaa for. Men at han holder oprørske Taler, og ut han ikke har Godt isinde, det garanterer jeg. Det er derfor aldeles nødvendigt, at man lader ham omhyggelig iagttage af paa-lidelige Folk. Kansler Brockdorff og Ministerresident Bockelmann have faaet Underretning derom. Jeg beder Dem ret meget om ligeledes at tage nogle Forholdsregler i denne Henseende. Naar en Mand, som har Penge, søger oprørsk Selskab og slutter sig sammen med Demagoger, saa er det af det Onde. Man maa haabe, at Kjærligheden til det Gode holder Grev Blohmé tilbage. Lev vel, kjære Grev Rantzau.“

Kongens Brev af 30. November besvarer Rantzau den 7. December fra Breitenburg. Om Hegewisch siger han, at han ingenlunde er nogen ond Mand, men hans Sværmerier grænse til Afsind, og hans Kone har i Kiel til Rantzau udtalt sin Beklagelse over, at hun ikke har kunnet afholde ham fra hans taabelige Foretagender. De andre af Kongen nævnte Mænd nyde, selv om deres Hensigter ere mere eller mindre urene, for ringe Anseelse til at være farlige.

Den 11. Decemder skriver Kongen til Rantzau:

„Min kjære Grev Rantzau!

Deres Brev af 7. December modtog jeg igaar. Gudskelov, at Alt bliver roligt, og at Indtrykket af Lornsens Makinationer mere og mere taber sig. Jeg haaber, at De har fundet Alt roligt i Kiel. Imidlertid arbejder vist Ohlshausen og Konsorter underhaanden og man fortæller mig, at der i Vandsbæk arbeides paa en Petition. Justitiarius Reiche og Advokat (Navnet er ulæseligt) arbeide underhaanden med deres demagogiske Agitationer. Det gjør mig meget ondt, at det seer saa daarligt ud i flere Egne paa Grund

af Følgerne af den daarlige Høst. Hvilken Lykke, dersom man kunde hjælpe disse Egne. Jeg ønsker Dem en lykkelig Reise og glæder mig meget til snart at gjense Dem.“

Den 10. December besvarer Rantzau Kongens Brev af 7. December om Grev Blohme. Rantzau vil gjerne tro, at Blohme fører uforsigtig Tale og maaske er letsindig nok til at indlade sig paa Forbindelser, i hvilke han med sin Forfængelighed kunde spille en Rolle, men forat ophidse de rolige Holstenere og Slesvigere til Uroligheder med Penge maatte han, om sligt overhovedet kunde lykkes, anvende store Summer, og Blohme er gjerrig. Saa dybt var han forhaabenlig heller ikke sunken, og han var vel heller ikke saa enfoldig, at han ikke kunde se, at et sligt Foretagende snart vilde gaa ud over ham selv. Han havde mange Fjender, og det kunde nok tænkes, at der næres større Mistanke til ham, end han fortjener. Alligevel vilde det være rigtigt at holde vaagent Øie med ham. Han pleiede hverken at være forsigtig eller at holde sig tilbage, saa at han altid hurtig røbede sine Hensigter. Men da han var almindelig forhadet, var der saa meget mere Grund til noie at prøve de Beretninger, man modtog om ham. Rantzau slutter sit Brev med at gjentage, at Kongen endelig ikke maa forhaste sig med Løfter om en Forfatning for ikke at vække for store Forhaabninger.

Paa dette Brev svarer Kongen den 14. Decbr.:

„Min kjære Greve!

Deres Brev dateret den 10. Decbr. modtog jeg
igaar. Jeg takker Dem derfor. Hertugen af Au-

gustenburg, som har vist sig meget venligsindet inod mig, troer, det vilde være den største Ulykke, om man ikke strax nedsatte en Kommission til at regulere den nye Konstitution for Hertugdømmerne; dog finder han som jeg, at man maa tage den preussiske til Model. Mit Svar var, at jeg forberedte Alt dertil, men at jeg ikke vilde decidere mig hverken pro eller contra, før jeg havde læst Høpps Memoire. Han har nu omsider besluttet sig til at reise den 16., formodentlig vil han søge Møde med Dem for at forelægge Dem mine Doktriner og dertil hørende Betæneligheder; jeg har troet at maatte underrette Dem derom. Hertugen troer, at han er det eneste Menneske, der kjender Landet; denne Idee lader han ogsaa til at have villet hibringe den gode kjære Prins. Det er af Vigtighed at høre Alle og indtil videre ikke sige noget til Hertugen, før jeg har taget min endelige Beslutning. Jeg ønsker Dem en lykkelig Reise hertil.“*)

Efter Bestemmelsen afreiste Rantzau den 12. December fra Breitenburg over Kiel, hvorfra han den 14. sender et nyt beroligende Brev til Kongen. I Rensborg har han hilst paa Prinsen af Noer og Hertugen af Glücksborg. Prinsen, som forovrigt var i stærk Ophidselse, havde meddelt ham, at der var almindelig Ro i Kiel, og at selv offentlige Selskaber nu vare mindre besøgte, fordi de forskjellige Partier undgik hinanden. Fra alle Sider havde man i Kiel forsikret ham, at Sagen næsten var slaaet i Glemmebogen. Men Ønsket om en Forfatning vilde dog holde

*) Dette Brev tilligemed de foregaaende 6 fra Frederik VI. til Grev Rantzau blev for henvend 10 Aar siden, da jeg begyndte at sysle med dette Arbeide, som siden har henligget og først nu er blevet færdigt, paa min Anmodning af den daværende Besidder af Breitenburg, den 1895 afJøde Grev Kuno Rantzau med stor Beredvillighed afgivet til Rigsarkivet, hvor disse Breve nu bero.

sig hos Flertallet i Landet, skjøndt Mange ikke delte det. Rygtet havde i de Dage gaaet i Kiel, at den bekjendte v o n H a l e n fra Belgien var i Byen; men det viste sig snart, at en Spøgefugl havde skrevet dette Navn i Harmoniens Fremmedbog, formodenlig forat narre sine exalterede Bekjendte. Navnet var altsaa atter blevet udslettet. Om Grev B l o m e vidste man i Kiel Intet, heller ikke hans Slægtninge vidste, hvor han var.

R a n t z a u s sidste Brev er fra R o s k i l d e og dateret 19. Decbr. Han giver deri Kongen beroligende Efterretninger om Stemningen i Slesvig, navnlig i Flensborg. Hertugen af A u g u s t e n b o r g havde Rantzau ikke truffet, da han var gaaet over Middelfart, medens Hertugen gik over Assens. Dagen efter var Rantzau i Kjøbenhavn og aflagde samme Dag mundtlig Beretning til Kongen om sin Reise.

Vi maa nu vende tilbage til H ø p p , som vi forlod i Ratzeborg. Den 20. November var han naaet til P r e e t z , og han sendte samme Dag derfra Kongen et længere Brev, hvori han udførlig gjentog sin Henstilling til Kongen om at sende en overlegen Personlighed til Kiel, som kunde tage Tøilerne i sin Haand. Hvis Kongen skulde bestemme sig for Baron B r o c k d o r f f , som var Kansler ved Overretten i Glückstadt og tillige Kantor for Kiels Universitet, maatte han ialfald have nye, særlige Instruktioner. Han foreslog ogsaa Kongen at afskedige Politimester C h r i s t e n s e n i Kiel, som paa Grund af Alderdomssvaghed og Sygelighed ikke havde vist sig sin Post voxen ved den Lornsen'ske Affære.

Den 22. November kom Høpp omsider tilbage til Kiel, hvorfra han havde været en hel Maaned borte uden at have kunnet øve mindste Indflydelse paa Begivenhederne der. Var han i Oktober bleven der sammen med Lornsen, havde han maaske helt kunnet forhindre Fremkomsten af dennes Skrift, men ved at reise rundt i Landet for at „udforske Stemningen“ havde han mistet ethvert Holdepunkt, og nu var det for silde at stanse Strømmen. I Mellemtiden var Lornsen bleven arresteret, Kiels Magistrat havde opgivet at petitionere, og Ridderskabet skulde lige til at holde Møde. Nærmest herom dreier hans lange Brev af 27. November til Kongen sig, og inden han slutter Brevet, kan han sende Kongen den af Ridderskabet vedtagne Adresses Ordlyd, som var følgende:

„Allerdurchlaughtigste!

„Stormægtigste Konge!

„Allernaadigste Arvekonge og Herre!

„I et Øieblik som dette, da ogsaa i vort Fædreland politiske Bevægelser ere blevne kjendelige, holde Hertugdømmerne Slesvigs og Holstens Prælater og Ridderskab det for en kjær Pligt for Deres Majestæt i dybeste Ærefrygt at udtale deres Anskuelse om Begivenheder, som tildrage sig den almindelige Opmærksomhed, især da de ere overtydede om, at enkelte Ilde-sindedes Færd ingenlunde stemmer overens med den offentlige Mening.

„Uagtet vi nu ikke kunne skjule for Deres Majestæt, at Tidens Krav paa Opfyldelse af lydelige Ønsker efter vor allerunderdanigste Mening bliver mere og mere paatrængende, saa maa vi dog under den nuværende almindelige Gjæring holde det for alle trofaste Undersaatters Pligt ikke at forhaste en Ventilation af de alvorlige Spørgsmaal, som vedrøre Landets almene Interesser.

„Prælater og Ridderskab tro, ved at fremsætte disse ærbødige Anskuelse, at svare til de Forventninger, som Deres Kongelige Majestæt nærer til et Korps, der til enhver Tid med Frimodighed har nedlagt sine allerunderdanigste Ønsker ved Tronens Trin.

„Med den samme Aabenhjertighed og den samme Troskab udtale vi her den Overbevisning, at Deres Kongelige Majestæt vil sikre Opretholdelsen af den fuldkomneste Rolighed i Landet, naar Allerhøiestsamme i Sin Visdom vilde befale, at Landets Ønsker skulde høres.“

Som et Kuriosum kan det anfores, at Høpp er saa ængstelig for, at Folk i Kiel faae at vide, at han staaer i direkte Brevvexling med Kongen, at han sender Brevet til Preetz med et Bud, som skal aflevere det der paa Posthuset til Viderebefordring. Den 25. kan han dernæst underrette Kongen om, at de ikkereciperede Godseiere samme Dag enstemmig have vedtaget at slutte sig til Ridderskabets Adresse, og at der paa deres Møde har hersket den skjønneste Aand; men atter dette Brev afsender han af samme ængstelige Bevæggrund først den 27. fra Slesvig, hvortil han den Dag var ankommen, idet han samme Dag afsender et nyt Brev til Kongen, hvori han røber sin stadige Angst for Demokraterne i Kiel, „hvilke man ikke tør stole paa, men stadig bør holde skarpt Øie med; thi disse Mennesker ligne til en vis Grad Af-sindige, som i deres utrolige, fra Tid til anden tilbagevendende Konstitutionsraseri næppe have en tydelig Forestilling om, hvad de foretage sig“. Høpp tilføier i Anledning af Lornsens Fængsling, at Overkriminalretten i Slesvig har nedsat en Kommission og vil udstrække Undersøgelsen til Arrestantens Kom-

plicer, og i et den 28. dateret Brev fra Slesvig kommer han tilbage hertil og udtaler Haabet om, at Undersøgelsen vil bringe Lornsens egenlige Komplicer for en Dag, saa at man ogsaa kan arrestere dem og dermed fjerne Resten af Gjæringsstoffet. Forøvrigt mener han nu, at Forholdene i det Hele ere saa rolige, at Oprettelsen af en særlig Myndighed i Kiel ikke længer behøves. Det seer næsten ud, som om Høpp efterhaanden er bleven skinsyg paa Rantzau, siden han ikke med et Ord antyder, at denne kunde være skikket til at beklæde den overordnede Post i Kiel.

Der synes i disse Dage at være kommet en Kurre paa Traaden mellem Kongen og Høpp. Kongen skar Alle over een Kam, baade Lornsen med Konsorter og dem, der gjennem Petitioner vilde fremtvinge en Forfatning. Høpp vilde derimod nok have Lornsen og hans Medskyldige straffede, men vilde ikke have foretaget Noget imod Underskrivere af den Art Petitioner.

Dette har Kongen ikke rigtig forstaaet, thi den 27. November (Jansen S. 200) skriver han til Høpp, at han ved at overveie hans velmenende Tanker ikke kan komme til den Overbevisning, at man bor vise Skaansel imod Folk, som aabenbart ville forurolige og fortrædige Staten; naturligvis maatte man ikke straffe Nogen uden Grund og paa løse Rygter, men de Paa-gjældende maatte hindres i at gjøre Fortræd. De, imod hvem der forelaa Beviser, maatte straffes paa det Alvorligste. De Værste vare de Ikkereciperede, paa hvilke man ikke kunde udøve nogen Indflydelse.

Den 29. November gjør saa Høpp fra Slesvig mange Undskyldninger, fordi han er bleven misforstaaet af Kongen. „Naar jeg nemlig — skriver han — har fordristet mig til blandt Andet at ytre, at Petenterne („die Petitionairs“) lettest kunde bringes tilbage paa den rette Vei, ved at man behandlede dem med besindig Ro, saa har jeg ikke i fjerneste Maade tænkt paa de Forbrydere, som have søgt at vække Uro Men fra disse Forbrydere, som ikke ville undgaa deres velfortjente Straf, ere de Personer vidt forskjellige, som kun have havt til Hensigt ad lovlig Vei at indgive Petitioner om Indførelse af en Stænderforfatning, og hvilke jeg, efter D. M. Villie, ikke uden Held har søgt at paavirke baade direkte og indirekte til at opgive deres Forehavende.“ Han mener derfor, at Kongen og han i Grunden ere enige; men det har dog næppe slaaet til, thi var der Noget, den enevældige Konge ikke kunde fordrage, saa var det netop hans Undersaatters Indblanding i Statssager.

Kongens sidste Brev til Høpp er af 30. November (Jansen S. 200), og han udtaler deri sin Glæde over, at man nu allevegne er kommen til Ro, at der ingen Adresse kommer fra Kiel og over Ridderskabets Adresse. Naar dette blot havde ladet være med at indflette Ønsker om at høre Undersaatternes Mening, vilde Alt have været saare fortræffeligt. Dog mener Kongen, at man nu kan tage Tingene med Ro. Der maatte passes godt paa Kiel, Oldenborg og Femern, ligeledes paa Flensborg og Svansø. Sit Svar til Ridderskabet vilde han indrette saaledes, at det kunde se, at han var betænkt paa at give en Konstitution,

naar alle fornødne Forberedelser vare truffede, først og fremmest Jurisdiktionens Adskillelse fra Administrationen.

Efter sin af Kongen med stor Utaalmodighed imodesete Tilbagekomst til Kjøbenhavn afgav Høpp endnu den 20. December en udforlig Beretning om sin Reise, hvori han meddeler nogle nye Enkeltheder om forskjellige Personer i Holsten og Lauenborg, der ere særlig ivrige Oppositionsmænd; men det er ubekjendte Personer, som der ingen Grund er til her at dvæle nærmere ved. Af større Interesse er en Beretningen vedlagt Erklæring af 25. November fra Professor N. Falck. Denne har aabenbart villet rense sig for enhver Mistanke om at have været i Ledtog med Lornsen, og hans korte Erklæring er forsigtig nok affattet. Den lyder fuldstændig saaledes:

„Som jeg i disse Dage har erfaret, var der allerede for Lornsens Ankomst (19. Oktober) i et Selskab her udkastet en Ide om at petitionere. Først Fredagen efter hørte jeg, at Sagen var drøftet med Lornsen, og at det var blevet besluttet at bringe en Forestilling til Kongen istand og at lade den cirkulere til almindelig Underskrift. Søndagen efter tog Lornsen til Flensborg, og hele Ugen igjennem hørte jeg intet om Sagen, der kunde lade formode, at den skred frem. Mandag den 1. November var der imidlertid, uden at hverken Balemann eller jeg vidste Noget derom, et Møde i Fischers Gjæstgivergaard, paa hvilket man drøftede, hvorledes en almindelig Petition skulde skaffes tilvoie. Saa gik der atter nogle Dage, inden jeg hørte mere om Sagen. Torsdag (4. November) fortalte Balemann mig, at der fra de Andres Side paatænkte et almindeligt Borgermøde den følgende Mandag. Dette bestemte mig til at foreslaa en Henvendelse til Magistraten for at stanse betænkelige Foretagender. Den

5. om Aftenen blev denne Henvendelse underskrevet af Balemann, Burchardi, Lüders, Lorenzen, Preusser, Witte og mig. Den 15. s. M. blev den overgivet til Magistraten.“

Som man vil se, siger denne korte Erklæring ikke meget, og Falck forbigaaer adskillige Enkeltbeder, hvorved han maaske kunde blive kompromitteret. Navnlig fortier han ganske sine Samtaler med Lornsen for Mødet den 1. November og sin egen Deltagelse i dette. Man forstaaer ikke rigtig, hvorledes Hopp tør byde Kongen dette tarvelige Aktstykke. Den svageste Eftertanke maatte jo sige Kongen, at Falck var, hvad han ogsaa senere viste sig at være, Uwe Lornsens haandgangne Mand, men til en vis Grad var Hopp jo ikke bedre. Slesvigholstenere var de alle tre, kun med den Forskjel, at Hopp og Falck var inkarnerede Bureaukrater, Lornsen Demokrat; men i Hovedsagen, Sønderjyllands Indlemmelse i Holsten, var de enige. Af langt større Interesse er en lang Beretning fra Advokat Balemann, der ikke, saaledes som Universitetsprofessoren Falck, havde Grund til at fordølge Noget. Man faaer i Balemanns Erklæring en fuldstændigere Redegjørelse af, hvad der er passeret i Kiel fra Lornsens Ankomst til hans senere Afreise, end der andet Steds er fremkommet, hvorfor dette Aktstykke fortjener at kjendes i sin Helhed. Balemann skriver den 28. November:

„Da De ved Deres Ankomst fra Kjøbenhavn den 19. Oktober i Anledning af et Rygte, som var kommet Dem for Øre paa Dampskibet, rettede det Spørgsmaal til mig, om det var sandt, at man i Kiel beskjæftigede sig med en Petition om en Forfatning, kunde jeg med

fuld Sandhed svare, at jeg ikke vidste noget derom og ikke troede derpaa. Jeg har senere ikke hørt Noget, som kunde bringe mig til at antage, at jeg dengang tog feil i, hvad jeg sagde til Dem om Stemningen i Kiel og det østlige Holsten.

„De reiste den 21. til Slesvig, medens jeg Dagen efter skulde tiltræde en længere, iforveien bestemt Forretningsreise over Pløn og Segeberg til Hamborg. Aftenen før min Afreise blev Kancelliraad L o r n s e n , der kun var mig bekendt af Omtale som et anseet Medlem af Kancellipersonalet, introduceret hos mig [af hvem, siger B. ikke; rimeligvis af L ü d e r s]. Hensigten med Besøget kom hurtig frem. Det var den bestaaende Regeringsforms Feil, en Forfatning for begge Hertugdømmerne i den nøieste Sammenslutning og Enkeltmandspetitioner derom til Kongen: alt dette kom han frem med i en flere Timers Samtale, omtrent saaledes som senere i sit Skrift. Jeg ytrede i mit Svar ganske vist stor Interesse for Sagen, men udtalte flere Gange min Tvivl om, at der virkelig i Hertugdømmerne fandtes saa stor Deltagelse i denne Sag, at man med Virkning kunde optræde med Petitioner. Professor L ü d e r s , med hvem han tidligere havde talt om Sagen, og som var tilstede ved en Del af Samtalen, delte min Tvivl. Han [Lornsen] meddelte os, at han anden Dagen efter vilde reise til Flensborg for ogsaa der at udforske den offentlige Mening. Vor Erklæring, som var bestemt nok, lod til foreløbig at have tilfredsstillet ham mere, end vi selv kunde haabe. Vore Formaninger, at han skulde optræde med Forsigtighed, lod ikke til at gjøre det ringeste Indtryk paa ham. Han vilde Dagen efter tale med F a l c k om Sagen.

„Den næste Morgen tiltraadte jeg min Reise uden at have seet ham mere, men ikke uden at lade to af mine Venner tilraade ham Forsigtighed. Jeg nægter ikke, at hans Meddelelser optog mine Tanker stærkt paa min Reise, og at jeg i Altona paa given Anledning underholdt mig med to eller tre af mine Bekjendte og desuden med en mig indtil da ubekjendt, men meget anseet Mand [hvem?] om deres Anskuelse og Stemningen der paa Stedet. Mere tillod hverken mine Principper eller Forretningerne mig at gjøre.

„Den 31. Oktober sent om Aftenen kom jeg tilbage. Jeg forefandt Brev fra Venner i Slesvig og Flensborg, hvoraf jeg saa, at Falck, Lüders og jeg allerede betragtedes som Hovedmændene for en her bestaaende Petitions-Forening. Den Omstændighed, at Vennerne fraraadede usikre, vovede Foretagender, krævede den største Forsigtighed fra min Side. Jeg opdagede, at der navnlig hos mange af de Yngre herskede en stærk Bevægelse. Lornsen var, fortalte man mig, kommen tilbage fra Flensborg, hvor han havde fundet Stemningen saa gunstig, at en Del af de anseteste Kjøbmænd havde anmodet ham om at gjøre Udkast til en Petition for Flensborg, og man afventede kun min Tilbagekomst for ogsaa her at tage en Beslutning. Alt dette bekræftede Lornsen, da han næste Morgen kom til mig og for mig og nogle tilfældigvis tilstedeværende Bekjendte oplæste Udkastet til det Skrift, som senere blev trykt, men som dengang i en anden Skikkelse kun skulde bruges til at klare hans Bevæggrunde og Formaal for hans nærmeste Venner. Jeg vilde ikke foretage mig noget, inden jeg havde talt med andre moderate og rolige Venner, som jeg kunde stole paa. Det skulde ske i Løbet af Eftermiddagen. Hvad jeg vilde, var dels at faae at vide, hvad Lornsen ventede af os, og hvorledes vi skulde bære os ad, dels at faae drøftet, om det overhovedet gik an at indlade sig paa sligt. Foruden Lornsen skulde Falck, Lüders, Lorentzen og ved et tilfældigt Sammentræf ogsaa Hegewisch deltage i Sammenkomsten i mit Hus. Men den blev opgiven, da der ved Middagstid kom Efterretning om, at flere Personer vare ankomne fra Altona, Oldenburg og Femern (man fik ikke at vide, om det var et Tilfælde eller efter forudgaaet Indbydelse), hvis Nærværelse krævede et Møde i Fischers Værtshus. Vi blev ogsaa opfordrede til at tage Del i Mødet, og de fleste af os gik ind derpaa, mere af Nysgjerrighed, end fordi vi ventede os noget Udbytte deraf.

„Vi maatte vente i et Forværrelse en Timestid, indtil de andre, navnlig de Udenbys, vare blevne gjorte nærmere bekjendte med, hvorledes Sagerne stod. Først da vi blev saa utualmodige, at vi vilde til at gaa, fik vi Lov til at komme ind og blev ikke lidt overraskede ved at se en talrig Forsamling paa 50—60 Per-

soner, hvoraf vel en Trediedel var ubekjendte Fremmede, Resten Kielere. Kun de Allerfærreste af dem var Folk, med hvilke vi kunde indlade os paa Fællesskab.

„Det lod til, at man af os ventede en bestemt Erklæring, der kunde opfattes som et Udtryk for Kielertallets Anskuelse. Det kunde nu ingen af os indlade sig paa. Kun to (Falck og Kjobmand Lorenzen) udtalte som deres private Mening, at de ikke vilde deltage i nogen Petition, før de vidste, hvad den skulde gaa ud paa, og med hvem den skulde indgives. Lüders, Burchardi og jeg iagttog fuldstændig Taushed. Gangen i Forhandlingerne tiltalte os saa lidt, at vi efter en Times Forløb alle fem gik vor Vei uden at oppebie Slutningen. Jeg har senere ladet mig fortælle, at man paa Mødet enstemmig vedtog at lade Lornsens Afhandling, om hvilken han selv endnu var i Tvivl, trykke. Om andre Resultater har jeg Løst hørt.

„De to følgende Dage fandt der ingen yderligere Sammenkomst Sted mellem os og Lornsen. Vi hørte kun, at Skriftets Trykning var sat i Gang, at der cirkulerede Udkast til Petitioner for Enkeltmand, at der skulde holdes et nyt Møde, hvortil alle Indvaanere i Kiel uden Standsforskjel skulde indbydes, og paa hvilket Sagen skulde drøftes, en Petition til Kongen vedtages og underskrives. Vi kunde da ikke være ligegyldige ved, at man vilde gaa saa tumultuarisk frem i vor By i en saa vigtig Sag. Flere af os mente, at Sagen var gaaet saa vidt, at der maatte ske Et eller Andet fra vor Side. Denne Betragtning førte Torsdag den 4. November til et Møde hos Professor Falck, i hvilket foruden han Professor Lüders, Lorenzen og jeg deltog, og hvortil Lornsen blev indbudt. Her drøftedes hele Sagen nærmere, og vi raadsløg om, hvad vi skulde gjøre. Det lykkedes mig tilsidst at opnaa samtlige Herrers, selv Lornsens Tilslutning til følgende Forslag: at affatte et Andragende til Staden Kiels Raad og Borgerskab, som skulde opfordres til at indgive en Petition til Kongen om en tidssvarende Repræsentativforfatning for begge Hertugdømmerne, at forelægge det endel herværende Indvaanere til Underskrift og, naar der opnaedes et Re-

sultat, som svarede til vore Forventninger, da at indgive det til Magistraten. Til Støtte for dette Forslag anførte jeg, at man paa den Maade bedst kom under Veir med, hvor stor Deltagelsen var for Sagen i Byen, at man vilde vinde Tid til at lære Stemningen i den øvrige Del af Landet at kjende, naar Lornsens Skrift, som allerede var under Trykning, var udkommet, at den hele Bevægelse saa længe blev indskrænket til Kiel, men naar Raad og Borgerskab modtog Petitionen med det store Flertal af Kielernes Underskrifter, vilde de føle sig stærkere opfordrede til at indgive Petitionen, end om den var indgiven fra enkelte Medlemmer af Kommunen. Desuden kunde man da have Haab om, at Enkeltmands-Petitionerne vilde blive stoppede, og at ogsaa andre Kommuner, i hvilke den samme Stemning vilde komme til Orde, slog ind paa denne regulære Vei.

„Lornsen fik af os den bestemte Erklæring, at vi vilde stille os i Spidsen med vore Underskrifter paa et saadant Andragende, mod at al Petitionering af Enkeltmand skulde forebygges, og han lovede efter Evne at virke derfor. Jeg overtog at affatte Andragendet og Professor Falck at revidere Udkastet.

„Ved en Sammenkomst, som den følgende Dag fandt Sted i mit Hus, og i hvilken foruden os fire Professor Burchardi og Advokaterne Preusser og Witte deltog, modtog vi da ogsaa en tilfredsstillende Forsikring om, at den af os opstillede Betingelse skulde blive fyldestgjort.

„Først efter at vi havde modtaget denne, blev Andragendet underskrevet af de Tilstedeværende i alfabetisk Orden, og derefter blev der opstillet en Liste over ca. 300 Indvaanere i Kiel, hvilke det skulde forelægges til Underskrift.

„Selv kunde jeg ikke have noget at gjøre med at opfordre Folk til at underskrive, hvilket skete Dagen efter, da jeg den Dag var nødt til at reise til Slesvig. Det blev besørget af de øvrige Herrer fra Mødet, der tiltog tre andre ansete Medborgere, som interesserede sig særlig for Sagen. Vi have paa Magistratens, under 18. November til os rettede Forespørgsel vedgaaet, hvad vi have gjort, og derhos erklæret, at Ingen hverken af

os eller med vort Viden og Villie er bleven overtalt eller narret til at underskrive Andragendet. Det havde, da det den 15. Mai blev indleveret til Magistraten, faaet 251 Underskrifter. Kun nogle faa af dem, det blev forelagt, vægrede sig ubetinget ved at underskrive. Blandt de øvrige, som nægtede det, var endel af de deputerede Borgere, som ikke troede at kunne indlade sig paa at underskrive et tillige til Bykollegierne rettet Andragende, saa vel som Flertallet af Professorerne, der ikke fandt det foreneligt med deres Stilling ved Universitetet at underskrive et til Byens borgerlige Myndighed rettet Andragende.

„Den 26. ds. vedtog Byen Kiøls Raad og Borgerkab den Dem bekjendte Beslutning, som vel, efter hvad der forlyder, ikke tilfredsstillen en stor Del af Underskrivernes Ønsker, men dog nok vil have til Folge, at hele Sagen indtil videre stilles i Bero.“

Af dette lange Aktstykke, hvis Paalidelighed der ingen Grund er til at betvivle, fremgaaer det, hvor daarlig Kongen har været betjent, ikke alene af Hopp, men af alle sine Embedsmænd i Holsten, som dengang ikke vare et Haar bedre, end de viste sig 1848. Man kan derfor kun nære den inderligste Medlidenhed med den arme Kong Frederik VI., som havde den bedste Villie til at gjøre baade sine danske og sine tyske Undersaatter lykkelige, men som var saa slet betjent, at Holstenernes Manøvrer for at faae ensartede Stænderforfatninger for begge Hertugdømmerne lykkedes til Danmarks Ulykke.

Endnu efter Rantzaus og Hopps Tilbagekomst vedbliver Kongen at holde Kierulf à jour med Alt, hvad han horer fra Holsten. Den 14. December skriver han:

„Etatsraad Schirach, som er kommen fra Glückstadt, er for Provindsiale Stænder, men ingenlunde at det skal skee for hurtigt. Han er en meget forstandig Mand.“

— Den 18. Decbr:

„Til Cancelliet er af den stødsevarende Deputation af Ridderskabet insendt et Svar paa det, som blev skrevet efter min Befaling til Ridderskabet. Dette er i Korthed en Taksigelse for, at jeg skal have lovet, at det, som i fordums Tid altid havde været, at Slesvig og Holsten skulde blive forenede. Hvorledes de har kunnet udlede dette, er ubegribelig; imidlertid har de gjort det. Det vilde være let at besvare denne Urigtighed, naar ikke to Ting var at tage i Betragtning for Danmark. Thi vil man have bestemt en Konstitution til Slesvig, da vil man blive opmærksom i Danmark. Og ei ved Svaret at give ny Anledning til Petitioner, da man dog ved Forklaringer maa modsige deres Dumdristighed. Endelig har *Kransse* insendt et Forslag, at han vil inlede fra de Slesvigske Byer en Ansøgning, at disse ikke ønske at forenes med Holsten, men at de ønske samme Konstitution som Holsten; dette har jeg aldeles fræbedet mig, thi det vilde fremkalde Ansøgninger og kanske Protestationer fra Ridderskabet.“

— Den 21. December:

„Fra *Hamburg* melder man mig, at *Grev Blohme* er ankommen og har udtalt sig om, at han vil have strax en ny Forfatning i Hertugdømmerne, at man maa tvinge Regjeringen, og det ved at organisere Partier i Landet, som nægter at betale deres Skatter, at han vilde tale i Omslaget i Kiel etc. Da man nu sagde ham, at han som en formuende Mand maatte dog betænke, hvad han gjorde, svarede han, for en saadan Sag vovede han Liv og Gods. Jeg har tilstillet Beretningen i en Extract til Cansler *Brockdorff* med Befaling at holde Øye med ham, samt om muligt at gribe ham saaledes, at han ei som han pleier, lyver sig ud af Sagen.“

— Den 25. December:

„Fra Holsten stemme flere Efterretninger om *Grev Blohmes* Udtalelser. Man taler om et nyt Infam Skrift, som *Lornsens* Consorter vil udgive

i Lybck. Extrafiue Befalinger til Commissionen om Lornsen er afgaact i Gaar.“

— Den 28. Deeember:

„Herved tilstilles Dem to Beretninger om Kammerherre Grev Otto Blohme, hvilke jeg har tilstillet Cansleren Baron Brockdorff. De ere vigtige, da de vise, at han er en Løgner . . . Hermed et daarligt Product af en Mand, der er Velynder af det afskyelige Livegenskab i Holsten. Det var Tusindegange værre end i Danmark.“

— Den 15. Jan. 1831:

„Grev Blohme har undskyldt sig for sin Handlemaade i et Brev til Grev Rantzau . . . I Gøttingen er Opstand. Borgere og Studenter har afsat Politimesteren, insat et provisorisk Raad, oprettet en Nationalgarde af 2000 Mand og sendt Deputerede til Kongen af Engelland. Dersom denne By ei strax med Tropper blokkeres og udhungres, saa er Opstanden almindelig.“

— Den 18. Jan.:

„Balemann har skrevet at man begynder mere og mere at finde, at Hertugdømmerne Slesvig og Holsten maa i Henseende til Stænderne være skilte.“

— Den 25. Jan.:

„Hermed følger et Brev fra Grev Hardenberg til Oberstlieutenant Abrahamson og et Votum, bemeldte Greve har behaget at afgive i Ridder-skabet og som han sendte til Statsminister Grev Moltke forat jeg skulde see det. Det Hele er noget Vaas, men det Gode har det at man lærer at kjende sine Folk.“

— Og den 8. Febr.:

„Grev Blohme vedbliver at føre en skammelig Tale, at hans Tante har sagt ham, at hans Oncle i Petersborg vilde fortørnes end mere paa ham, end han alt var det.“

Hermed stanse Kilderne i Rigsarkivet. Hvad der senere skete dels med Lornsen, dels med Stændernes Indforelse og med Oprettelsen af en Høiesteret i Kiel, tilhører Historien. Man faaer af Frederik VI.s her aftrykte Breve et tydeligt Indtryk af, at han endnu dengang var sig klart bevidst, at der intet Fællesskab bestod mellem Holsten og Slesvig. At det alligevel lykkedes Slesvigholstenerne at faae den fælles Overappellationsret netop i Kiel trods Otto Moltkes indtrængende Advarsel og de for Holsten og Slesvig enslydende, men fra de danske meget forskellige Stænderlove indførte, hvorved den første Kile blev dreven ind ved Kongeaen, det kan kun skyldes et planmæssigt, for Kongen skjult Samarbejde mellem Mænd, hvilket det ikke vil være vanskeligt at udpege blandt de Personer, som ere nævnte i det Foregaaende.

Den tjekkisk-tyske Nationalitetskamp.

Af Dr. Zdenko Tobolka.

I.

Bøhmens Regeringssprog.¹⁾

Et Blik paa Kortet viser os, at „den bøhmiske Krones Lande“: Kongeriget Bøhmen, Markgrevska-
bet Mähren og Hertugdømmet Schlesien danne ligesom
Evropas Hjerte. Disse Lande, som fra deres Behers-
kers, den bøhmiske Konge og romerske Kejser Karl
d. 4des Tid (1346—1378) ere blevne betegnede som
tilhørende den bøhmiske Krone, havde tidligere udgjort
en egen Stat og været fuldkomment selvstændige;
men efterat de i Aaret 1526 havde anerkendt Habs-
burgerne som deres Herskere, kom de i Forbindelse
med de Lande, som nutildags danne det øst-
ungarske Monarki. Den i Begyndelsen temmelig løse
Forening blev stadig inderligere og fastere, indtil den
erholdt sin nuværende Form.

¹⁾ Denne Artikel vil blive efterfulgt af to andre, en om Skole-
sproget i Bøhmen og en om almindelige Nationalitetsforhold der.

Den bøhmiske Krones Lande indtage et Fladerum af 79.319,99 □km. (Bøhmen 51.951,07, Mähren 22.222,04, Schlesien 5.146,88 □km.), eller udgør med andre Ord 26,45 pCt. af hele Østrig. Efter de foreløbige Resultater af Folketællingen d. 31. Dec. 1900 kommer der paa dette Landomraade 9.433,890 Indbyggere (Bøhmen 6.318,280, Mähren 2.435,081, Schlesien 680,529 Indbyggere.) Den samlede Befolkning tilhører ikke en enkelt Nationalitet; tværtimod bebos det omtalte Territorium baade af Tjekkoslaver (61,48 pCt.), Polakker (2,11 pCt.)¹⁾ og Tyskere (35,58 pCt.). I de enkelte Lande stiller Forholdet sig som følger: i Bøhmen 62,8 pCt. Tjekker, 37,2 pCt. Tyskere, i Mähren 70,6 pCt. Tjekker, 29,4 pCt. Tyskere,²⁾ i Schlesien 22 pCt. Tjekker, 47,8 pCt. Tyskere og 30,2 pCt. Polakker.

Alle de anførte Dato bero rigtignok paa officielle Angivelser, som med Hensyn til det faktiske talmæssige Forhold mellem Nationaliteterne ingenlunde uden videre kunne tages for gode Varer. Da Nationaliteten i Østrig bestemmes paa Grundlag af Omgangssproget og ikke, som Ret og Billighed vilde kræve det, paa Grundlag af Modersmaalet, bliver Folgen deraf, at de anførte Tal faldt ud til Fordel for Tyskerne paa de slaviske Stammers Bekostning, eftersom undertiden ogsaa Ikke-Tyskere benytte sig af tysk Omgangssprog.

* * *

De bøhmiske Lande have i lange Tider været Skuepladsen for den nationale Kamp mellem Tjekko-

1) Udelukkende i Schlesien.

2) Mähren er altsaa mere tjekkisk end Bøhmen.

slaver og Tyskere, en Kamp, der først og fremmest drejer sig om Brugen af de respektive Sprog i Stats- og Landsadministrationen.

Indtil Aaret 1627 havde det tjekkiske næsten allevegne været fremherskende i Bøhmen — Undtagelserne vare ganske uvæsentlige. I de ved den gamle bohmiske Forfatning begrundede Institutioner var før 1627 det tjekkiske Sprog uindskrænket Herskerinde, i det udelukkende eller næsten udelukkende kongelige Embedsvæsen var det for en stor Del ligeberettiget med det tyske. Fra det 16de Aarhundrede, da det tyske Fyrstehus Habsburg kom til Magten i Bøhmen, blev allerede Tysk det Sprog, hvoraf det bøhmiske Kammer benyttede sig i sine indre Anliggender. Da Ferdinand d. 2den i Slaget paa det hvide Bjerg 1620 var gaaet af med Sejren over de ikke-katholske bohmiske Herrer, der havde gjort Opstand, indtraadte der ligesom paa saa mange andre Omraader ogsaa et Omsving i Benyttelsen af Sprogene. I Aaret 1627 (for Mährens Vedkommende 1628) udstedtes den saakaldte fornyede Landsordning, ved hvilken Tjekkisk og Tysk blev proklamerede som ligestillede; paa denne Tid blev Retsvæsenet og hele Statsadministrationen tvesproget. Denne Tingenes Tilstand holdt sig uforandret til Josef den 2den (1780—1790). Denne Kejser, hvem Bøhmerne iøvrigt have at takke for mangehaande velsignelsesrige Reforme, var gennemtrængt af det inderlige Ønske, at hele hans Stat, det mangesprogede Østrig, skulde tale ét Sprog, og det af den Grund, at det vilde være til Lettelse for Embedsmændene i Udøvelsen af deres Virksomhed; derimod var det ikke Me-

ningen at berove de ostrigske Folkeslag deres Nationalitet. Omendskønt Josef d. 2den som Medlem af et tysk Dynasti ganske naturligt overalt betragtede Tysk som gængs i sine Lande og som Embedssprog, saa blev det dog ogsaa under hans Regering i Principet fastslaaet og muliggjort, at Parterne og disses Repræsentanter i Forhandlingen med Myndighederne kunde betjene sig af det i Landet brugelige Sprog. Ganske vist indtraadte der i Praxis Tilfælde, som bevise, at der altid og allevegne blev givet Tysk Fortrinet. I den følgende Tid fastsatte Lovene af 13. Febr. 1818, 27. Jan. 1833 og 7. Okt. 1843 udtrykkelig, at enhver Embedsmand i Statens Tjeneste skulde være begge Sprog mægtig; men faktisk vedvarede Tyskens Forrang og reelle Overherredomme i Administrationen trods alle Forordninger. Grunden hertil var fornemmelig den, at Embedsstandens samtlige Uddannelse kun foregik paa Tysk, og at der som Følge heraf trængte Folk ind i Statens Embeder, som slet ikke eller kun daarligt beherskede det böhmske Sprog. I Aarene 1848 og 1849, da Østrig for første Gang gik over til konstitutionelle Normer, blev den sproglige Ligeberettigelse gentagne Gange udtrykkelig og principielt anerkendt. I Kongeriget Böhmen skulde Ligeberettigelsen have været gennemført paa den Maade — deri var Regeringen enig med Böhmerne — at alle Embedsmænd, saaledes som Kabinetsskrivelsen af 8de April¹⁾ og Appellationsrettens Cirkulære af

¹⁾ Denne Kabinetsskrivelse har efter Højesteretsdom af 13de Dec. 1898 No. 14,934 Lovskraft.

30de Maj 1848 forordnede, skulde være begge Sprog mægtige, men denne sproglige Ligeberrettigelse traadte aldrig ud i Livet, saa at Tysk ogsaa i den følgende Tid beholdt Overhaanden. Med Foraaret 1849 holdt Absolutismen paany sit Indtog i Ostrig og sejrede, da den oktroyerede Forfatning af 4de Marts 1849 blev ophævet den 31te December 1851. Den østrigske Absolutisme i Halvtredserne var for Tjekkerne i sproglig Henseende langt værre end Absolutismen for 1848, og det af den Grund, at den optraadte med en ganske aabenlys Tendens til at germanisere. Allerede den 7de Aug. 1850 blev et kejserligt Patent udstedt, i Kraft af hvilket Tysk blev fastslaaet som det regelmæssige Forvaltningssprog ved Højeste- og Kassationsretten; ved justitsministeriel Kundgørelse af 3de Nov. 1851 blev i Schlesien Tysk indført som det eneste officielle Sprog ved Domstolene; Tysk blev allevegne Undervisningssprog i Skolerne, og i Aaret 1852 blev der udstedt Patenter, i Kraft af hvilke Tysk overalt fik Overvægten, og den tidligere ukendte Forskel mellem Forhandlingssproget og det officielle Sprog indadtil indtraadte. Et Patent af 23de Mai 1852 bestemmer, at det tjekkiske Sprog i Straffesager kun maa benyttes ved de den Anklagede angaaende Afskrifter, ved de mundtlige Foredrag under Hovedforhandlingen eller ved Forhøret over de sigtede, anklagede, Vidner og Sagkyndige under Betingelse af, at den, der skal forhøres, u d e l u k k e n d e er det tjekkiske Sprog mægtig. „Med Undtagelse af disse Tilfælde“, hedder det i Patentet, „skal i Straffeprocesser det tyske Sprog anvendes, hvilket overhovedet i Reglen skal be-

nyltes som indre Embedssprog.“ Og i Patentet af 30de Juni 1852 hedder det udtrykkelig, at for at regulere Benyttelsen af de to Sprog skal i Civilprocesser Tysk udelukkende anvendes ved Domstolenes indre Tjeneste, navnlig ved Affattelsen af Uddrag af Dokumenter, ved Andragender og Raadforelser saavel som ogsaa i skriftlige Forhandlinger med andre Domstole og Myndigheder.

At det tjekkiske Sprog gennem saadanne Patenter næsten blev fortrængt fra Retssalen, er klart, naar man betænker, hvor flydende Grænserne for det „indre Embedssprog“ kan være. Undertrykkelsen af Tjekkisk og Tyskens Herredomme voksede uafbrudt, hvilket meget godt belyses ved en Forordning af 10de Oktober 1854, ifølge hvilken der af administrative Embedsmænd og Retsbetjente kun kræves Kendskab til Tysk.

Det tyske Sprogs fremherskende Stilling stødte naturligvis snart paa Modstand hos alle ikke-tyske Folk i Østrig. Man agiterede mod Regeringen, der begunstigede det tyske Sprog, og udstedte den sproglige Ligeberettigelses Losen. I Böhmen udtalte i Aaret 1861 Dr. F. L. Rieger, dengang ved Siden af den böhmiske Historiker Fr. Palacky Forer for de tjekkiske Politikere, følgende meget karakteristiske Ord: „Vor Ligeberettigelse maa ogsaa vise sig praktisk og i det offentlige Liv.“ Regeringen var i det mindste delvis tvungen til at bryde Spidsen af denne Utilfredshed hos Nationaliteterne paa Grund af de stormfulde og uheldige politiske Begivenheder. Da endelig Østrig som Følge af Krigen med Preussen i Aaret 1866 maatte opgive alle Forhaabninger om at spille nogensomhelst

Rolle i Tyskland og var henvist til at styrke sin indre Kraft, og da Monarkiet som en Følge af Forliget med Ungarerne i 1867 blev delt i to Dele, Cis- og Trans-Leithanien, viste den østrigske (cis-leithanske) Regering sin gode Vilje, erklærede sig i Principet for Ligeberettigelsen og proklamerede i Artikel 19 af Statsgrundlovene den sproglige Ligeberettigelse. Ved denne Artikel vendte Regeringen i Sprogspørgsmaalet, saaledes som det allerede fremgaar af Affattelsesformen, tilbage til den oktroyerede Forfatning af 4de Marts 1849 (§ 49), men ganske vist kun i Principet; i Praxis blev den for 1867 herskende Tingenes Tilstand bestaaende. Tysken beholdt ogsaa fremdeles Overvægten, fordi specielle Love og Forskrifter til Gennemførelse af det nye manglede. At Utilfredsheden, der fra nu af støttede sig til Ordlyden af Grundlovenes § 19, under disse Omstændigheder maatte holde sig og vokse, er klart. Da der i Aaret 1871 var Forhandlinger i Gang, der gik ud paa at tilvejebringe en vis Overensstemmelse mellem Regeringen og Tjekkerne, tænkte man ogsaa paa Reguleringen af Sprogspørgsmaalet. Tjekkerne med Dr. F. L. Rieger i Spidsen udarbejdede i Forstaaelse med Minister Dr. Alb. Schäßle et Udkast til en Nationalitetslov, som de den 9de Oktober 1871 indbragte i den böhmiske Landdag. Idet de gaa ud fra den Grundsætning, at kun den kan være Embedsmand i Bøhmen, som behersker begge Sprog, det tjekkiske og det tyske, udtrykte de deri deres Ønske om, at Forhandlingerne med Parterne ved enhver Domstol i hele Kongeriget Bøhmen skulde foregaa i disses Sprog, at i Kredsrepræsentationerne og Ad-

ministrationen det Sprog, som taltes af Flertallet af de paagældende Kredses Befolkning, skulde være det officielle Sprog, og at Tjekkisk og Tysk skulde være ligestillede i de Grene af Administrationen og ved de Domstole, hvis Myndighedsomraade udstrakte sig over hele Landet. Dette Udkast blev aldrig til Lov, da Forhandlingerne med Tjekkerne gik i Stykker, saa at Sprogspørgsmaalets mislige Tilstand forblev ganske uforandret. Da det i Aaret 1879 saa ud, som om der var kommet et gunstigere Øjeblik for Tjekkerne, forsøgte de tjekkiske Repræsentanter paa ny at bevæge Regeringen (Ministerpræsident Grev Taaffe) til at gennemføre den sproglige Ligeberettigelse i Praxis; de fremsatte i det store og hele de nys omtalte Grundsatninger fra Lovudkastet af 9de Oktober 1871 og erholdt snart i det mindste en vis Beroligelse. Der blev nemlig d. 19de April 1880 udstedt en Forordning for Kongeriget Böhmen af det k. k. Indenrigs- og Justitsministerium, efter Ministeren Stremayer kaldet den Stremayerske Forordning, angaaende Brugen af de i Landet herskende Sprog ved Embedsforretninger mellem Administrationen, Domstolene og Anklagemyndighederne paa den ene Side og de procederende Parter og Selvstyreorganerne paa den anden Side, i hvilken det nøje fastsættes, at Afgørelsen af Sagerne skal udfærdiges til Parterne i disses Sprog, og at ligeledes Protokollerne skal føres i samme. Den Stremayerske Forordning angik kun Forhandlinger med Parterne, medens den ikke foretog nogen Ændring med Hensyn til Sproget indenfor de paagældende Institutioner; men da den havde Gyldighed for hele

Kongeriget, paalagde den nødvendigvis Embedsmændene i hele Kongeriget den Forpligtelse at kunne begge Sprog, ihvorvel ogsaa fremtidigt Tysk holdt sig som „indre Embedssprog“. Tjekkerne vare stillede tilfreds ved den Stremayerske Forordning, men Tyskerne ingenlunde. Disse nedlagde ved en Petition Protest i den böhmske Landdag for de Kommuners Vedkommende, i hvilke de havde Flertallet, og fordrede den nævnte Forordning ophævet, idet de angave, hvad der siden oftere er blevet gentaget i Taler af Mænd som Herbst, Plener og Schmeykal, at der ved Sprogforordningen af 1880 var gjort Forsøg paa at indføre det tjekkiske Sprog ved Domstolene i Böhmens rent tyske Kredse, og at der fra tjekkisk Side stadig blev rejst Fordringer, efter hvilke det tyske Sprog kun skulde anerkendes som Landssprog, men ikke som Statssprog, hvad det dog faktisk allerede var. Tyskerne opstillede som en nødvendig Folgeslutning af deres Grundsætninger Fordring om en administrativ Deling af Landet, som det tjekkiske Parti, hvis Standpunkt var det böhmske Kongeriges Udelelighed, umulig kunde gaa med til. Saaledes bragte den Stremayerske Forordning i Stedet for Fred den nationale Kamp til Böhmen, en Kamp, hvis Afslutning endnu ikke er til at ojne. I Aarene 1883, 1887 og 1888 blev der paa Tjekkernes Initiativ gjort Forsøg paa en Udsoning, men disse Forsøg strandede dog hvergang straks fra Begyndelsen. Først i Aaret 1890 syntes der at skulle opnaas en Overenskomst mellem de to Folk. Begge Nationaliteters Repræsentanter kom efter Regeringens Opfordring sammen i Wien og bleve enige om nogle

Forligsartikler, der publiceredes d. 26de Januar 1890. Hvad man her var bleven enig om, brød med den Grundsætning, at alle Statens Embedsmænd i Bøhmen skulde beherske begge Landets Sprog, og overlod Tysk Forrangen, i det man gjorde den Indrømmelse, at ved Overlandsretten skulde Embedsmændene kun være forpligtede til at kunne Tysk. De tjekkisk-tyske Overenskomster mødte i Bøhmen Modstand hos Flertallet af den tjekkiske Befolkning, fordi de blev betragtede som det første Skridt til en Deling af det bøhmiske Kongerige og som Anerkendelse af det tyske Sprogs Forrang; da saa Regeringen imod Aftalen forsøgte at gennemføre Wiener Overenskomsterne (de saakaldte Punktationer) ad administrativ Vej, trak de tjekkiske Tillidsmænd sig tilbage fra yderligere Samarbejde og toge Stilling imod Punktationerne. Forligsforsøget af 1890 blev for lange Tider uden Folger. Efter 7 AarsForløb blev der 1897 paany gjort Skridt for at bevæge Tjekkerne og Tyskerne til Enighed i Spørgsmaalet om den sproglige Ligeberettigelse. Under Ministeriet Badeni blev der d. 5te April 1897 udstedt en ministeriel Forordning for Kongeriget Bøhmen (d. 22de April samme Aar for Markgrevskaabet Mähren), ved hvilken Spørgsmaalet om den officielle Brug af Sprogene blev afgjort saaledes, at den Stremayerske Forordning ogsaa for Fremtiden i alt Væsentligt skulde staa ved Magt, forsaavidt den angik Forhandlinger med de procederende Parter; for det „indre Embedssprogs“ Vedkommende blev Tjekkisk indført i Kongeriget Bøhmens Administration (ved Siden af Tysk); derimod blev Tysk staaende som „intimeste

Embedssprog“, forsaavidt det drejede sig om Forbindelsen mellem de forskellige Instanser og Centralmyndighederne (Ministerierne og Højesteret) og lines Indberetninger til disse. At denne Forordning maatte kræve (dette var iovrigt ogsaa Meningen med den), at Embedsmændene skulde beherske begge Sprog fuldkomment, er klart. Medens nu de Badenske Sprogforordninger kunde glæde sig ved Tilslutning fra Tjekkernes Side, var det samme ikke Tilfældet i Tyskernes Lejr. Kun de forfatningstro Godsejere forholdt sig fredelige overfor Forordningerne; alle øvrige tyske Partier erklærede dem Krig, forlangte dem ophævede og krævede en Omordning af Sprogenes Stilling som Regeringssprog i den Retning, at der i Bøhmen skulde skelnes mellem tre Sprogomraader: et tjekkisk, et tysk og et blandet, og at saa de Badenske Sprogforordninger kun skulde have Gyldighed for det tjekkiske og blandede Sprogomraade. Man søgte gennem Forhandlinger at naa til en Forstaaelse mellem Tjekker og Tyskere, men det lykkedes ikke. Da Tyskerne for enhver Pris vilde tilrive sig Sejren, besluttede de sig paa Rigsdagen i Wien til at gøre Obstruktion og satte igennem, at Ministeriet Badeni blev afskediget d. 28de Nov. efter Rigsraadets Hjemsendelse, og at det blev betroet Baron Gautsch at danne et nyt Kabinet.

Som Følge af den tyske Obstruktions Sejr faldt samtidig med Badeni ogsaa dennes Forordninger for Bøhmen og Mähren. Ogsaa det nye Ministerium Gautsch gav sig i Lag med Sprogspørgsmaalet i de bøhmiske Lande og udstedte d. 24de Februar 1898 under almindelig Spænding Sprogforordninger for Bøh-

men og Mähren. Disse Forordninger beroede paa et andet Princip end Badenis; med Hensyn til de procederende Parter vedbleve de Stremayerske Forordninger fremdeles at staa ved Magt, men i Spørgsmaalet om Administrationssproget blev der for Böhmens Vedkommende skelnet mellem tre Slags Distrikter: rent-tjekkiske, renttyske og blandede Sprogomraader, saaledes, at begge Landets Sprog skulde anvendes sideordnet i de blandede Distrikter, medens derimod i de rene Distrikter vedkommende Befolknings Sprog skulde benyttes som Embedssprog. I Forordningen for Mähren blev denne Forskel ikke gjort, saa at Tyskens Herredømme som „indre Embedssprog“ her blev opretholdt. Tjekkerne vare ikke fornøjede med de nye Forordninger, men grebe dog alligevel ikke til det Middel at gøre Obstruktion, saaledes som Tyskerne i sin Tid havde gjort, da de betragtede Gautsch's Forordninger som et brugeligt Grundlag for en Diskussion og nærede Haab om en gunstig Vending i Forholdene. Tyskerne vare heller ikke endnu stillede tilfreds ved Gautsch's Forordninger, ikke just fordi disses Indhold var dem uantageligt, men snarere fordi Reguleringen af Sprogspørgsmaalet efter deres Mening burde ske ad Lovgivningens Vej og ikke gennem Forordninger. Tyskerne fortsatte derfor med Obstruktionen og opnaaede ved denne Taktik, at Gautsch's Sprogforordninger ophævedes d. 17de Okt. 1899 af Ministeriet Clary, og at den samme Tilstand i Sprogforholdene, som havde hersket før de Badenske Forordninger, atter indtraadte: Tjekkisk havde Gyldighed som Forretningsprog overfor de procederende Parter, saaledes

som den Stremayerske Forordning havde fastslaaet, men det „indre Embedssprog“ er udelukkende Tysk. Denne Tilstand er endnu fremdeles herskende i de bøhmiske Lande. Der er ganske vist af det nuværende Ministerium, Korber, gjort Forsøg paa at bringe Sprogspørgsmaalet til en tilfredsstillende Afslutning, men uden Resultat. Tjekkernes og Tyskernes Politik bevæger sig allerede nu ikke mere indenfor Sprogspørgsmaalets snævre Grænser, men paa Socialøkonomiens vidt udstrakte Omraade, hvor de to Nationer snarere have Udsigt til at naa et Maal i Fællesskab.

* * *

Sprogspørgsmaalet mellem Tjekker og Tyskere er ikke løst; man er foreløbig kun gaaet afvejen for dets Løsning. Den sproglige Radikalisme er hørt op i det mindste paa tjekkisk Side. Sammenligner man de to kæmpende Partiers nuværende Stilling, bør man lægge Mærke til følgende: paa tjekkisk Side rækker Fordringerne og Ønskerne fra de to Sprogs Ligeberettigelse som Embedssprog til Kravet om det enkelte Sprogs Eneret, fra Landets administrative Enhed til dets administrative Deling. Den første Fordring taber dog i det mindste paa tjekkisk Side stadig mere og mere i Styrke. Det førende tjekkiske Partis — Ungtjekkernes — Organ „Národní Listy“ hælder stundom mere til den ene, undertiden igen mere til den anden Side. De ledende og indflydelsesrige Politikere blandt Ungtjekkerne (Kramár, Kaizl) holde mest paa Delingsprincippet, omend de hist og her ville

gaa med til Afvigelser fra Regelen. De yngre politiske Partier blandt Tjekkerne have — bortset fra det af Professor Masaryk ledede Folkeparti — ikke udarbejdet noget selvstændigt Program for denne Sags Vedkommende, men simpelthen overtaget de mest radikale Ungtjekkers Anskuelse, det vil sige, de træde i Skranken for Embedsmændenes Forpligtelse til at kunne begge Sprog og for Bevarelsen af Landets administrative Enhed. Det tjekkiske Folkeparti fremhæver derimod, at Tanken om Landets Udelelighed ingenlunde udenvidere behøver at rammes af Foranstaltninger, der træffes indenfor Landets Omraade og kun tilsigtede Administrationens Forbedring og Umuliggørelsen af de nu stedfindende Chikaner; Partiet har derfor erklæret sig for den administrative Deling og Retten til at blive Embedsmand selv for den, der kun behersker et af de to Sprog. Dette Standpunkt har fundet Udtryk i et Lovudkast, som, hvis det fik Gyldighed, vilde gøre det af med Tyskernes Fordring paa tysk Statssprog.

Paa tysk Side gik man i Aaret 1880 ud fra en administrativ Deling af Landet og Retten til at blive Embedsmand med kun ét Sprog, og paa dette Standpunkt staar endnu Flertallet af de tyske Partier. I Pintsen 1899 kom det tyske Folkeparti, det tyske Fremskridtsparti, de forfatningstro Godsejeres Forening, den kristelig-socialt Forening og den frie tyske Forening overens om et fælles Sprogprogram (det saakaldte Pintseprogram), ifølge hvilket de forlange alle hidtidige Sprogforordninger ophævede og Sprogspørgsmaalet reguleret ad legislativ Vej. De forenede tyske Partier kræve som

indre Embedssprog næsten overalt Tysk og vil kun „under visse Betingelser“ indrømme, at Bøhmisk maa være indre Embedssprog i de tjekkiske Krese af Bøhmen, men derimod ikke i Mähren og Schlesien. Det tyske Sprog skal efter de forenede tyske Partiers Pintseprogram være det Organ, hvorigennem Østrigs forskellige Nationaliteter gøre sig forstaalige indbyrdes, og som en Følge deraf skulde enhver Embedsmand kunne dokumentere Kendskab til Tysk. For Bøhmen og Mähren forlange de tyske Partier national Afgrænsning. Derimod er Altyskernes radikale Parti gaaet ud over Pintseprogrammets Bestemmelser og fordrer tysk Statsprog overalt. Da dette Parti desuden haaber paa, at Tyskerne med Tiden vil komme ovenpaa ogsaa i de tjekkiske Egne, og da det ikke ønsker at dæmme op for sine nationale Krigslyster, er det imod enhver national Afgrænsning. Altyskernes Parti vinder nutildags stadig større Magt og Betydning blandt Tyskerne i Østrig. De sidste Rigsdagsvalg viste en Fremgang for Altyskerne i Tallet af Repræsentanter. Tager man denne Omstændighed i Betragtning, maa man indrømme, at Udsigterne til et Forlig mellem Tjekker og Tyskere i Sprogsagen stadig blive svagere. Naar intet af de tjekkiske Partier kunde slutte sig til det tyske Pintseprogram, er det saa meget mindre at vente, at der skulde findes noget Parti blandt Tjekkerne, som fra sit Standpunkt vilde anerkende Altyskernes Sprogprogram endog blot som Grundlag for en Diskussion.

Skandinavismen.

Af P. Munch.

Julius Clausen: Skandinavismen, historisk fremstillet. (Det Nordiske Forlag 1901).

Hother Ploug: Carl Ploug og Skandinavismen (Tilskueren Juni og Juli 1901), og To Aktstykker vedrørende den politiske Skandinavismes Historie i Aarene 1856—57. (Historisk Tidsskrift 1901).

Ebbe Hertzberg: Skandinavismen og Krigen 1864. (Norske Morgenbladet 19., 20., 21. og 26. Juli 1901).

Efter lang Tids Stilhed er Skandinavismen pludselig bleven sat under Forhandling i den historiske Litteratur. Stødet dertil er givet af Hr. Julius Clausen ved en Bog, der behandler den skandinaviske Bevægelse fra dens første Begyndelse i Slutningen af 18. Aarhundrede lige til Halvfjerserne i 19. Aarhundrede. Dette Forsøg paa en oversigtsmæssig Behandling er højst interessant; det kan ikke noksom anbefales saaledes at tage et enkelt Spørgsmaal op og følge det gennem et langt Tidsafsnit; Side om Side med de alsidige Skildringer af korte Perioder hører denne Art Undersøgelser nødvendig med, om det skal lykkes at faa nogen Forstaaelse af Udviklingen. Men Opgaven har

i dette Tilfælde været meget vanskelig. For ret at løse den vilde der, — som Forfatteren selv siger i sit Forord — kræves et Værk i adskillige Bind, og det kan tilføjes, at mangeaarige Studier vilde være fornødne; det hørte jo i saa Fald til at skabe sig en indgaaende Forstaaelse ogsaa af den øvrige politiske Udvikling i de nordiske Lande i samme Tid. Hr. Clausen er ikke gaaet denne Vej; „Skandinavismen“ er en ret lille Bog og aabenbart forholdsvis hurtig skrevet. Forfatteren fastslaaer udtrykkelig, at han ikke tilsigter en „udtømmende Skildring“, men kun vil give nogle „Hovedtræk“. Men denne Fremgangsmaade har haft sine næsten uundgaaelige Farer. Skulde „Hovedtrækkene“ klares, og den Bedømmelse, Forfatteren overalt giver af Skandinavismen i dens enkelte Faser, falde med Vægt, da behøvedes netop en grundig Indsigt i de almindelige politiske Forhold, der kun kunde naas gennem meget langvarige Studier. Følgen er da, saa vidt skønnes, blevet, at den foreliggende Bog er bedst, hvor der kun fortællles; livligt og fornøjeligt beretter Forfatteren om de mange interessante Træk, der knytter sig til den skandinaviske Bevægelse; derimod forstaaer han ikke altid ret de forskellige Svingningers Karakter og Rækkevidde og deres Sammenhæng med de skiftende politiske Bevægelser; og desuden bliver der noget tilfældigt over hans Domme; han dommer rask og uforfærdet, ofte haardt, man fristes til at sige lidt flot, i mange Tilfælde, hvor en nærmere Undersøgelse vistnok vilde have gjort ham forsigtigere. Alt dette hindrer dog ikke, at den velskrevne Bog er interessant

at læse; der er i den fremdraget adskilligt Stof, der hidtil ikke har været vor Læseverden bekendt, — navnlig en Række Artikler fra svenske og norske Aviser, — og alt i alt giver den en Oversigt over Hovedtrækkene i Skandinavismens Udvikling, som er meget lærerig.

Først skildrer Hr. Clausen livligt Tilløbene til en skandinavisk Bevægelse i Slutningen af 18. Aarhundrede og de naive Former, den da antog. Med Rette fremhæver han, at Skandinavismen den Gang var rent litterær. Derimod synes det, at han gaar for vidt, naar han opstiller denne Bevægelse som udpræget international, kosmopolitisk i stærk Modsætning til det 19. Aarhundredes nationale Skandinavisme. Det er sandt, at det 18. Aarhundredes Stemning var mere kosmopolitisk end den, som raadede et halvt Aarhundrede senere, og sikkert nok fik de to Tiders Skandinavisme hver sit forskellige Præg derved. Men alligevel. Naar man i det 18. Aarhundrede tænkte paa en nøjere Tilslutning til Sverige end til noget andet Land, saa skyldtes det dog først den gode nationale Grund, at Sprogene stod hinanden saa nær, dernæst den anden lige saa nationale, at man havde en god Del Minder fælles. Hr. Clausen citerer et Par Vers af Zetlitz og af C. Ploug og siger derom: „For Zetlitz er det en Bevægelse henimod Skandinavismens Ideal, for Ploug henimod Nationalismens.“ Men nu hedder det netop i de citerede Linier hos Zetlitz:

„Vi Sverigs Mænd, vi Danmarks Mænd,
Vi Norges Mænd,
Vi alle Nordens stolte Mænd
er et igen.“

Der er deri en god Del Nationalisme, og ganske tilsvarende har Humanismen faaet sit, naar C. Ploug udbryder :

„Atter det skilte bøjer sig sammen,
en Gang i Tiden, vorder det eet,
da skal det frie mægtige Norden,
fore til Sejr Folkenes Sag.

Det er dog herved kun Meningen at advare mod at overdrive Modsætningen, at udtrykke den i alt for absolute Formler, ingenlunde at nægte Forskellen.

Iøvrigt paa viser Forfatteren i dette Afsnit, hvor lidet man da tænkte paa Norge, naar der taltes om Skandinavisme, og fremhæver stærkt, hvor løs den hele Bevægelse den Gang var. Den kunde da heller ikke blive nogen alvorlig Støtte for Frederik VI.'s af rent dynastiske Grunde fremkaldte Forsøg paa at blive Sveriges Konge i 1809 og 10.

Dernæst følger en Skildring af „den litterære Skandinavisme“, og efter den af „Studenterskandinavismen.“ Hr. Clausen sætter denne sidstes Begyndelse til 1842; dette er sikkert forkert, den maa regnes fra Tredivernes sidste Aar, og det synes, at han baade undervurderer dens politiske Karakter og dens Betydning; det er Kendskabet til Tidens almindelige Forhold, der her glipper. Studenterskandinavismen og dermed i Virkeligheden den politiske Skandinavisme i Danmark begyndte saa noget nær med det politiske Liv. I 30'ernes første Aar spirede dette, i Vinteren 1834—35 kom det til Gennembrud; der skabtes nu et liberalt Parti og indenfor dette en lydhør Kreds af politisk interesserede yngre Mænd med Orla Lehmann i Spidsen. Dem var det, der 1836 rejste den slesvigske

Bevægelse, dem var det, der i Løbet af det følgende Par Aar greb den litterære Skandinavisme og skabte den om; i deres Hænder var det, den blev til Politik, og det en Politik omtrent saa bevidst og klar som nogen Del af den Politik, der da dreves i Danmark.

Den 22. og 23. Februar 1838 bragte Lehmanns og hans Venners Blad „Kjøbenhavnsposten“ to Artikler om nogle Toldforhandlinger med Sverige. De sluttede med de klare og bestemte Ord: „Intet kan efter vor politiske Overbevisning være os kjærere end den størst mulige Tilnærmelse mellem Danmark og Sverige. En stor nordisk Tripelalliance, der forenede de ved Oprindelse og Historie, Sæder og Love, Religion og Aandsretning, Sprog og Litteratur, Fortidens Minder og Fremtidens Forhaabninger saa nær beslægtede Broderfolk, ikke blot til fælles Forsvar og indbyrdes Fred, men ogsaa til en mere aktiv, mere organisk samstemmende politisk Fremtræden, og en nøje Sammensmelten af alle de nordiske Folkestammers aandige Kræfter i en harmonisk Samvirken for Videnskab, Kunst og Kirke og for Udviklingen af en rig og mangesidet Litteratur i den ved svage Dialectforskelligheder uforstyrrede Sprogenhed, det er de to store sociale Acter, vi med glad Fortrøstning se udvikle sig i Begivenhedernes stille Skjød, og som en lykkeligere Efterverden vil fejre som en vigtig Epoke i Nordens verdenshistoriske Genfødelse. Intet kunde derfor være os mere kærkomment, end om det var muligt at realisere en Toldforening mellem Danmark, Sverige og Norge, der lettede og beskyttede den livlige Udtuskning mellem disse Landes paa en saa mærkelig Maade hinanden supplerende

Frembringelser og saaledes lagde Grunden til en commercial og industriel Enhed, der, styrket ved indbyrdes Understøttelse, havde Betingelserne for en fuld Selvstændighed i sig.“ Og 18. September samme Aar hedder det i en Artikel om Slesvig-Holsten: „Ogsaa i Skandinavien rorer Aanden sig stærkt, især i det sidste Aarti; og vi Danske tør vel gore os den Kompliment, at vi først have forkyndt, eller i det mindste bragt til Bevidsthed, den Sandhed, at Danske, Norske og Svenske kun er et Folk, af een Herkomst, med eet Sprog, og at lige som de have en fælles Fortid, saaledes bør de ogsaa have en fælles Fremtid.“

22. April 1839 skildrede derpaa Lehmann ved en stor liberal Partifest „hvorledes mange indsigtsfulde og patriotiske Mænd mene, at den bedste Garanti for Danmarks Velfærd vilde opnaas, dersom det saa nøje som muligt sluttede sig til det øvrige Skandinavien, ikke blot i Henseende til Videnskabelighed og Litteratur, men ogsaa i Henseende til gensidigt Forsvar og Politik.“

Samme Aar skrev Tscherning i et af sine Smaaskrifter „Den skandinaviske Foederation er intet tomt Hjernesvind. Man tænke sig en Stad ved Kattegattet f. Ex. Gothenborg, afsondret fra sit Land og gjort til Foederationens Centralpunkt, et Forbund oprettet som det tydske, kun fuldstændigere, med aarlig vxlende Suprematie i de tvende Kongehuse, Forbundscollegier, særegne Bestemmelser om Qualification til at blive Foederal-Borger, det vil sige berettiget til at ansættes i de Poster, hvortil Forbundet directe skulde udnævne, og man vil ane Muligheden.“ Og endelig siger Monrad

i Nr. 2 af hans „Flyvende politiske Blade“ 1840 forsigtigere og undskyldende sit Partis skandinaviske Optræden: „En levende Samfærdsel, saavel materiel som aandelig mellem Folkene, en nøje diplomatisk Tilknnytning mellem Regeringerne, det er Maalet for Danmarks Ønsker, og kun Regeringens Modstand eller Uvirksomhed i denne Henseende vilde kunne bevæge det til i Tankerne at overskride denne Grænse.“

Skandinavismen var da før 1842 proklameret af det liberale Partis Hovedblad og lyst i Kuld og Køn af de tre liberale Politikere, hvis Syn var videst, og som i 1848 blev dem, der tog Danmarks Styrelse i deres Haand. Endnu i Frederik VI.s Tid var Nordens Enhed indgaaet i Oppositionens Program ved Siden af Slesvigs Danskhed og den fri Forfatning. Hverken i den ene eller anden Henseende var man klar over Formen, hvori det skulde gennemfores, eller raadede over Magtmidler til direkte Virken for det; for dem alle var man endnu paa Agitationens forberedende Standpunkt, og det skal indrømmes, at ligesom Skandinavismen var kommet en lille Smule senere med end de andre Programpunkter, var Agitationen derfor i Danmark ikke naaet saa vidt. Først i Fyrerne fik den rigtig Fart, men da, som en Gennemlæsning af Hr. Clausens fyldige Skildring af dette Tidspunkt ogsaa vil vise, med skarpt politisk Karakter i nøje Tilslutning til „Kjøbenhavnspostens“ Program fra 1838. Derfor synes det unægtelig noget ubilligt, naar Hr. Clausen om „Studenterskandinavismen“ i Fyrerne med Benyttelse af en Vending fra en af Sangene siger, at Ordene „Det ved han ej,“ „kunde staa som Motto for

Studenterskandinavismens Historie“. Muligheden for at gennemføre det man vilde, kan meget betvivles, men man vidste i Virkeligheden lige saa godt, hvad der var Maalet, som politiske Partier ellers plejer at kende deres Maal, og for Eksempel lige saa godt som de Tyskere og Italianere, der samtidig sværmede for Tysklands og Italiens Enhed. Ogsaa fæstnes Ordet „Svada“ vistnok for ofte og for haanligt til de Taler, hvori Datidens Stemminger fik Luft. Sandt nok, der taltes meget og tit nok bredt og svævende, men „det levende Ord“ er nu en Gang en Magt, som ikke er at foragte; det var det da, og det er blevet ved at være det siden, selv om kræsne og forvante Tilhørere er blevne nok saa blaserede over for de Talere, der ikke bliver trætte af at gentage og at lægge til Rette for dem, de taler til. Maaske er det dog ogsaa lidt vel haardt, naar Studentersangens Ord:

„Han ved, han kommer ej som simpel Ven,
men som Repræsentant for Danmarks Bedste“.

frister Forfatteren til Udraabet „studentikost Højhedsvanvid“. Naar man ikke vil tage Udtrykket „Danmarks Bedste“ altfor moralsk højtidelig, saa var der dog noget om det.

I Skildringen af Begivenhederne 1848 fremhæves i god Overensstemmelse med den sædvanlige Opfattelse, at den skandinaviske Bevægelse i det Aar førte Sverige-Norge ret vidt frem, og rigtigt er det sikkert ogsaa, naar Hr. Clausen dernæst beretter om, hvorledes der i Aarene derefter til 1856 indtraadte en vis Hviletid, hvor man i hvert af de to Lande var tilstrækkelig optaget af sit eget. Uberettiget

turde det derimod være, naar der her siges „Da National-liberalismen har sejret i 1848, har dens Mænd foreløbig ikke synderligt tilovers for Skandinavismen, som de Aar igennem har brugt som Kampmiddel“ (S. 119). Dette knytter sig til en Forestilling om, at den københavnske Opposition i Aarene for 1848 var tyet „bag Skandinavismens fredhellige Hegn“ og var vundet frem i denne Dækstilling. Intet tyder derpaa. Skandinavismen var ikke før 1848 mere uskyldig end de andre Dele af Oppositionens Program, snarest mindre, og der findes ingen Antydning af, at de har brugt den som et Kampmiddel uden virkelig Interesse derfor; de glemte den da heller ikke efter 1849, men fuldt optagne først af Krigens Begivenheder, derpaa fra 1851 til December 1854 kastede tilbage i udpræget Oppositionsstilling, — hvad Hr. Clausen synes at glemme —, kunde de i denne Tid ikke foretage positive Skridt for den skandinaviske Sag. Da Skandinavismen 1856 faar ny Kraft, er det netop, fordi de Nationalliberale nu faar Magten igen, medens de før kun havde haft den saa nogenlunde Marts—November 1848, derpaa en stedse ringere Brøkdæl af den indtil Efteraaret 1851 og endelig fra 1851—55 slet intet.

Fra 1856 forlader Hr. Clausen til en vis Grad Oversigtsformen. Han har her haft til Raadighed et nyt og interessant Kildestof, en Brevsamling efterladt af „Aftonbladets“ ivrig skandinaviske Redaktør A. Sohlman, som først og fremmest indeholder Plougs Breve til Sohlman, og desuden har vel Begivenhedernes mere sammentrængte Karakter i denne Tid fristet ham ind paa en mere indgaaende Undersøgelse. Denne er dog

ikke ført til Bunds, og netop her savnes stærkest en fyldigere Kundskab om Tidens almindelige Historie. En grundig og eftertænksom Gennemlæsning af N. Neergaards „Under Junigrundloven“, vilde dog vistnok nogenlunde let have kunnet skaffe det fornødne Grundlag, og denne Bog kunde da tillige have tjent som Exempel ved dens kloge Forsigtighed i Bedømmelsen af Tidens Personer og deres Handlinger.

Dette Afsnit af Hr. Clausens Bog har da ogsaa været Genstand for en ganske kraftig Modsigelse fra C. Plougs Son, Hr. Hother Ploug i to Artikler i „Tilskueren“, hvortil slutter sig nogle Aktstykker, offentliggjorte i „Historisk Tidsskrift“. Med Paaberaabelse af Papirer, efterladte af C. Ploug, har han paa flere Punkter bestridt den i „Skandinavismen“ herskende Opfattelse af Faderens skandinaviske Virksomhed.

En Hovedindvending gælder Forbindelsen mellem den skandinaviske og slesvigske Bevægelse. Hr. Clausen hævder atter og atter, at for Danskerne i Almindelighed og Ploug i Særdeleshed blev Skandinavismen mest af alt et Middel til at beholde Slesvig og derigennem „selvisk“. Allerede S. 47 siger han i Anledning af nogle Ytringer af Lehmann 1842: „Slesvig blev Skandinavismens Akilleshæl. Thi det splittede Interesserne. Slesvig blev en Livssag for Danmark, men aldrig for Sverige eller Norge. Paa dette Skær strandede Skandinavismen, da Fordringen om Hjælp her efterhaanden gjorde de Nationalliberale mere selvvisk-nationale end skandinavisk selvopofrende. Slesvig blev Møllestenen om Skandinavismens Hals,“ og om Carl Ploug siger han i Omtalen af nogle Artikler

1859 (S. 150): „Han var en ægte dansk Mand, men han var paa Bunden en daarlig Skandinav, fordi han var Fraktions-Skandinav, fordi han var saa hildet, at han indsnævrede en stor Idé og brugte den i en mindre men ham personlig nærmere staaende og mere følt Sags Tjeneste.“ Hr. Hother Ploug har i „Tilskueren“ S. 453—56, som det synes med Rette, bestridt denne Opfattelse af Plougs Skandinavisme, og vist er det, at Plougs skandinaviske Virken i de følgende Aar noksom viste, at denne Sag for ham ikke var Nr. to overfor nogen anden. Men samtidig bør det fremhæves, at det er vanskeligt at se noget selvisk, noget Tegn paa daarlig Skandinavisme deri, at Danske ønskede Sverig-Norges Hjælp til Forsvar af Slesvig, (her selvfølgelig bortset fra den Inkonsekvens der nationalt set laa i Kravet om hele Slesvig). Slesvig opfattedes som dansk; for en god Skandinav var det dermed en Del af Norden saa godt som Sjælland, Skaane eller Trondelagen, og det var hver Skandinavs Pligt som Skandinav at være med at værne det. Dette var saa uomtvisteligt, at de Svenske og Norske, der ikke interesserede sig derfor, dermed netop viste, at de ikke var „gode Skandinaver“; og i Virkeligheden var da ogsaa Sveriges nationalt følede Skandinaver, Karl XV., Sohlman o. s. v. meget ivrige for Slesvig. Hr. Clausens som andre Skildringer af de Tidens Historie rummer mange Vidnesbyrd derom; det var kun Holsten, de ikke brød sig om. Et helt andet Spørgsmaal er det, om det var til Gavn eller Skade for den skandinaviske Bevægelse, at den Del af Norden, som hed Slesvig, da truedes med tysk Erobring; det virkede

paa den ene Side æggende og fremad drivende, men forøgede paa den anden Side Farerne ved Skandinavismen, og vanskeligt er det at sige, hvad der vejede tungest.

Af megen Interesse er det dernæst, at Hr. Clausens Klager over Losheden i C. Plougs Skandinavisme, har faaet H. Ploug til at offentliggøre en Række Oplysninger om en ret indgaaende Forbindelse mellem C. Ploug og de to svenske Konger. Under Studentermødet i Sommeren 1856 havde Ploug en Samtale med Oscar I., og i September samme Aar mødtes han med den daværende Prins Karl under dennes Besøg i København. Efter Aftale med dem tilsendte han i Nov. Kronprins Karl en Skildring af danske Forhold og Personer, og i Dec. fik endelig Kong Oscar tilstillet en hel lille Afhandling om Skandinavismen. Begge disse Aktstykker er nu optrykte i „Historisk Tidsskrift“, og navnlig det sidste frembyder stor Interesse. Ploug udvikler her, at Skandinavismen kan tænkes i tre Former: defensiv Alliance, offensivt og defensivt Statsforbund, dynastisk og reel Union. Kun det sidste, mener han, „yder fuldstændig Sikkerhed og bærer Haab og Livskraft i sig for kommende Tider“, de to Forbundsformer er ham kun tiltalende som Gennemgangsled. Han ser, at Tronfølgeordenen af 1853 træder i Vejen for en dynastisk Union, og efter en Drøftelse af Muligheden for at faa den omstødt, kommer han til det Resultat, at denne kun er ringe; „Bestræbelserne for den skandinaviske Idé,“ siger han, „synes derfor paa dansk Side mere at burde gaa ud paa at tilvejebringe de fornødne Betingelser end at burde rettes lige mod Maalet.“ Muligheden øjner han deri, at Konflikten

med Tyskland kan føre til Holstens og Lauenborgs Udskillelse, thi da „taber Arvefølgeoven af 31. Juli 1853 sin uangribelige Charakter“, og Danmark-Slesvigs fælles Repræsentation faar Ret til at hæve den. Fra svensk Side kan der virkes i den Retning, dels ved at tilskynde Danmark til Ejderpolitiken, dels ved Tilbud om en defensiv Alliance; skulde en saadan føre Sverig-Norge i Krig med Tyskland, da venter Lønningen det. „Den Krone, som Toget over Beltet ikke forskaffede Kong Karl den Tiende, den vilde en svensk Hær, der gik over Beltet i modsat Retning, ikke for at erobre, men for at frelse Danmark ufejlbarlig hjembringe.“

Om Unionens Karakter udviklede han endelig, at Danmark skulde indtræde ligestillet Sverige og Norge med Bevarelse af Junigrundloven; desuden skulde der være en Fællesrepræsentation for de tre Riger, Slesvig skulde bevare en vis Selvstændighed og den tysktalende Tredjedel af dets Befolkning have lige Ret med Danskerne.

Dette var unægtelig en dristig Optræden. Redaktøren for et af Danmarks største Blade, tilhørende et Parti, der støttede Regeringen, forhandlede paa egen Haand med en anden Stats Konge om at faa Landets Arvefølge ændret til Fordel for ham. Stærkere Vidnesbyrd om Plougs vidtgaaende Skandinavisme kan ikke tænkes; han maa for at have kunnet gøre dette, have levet sig helt ind i Forestillingen om Nordboerne som eet Folk; man tænke sig blot, af hvad Art denne Handling vilde have været, om det havde været med en hvilken som helst anden Fyrste end netop Sverige-

Norges, han havde forhandlet. Det forbyr ikke, at den Svensker, gennem hvem Forhandlingerne førtes, C. L. Dahlfeldt fandt Grund til i et af sine Breve at spørge, „aabner man i Danmark Breve til private Personer.“¹⁾ Det vidner tillige om den dristige Uforfærdethed og stærke Handletrang, der altid prægede Ploug; som han i sine Artikler kunde være voldsom til det yderste, hvad enten hans Angreb faldt med Retfærdighedens Vægt eller rummede den største Uretfærdighed, saaledes gik han i sin Politik lige paa uden noget som helst Hensyn til Følgerne for ham selv, naar han troede at kunne tjene en Sag, han omfattede med Varme. Og nægtes kan det ikke, at som dette Skridt var dristigt, saa var der yderst ringe Udsigt til Held. Det at ændre Danmarks Tronfølge Lov, just som den var vedtaget, og tiltraadt af hele Rækken af Stormagter, var en dristig Tanke, der vidner om, at dens Ophavsmands stærke Følelser havde ladet ham miste den rolige Bedømmelse af, hvad der var muligt.

Imidlertid, saa fantastiske Planerne kan synes, man var endnu nær ved 1848, det Aar, da man havde set saa mange mærkelige Ting, og Kong Oscar hørte dem med Glæde. Efter H. Plougs Oplysninger (Tilskueren S. 451) lod han svare, at ogsaa han ansaa den dynastiske og reelle Union for Maalet og en defensiv Alliance for et Middel dertil. Og i Overensstemmelse dermed handlede han. Han veg ikke tilbage for at foreslaa Frederik VII. et Forbund. Hr. Clausen sætter efter en Artikel i „Ude og

¹⁾ Brev af 16. Decbr. 1856 blandt Plougs efterladte Papirer, der af Hr. H. Ploug velvilligst er overladt mig til Benyttelse.

Hjemme“ 1861 denne Henvendelse til Marts 1857, Hr. H. Ploug efter Optegnelser blandt Faderens Papirer til Februar. Men vist er det i hvert Fald efter det saaledes oplyste, at den svenske Konge har drevet en aktiv Politik med det Maal for Øje at samle hele Norden. Han foreslog i den Hensigt Danmark Forbund; han forhandlede med den danske Skandinavismes ivrigste Fører Carl Ploug, og det kan tilføjes, at ved samme Tid stod han i Forbindelse med indflydelsesrige franske Kredse og opnaaede gennem dem skandinaviske Udtalelser i den franske Presse og Litteratur. (Se Neergaard: „Under Junigrundloven“ S. 143 samt Clausen: Skandinavismen S. 125—26 og 134—35). Interessant vilde det være, om det kunde lykkes ved Undersøgelser i svenske og franske Arkiver at bringe Klarhed over, hvor vidt disse Forhandlinger har været førte. Noget Resultat bragte de jo imidlertid ikke, det hele strandede ved Frederik VII.s af Scheele inspirerede Afslag paa Forbundstilbudet og Oscar I.s kort derefter indtrufne Sygdom.

Da Tiderne atter blev til det, optog C. Ploug imidlertid ganske tilsvarende Forhandlinger med Karl XV. Hr. H. Ploug omtaler (Tilskueren S. 459), at en Forbindelse mellem dem holdtes vedlige mellem 1860 og 63 gennem Friherre Liljencrants, og han har givet mig Lejlighed til at se de tre opbevarede Breve. Det første af disse af 15. Juli 1860 fra Liljencrants til Ploug udtaler kun et Ønske om en Samtale under et Besøg i København. Det andet af 13. Marts 1862 (63?) er derimod Svar paa et Ønske fra Ploug om at aabne en ny Forhandling med Karl XV.; det gaaer ud paa,

at Kongen er rede, og at Liljencrants vil være Mellemand. Det tredje er af 30. Marts 1863 og oplyser, at Ploug 25. samme Maaned har tilstillet Kongen en nærmere Skildring af sine Ideer. Kongen tiltræder, hvad Ploug har skrevet „om en foderativ Forbindelse eller Forbundsstat med fælles Konge, fælles Regering og fælles Parlament (dette sidste sammensat dels efter Folkemængde, dels efter Nationalitet)“, men han tror ikke at Øjeblikket er inde, „da Gavnligheden og Nødvendigheden af en nordisk Helstat antagelig ikke uden yderligere Tryk fra tysk Side vil blive tilfulde forstaaet i Danmark“. Han venter hurtigst mulig Oplysninger fra Ploug om danske Partier og Personer. Naar Ploug har ment, at Stemningen i Sverige er mod en blot og bar Alliance, da tror Kongen det ikke. „Visselig kan man sige, at den almindelige Mening i Sverige er mod en Alliance, som tilsigtede at ordne de skandinaviske Landes indbyrdes Forhold endelig med Forpligtelser for Sverige uden tilsvarende Garantier“ — „men helt anderledes vilde man opfatte en Alliance, som kun var en foreløbig Foranstaltning for at berede Overgangen til en foderativ Forbindelse og som blev sluttet med Danmark skilt fra Holsten.“¹⁾ I god Overensstemmelse hermed var det Kong Karl i Sommeren 1863 optog Allianceforhandlingerne med Danmark; det synes uomtvisteligt, at hos ham som hos Oscar I. har en varm Følelse for Danmarks Sag været forenet med et rastløst Ønske om at foje ogsaa dette Rige

¹⁾ Denne som de andre Udhævelser er af vedkommende Forfatter.

til Familien Bernadottes Lande. Til Forbundsplanerne knyttedes i den svenske Konges Tanker nu som i 1856—57 Unionsforhaabningerne.

Heller ikke Ploug havde slaaet sig til Ro ved de nye Forhandlinger med Karl XV. Allerede 3. Marts 1863 havde han henvendt sig til Sohlman med Forslag om Skridt i samme Retning. Han tilstillede ham under denne Dato et langt og oplysende Brev ¹⁾ med Paa-skriften „privatissime“. Det hævdes her, at Danmark nu staar ved et Vendepunkt, „da der maa vælges afgørende mellem Nord og Syd.“ „Efter hvad jeg ved“, skriver han, „indser vor Regering ogsaa dette og tillige, at naar Opinionen i Sverig, som det har vist sig, er mod en Alliance, hvormed vi for Øjeblikket kunde nøjes, saa maa der fra dansk Side gøres andre Tilbud.“ En Opgaaen i Sverig som Provins efter det Ønske, som en Del af det svenske Aristokrati nærer, er umulig, „derimod er det billigt og rimeligt, at Sverig og Norge faar fuld Garanti for, at de Ofre, Danmarks Forsvar kan komme til at koste, blive erstattede og gengældte baade middelbart og umiddelbart. Men denne Sikkerhed giver en nordisk Forbundsstat med fælles Regering, fælles Repræsentanter for Fællessager og Fællesskab i alt det Ydre i Diplomati og Flaade, hvortil Enhed i mange materielle og andre Forhold, Mont, Maal, Vægt, Told, Borgerrettigheder o. s. v. efterhaanden nødvendig maa og vil komme “ „Hovedvanskeligheden bliver det dyna-

1) Findes i Sohlmans Brevsamling paa Biblioteket i Stockholm. Citatet her er efter en Afskrift i H. Plougs Besiddelse

stiske Spørgsmaal, men det skal og maa løses, enten ved en Frasigelse mod Erstatning (hvad der vil blive meget svært) eller ved en Sammensmeltning af Dynastierne (hvad maaske vil gaa lettere). Imidlertid paa-lægger denne Vanskelighed stor Forsigtighed, indtil det Øjeblik kommer, da man er forberedt paa at be-sejre den. Det er derfor i den dybeste Fortrolighed, jeg meddeler Dem, hvad jeg ved. For 14 Dage siden er et saadant Forslag fremstillet for Hamilton, der har syntes at gaa ind paa det og straks har skrevet til Stockholm. Men Manderstrøms for faa Dage siden ankomne Svar skal være undvigende.

Jeg kan meget godt forstaa, at Eders Regering kan have Betænkeligheder. Det kan være, at Forslaget er blevet lost og ubestemt fremstillet; det kan være, at man ingen Tillid har til Halls Ministerium, og vil holde sig tilbage til vi faar et andet. Men skjønt jeg personlig mistroer vor Statsraadspræsident i alle Maader og kun med stor Bekynring ser nogen alvorlig og vanskelig Sag lagt i hans Hænder, saa maa jeg dog indrømme, at det bestaaende danske Ministerium vil have meget lettere ved at gennemføre Ejderstaten og Skandinavismen end et hvilket-somhelst nyt, hvis Kræfter er uprovede, og som først skal vinde Tillid; thi at der vil rejse sig Modstand i det afgørende Øjeblik er ganske naturligt, og hvis denne kastede Regeringen overende, var Sagen jo tabt for lang Tid. Altsaa, vil den nuværende Regering i Danmark virkelig gaa i denne Retning, saa tror jeg ikke, det paa nogen Maade kan forsvares at stode den tilbage. Man vil derved kun drive den over i vore

Modstanderes Lejr, tvinge den til at give efter for det tyske Forbund og Holsten. Hvis Sverig nu holder sig tilbage, naar et saadant Forslag virkelig gøres, saa vil vi To næppe opleve at se Skandinavismen gøre noget stort Fremskridt; thi da vil Danmark synke tilbage i Helstatens Mudder, og om det nogensinde kommer helt op deraf er meget tvivlsomt.“

Han foreslaar da nu Sohlman at skrive i Aftenbladet om en Union, i saa Fald vil Ploug tage Debatten op og anbefale Unionen i „Fædrelandet“, og begge to kan da virke for at faa Sagen drøftet ogsaa i den norske Presse. Disse Forhandlinger i de to Blade aabnedes ogsaa i Juli 1863; Hr. Clausen omtaler dem (Skandinavismen S. 175), men da han synes at have overset det paagældende Brev i den Sohlman'ske Samling, har han ikke kunnet være klar over denne Forhandlings Karakter.

Dette Brev viser saaledes, at C. Ploug, i stærk Følelse af, at en Union maatte til, om Sveriges Hjælp skulde vindes, i 1863 har forsøgt noget nær den samme Politik som 1856; det synes tillige at vise, at den danske Regering nu har været inde paa lignende Tanker, men hvor vidt disse har gaaet, ses ikke; højst oplysende vilde det være, om andre, der maaske raader over Breve eller Aktstykker derom, vilde fremlægge disse, eller om en af de interesserede Parter vilde forsøge, om Spørgsmaalet kunde løses ved Undersøgelser i de to Landes Arkiver.

Foreløbig nøjedes man dog som sidst med Forbundsforhandlinger mellem de to Regeringer, og atter denne Gang førte det hele til intet. I Septbr. mødtes

Kong Karl paa Ulriksdal med sine Ministre, og disse standsede ham i Planerne, hvorpaa man langsomt og forsigtig trak sig ud af Forhandlingerne. (Se derom Neergaard: Under Junigrundloven II S. 678—704).

Saa blev et Par Maaneder efter Faren overhængende for Danmark, og Sverigs Skandinaver satte al deres Indflydelse hos Kongen ind paa at drive ham frem til Handling. De opnaaede hans Lofte om væbnet Hjælp efter nogle højst forvirrede Samtaler, de telegraferede det til København, og den 15. Dec. 1863 bragte da „Fædrelandet“ det berømte Telegram, „22,000 Mand kommer og han selv.“ Hr. Clausen stempler Plougs Optræden ved denne Lejlighed som „taabelig og ufin“ (S. 190). Den skyldes dog mest, at han ikke har kjendt Sagens Sammenhæng, men i Overensstemmelse med den v. Quantenske Skildring i „Af Dagens Krønike“ 1889 har troet, at Telegrammet var sendt fra en noget fantastisk Mand ved Navn Rosenmüller, og at de 22,000 var skabt af dennes egen „ophedede Hjerne“. Han har her mærkelig nok overset, at Emil Elberling i samme Aargang af „Af Dagens Krønike“ har givet Besked om, hvorledes Sagen hang sammen, og at v. Quanten i en følgende Artikel har refereret disse Oplysninger. Telegrammets Afsender var ikke Rosenmüller, men Sohlmanselv; denne var „Fædrelandets“ faste Meddeler, hans Telegrammer var netop bestemte til Offentliggjørelse i Bladet, og han var saa paalidelig en Meddeler som tænkes kunde. Han sendte i de Dage i Telegrammer og Breve Meddelelse efter Meddelelse i samme Aand, som det nu er oplyst af Hr. H. Ploug (Tilskueren S. 566—73). Det ufine bort-

falder da ganske, C. Ploug var i sin gode Ret til at trykke Telegrammet. „Taabeligt“ er vel ogsaa et stærkt Ord at bruge derom, men vist er det, at besindigt var det ikke. En saadan Meddelelse burde af en Redaktør med Plougs Indflydelse og Anseelse ikke være sendt ud uden den fuldeste Vished; den kunde først ophidse til uoverlagt Handling, den kunde siden fremkalde den dybeste Skuffelse. Og Ploug maatte jo vide, at der var ret langt fra de Løfter, man kunde opnaa af Kong Karl i et bevæget Øjeblik, til de Handlinger, hans Ministre forte igennem. Han reves atter her med af sin stærke Følelse, han blev „saa jublende glad“, at det rolige Overlæg brast; tilføjes bør det, at det samme synes at have været Tilfældet for Sohlman; som hans Brev til Ploug af 15./12. (Tilskueren S. 569) viser, byggede han Telegrammets stærke Erklæring paa et noget svagt Grundlag. —

Hr. Clausens Bog og Hr. Plougs Artikler har endelig givet Anledning til en Artikelrække i det norske „Morgenbladet“ 19.–26. Juli 1901 af Professor Ebbe Hertzberg. Det Spørgsmaal, han tager op, er Norges og Sveriges Holdning under Krigen 1864. Han bebrejder for det første Ploug og især Sohlman den stærke Pression, de øvede paa Karl XV. for at drage ham ind i Kampen. Han hævder stærkt, at alle disse Privathenvendelser stred mod de konstitutionelle Principper, disse Mænd ellers hyldede. Dette er rigtigt; Selvmodsigelsen er der, men Forklaringen ligger nær. De konstitutionelle Grundsætninger kom baade hos Sohlmann og Ploug i Strid med deres nationale Følelser, og de maatte vige; det Hensyn, som syntes dem

det mindre, traadte tilbage for det større; Ploug skulde jo ogsaa siden som Højrepolitiker komme til at vise, at Begejstringen for det folkelige Selvstyre ikke var den af hans Ungdoms- og Manddomsfolelser, der sad fastest hos ham; da han i sit skandinaviske Arbejde skød alt andet til Side for de nationale Op-gavers Løsning, var han i god Overensstemmelse med sig selv.

Professor Hertzberg rejser imidlertid tillige det langt betydningsfuldere Spørgsmaal, om Sverige-Norge gjorde Ret i at blive udenfor Krigen. Han besvarer det med et afgjort Ja, og hans Forsvar derfor er, at en Indgriben vilde have ført til et Angreb af Rusland fra Finland. Han bygger dette paa nogle Aktstykker, der i Foraaret 1864 kom i den svenske Regerings Hænder, en Række Breve fra russiske og østrigske Statsmænd. De offentliggjordes den Gang i det svenske „Dagligt Allehanda“ og det engelske „Morning Post“. Professor Hertzberg anser deres Ægthed for uomtvistelig, og nærværende Anmelder savner Forudsætninger for at kunne bedømme den. Depecherne viser tydelig nok den nære Forstaaelse mellem Rusland og de to tyske Magter, der ogsaa af adskillige andre Grunde synes uomtvistelig, og ligesaa sikkert turde det være, at Rusland var fast bestemt paa at modsætte sig ethvert Skridt, der kunde føre til nogen Art af Skandinavisme. Professor Hertzberg gaar videre og slutter, som det synes paa et mindre sikkert Grundlag, at Rusland ligefrem lagde an paa at faa en Lejlighed til Indblanding for da at bringe Ulykkerne ind over Skandinavien. Dette synes tvivl-

somt, men tilbage bliver der det, at Sverige-Norges Deltagelse i Krigen efter al Sandsynlighed vilde have fremkaldt Ruslands. Og vist er det, at Karl XV. allerede i Februar 1864 gik ud derfra. I et af Hr. Ploug (Tilskueren Side 575) i sammentrængt Referat meddelt Brev af 11. Februar angives i et Afsnit, han ikke har fundet Plads til i „Tilskueren“, de Grunde, Karl XV. da havde givet Sohlman for at holde sig tilbage fra Krigen. Disse er i det hele oplysende for hans Tænkemaade. Først siger han, at Hensynet til Ministeriets Standpunkt ikke er afgørende, og derpaa følger andre Grunde: 1) England vil næppe gaa med, og „det eneste Grundlag, hvorpaa Sverige sammen med England kunde optræde, og det eneste, hvorpaa Christian selv vil have nogen Hjælp, er Londoner Traktaten, og for dens Opretholdelse vil virkelig hverken han eller Frankrig nu lægge to Straa i Kors blot for at tjene Grev Russell og Glücksborgeren; 2) det svenske Kabinet har i skandinavisk Interesse villet gaa en helt anden Vej end den, Hall tilsidst betraadte. Siden Holsten blev udsondret og Tyskland truede med Eksekution, skulde Danmark i Stedet for Novemberforfatningen, som det svenske Kabinet udtrykkelig havde advaret imod, have opstillet en Hær paa 20,000 Mand ved Dannevirke, foretaget en vel ordnet og forberedt almindelig Afstemning i Slesvig, om man ønskede Danmarks Grundlov af 1849, og naar man da vel havde faaet en Majoritet, straks inkorporeret Slesvig. Det havde været et simpelt og talende skandinavisk Program, om hvilket Folket vilde samle sig, og for hvilket Sverige straks havde kunnet op-

træde med Kraft, og som Napoleon baade i Overensstemmelse med sine Principper og sin Interesse for Skandinavien vilde have understøttet. Men Hall nægtede det: han vovede ikke en saadan Afstemning.¹⁾

3) Napoleon vil nu ikke gøre det aller ringeste, saa længe Russell bliver siddende.“ „Rusland har indgaaet en hemmelig Alliance med Preussen, baade for det Tilfælde, at Sverige skulde optræde og i Tilfælde af Angreb paa Rhinprovinsen.“ „Frankrig har lovet Sverige at holde Rusland i Schak med en Flaade i Østersøen, men vil som sagt ikke gøre det ringeste, før Russell bliver styrtet. Men saa snart Lejlighed virkelig tilbyder sig for det til at optræde, vil det være for en Union mellem Danmark, Slesvig og Sverige-Norge, med aabenlys Ophævelse af Londonertraktaten.

5) Opstilling af et Korps i Skaane nu vilde se ud som Onske om at fremkalde en Revolution i København og straks blive fortolket saaledes af England og mulig, med eller uden telegrafisk Begæring af Glücksborgeren, fremkalde en engelsk Intervention i København, hvorom der allerede havde været Tale, samt paaskynde en ulykkelig Tid.“

Kong Karl havde da et rigt Forraad af Grunde, og vist er det, at hvad man saa vil mene om de andre, maatte Frygten for Rusland veje særdeles tungt. Trods alt optog han dog endnu saa sent som i Maj 1864, ikke

¹⁾ Der vides intet om et saadant svensk Forslag, der jo vilde have ført helt udenfor den Basis. paa hvilken Forhandlingerne før Krigen forts.

Forbundstanken, men sine og C. Plougs gamle Unionsideer ved det saakaldte von Qvanten'ske Unionsforslag. Dette var dog paa Forhaand uden nogen Mulighed for Gennemforelse, mere en Beroligelse for Kongens Følelser end praktisk Politik.

Resultatet blev da, at Sverige-Norge ikke kom med i Krigen, og Professor Hertzberg mener som sagt, at dette var til Lykke for de tre Lande. Det kan næppe nægtes, at han har Ret. Meget af den Haan, hvormed de skandinaviske Politikere har været overdænget i Anledning af den ene eller anden Handling, er uberettiget, men eet staar fast, at i et afgørende Punkt tog de fejl. Det var i deres Tro paa, at Norden virkelig betød noget som krigsførende Magt, at det vilde have været en stor Fordel at faa Sverige-Norge med i Kampen. Det var det samme Fejlsyn, der ledte til Troen paa, at Danmark kunde føre en alvorlig Krig, og at en modig og udholdende Krigsførelse kunde skaffe os Hjælp fra fremmede Magter. Hvis man havde kunnet faa sig selv til at se Sandheden under Øjne, kunde man med Tallene for de evropæiske Hære for sig have sagt: Danmark kan ikke alene føre Krig med de tyske Stater, Sverige-Norges Hjælp forslaar lige saa lidt, og bringer den tillige Kamp mod Rusland, forøger den blot Ulykkerne. Man kunde fojet til: Englands Hjælp bringer kun Sikkerhed for Øerne, og Frankrigs er umulig, da det ikke kan tage Kampen op med de tre Østmagter. Havde man været klar derover, maatte dansk Politik været indrettet derefter. I Stedet lod man staa til, haabede uden ret at vide hvorfor, at naar Afgørelsen kom, skulde der vise

sig et eller andet, der frelste os, naar blot vi sloges godt selv.

Men vanskelig falder det alligevel at bebrejde de Tiders Politikere deres Fejlsyn. Deres Opfattelse af Staternes Magtforhold, Alliancemuligheder o. s. v. delte de jo med noget nær alle Datidens evropæiske Politikere. I den Menneskealder, som er gaaet siden da, er det blevet klart som Dagen, at Stormagternes militære Overlegenhed over Smaastaterne er uendelig, og adskillige Erfaringer bærer Vidnesbyrd om, at en Krig mellem Stormagter nu er blevet noget altfor farligt til at nogen af dem skulde vove det til Hjælp for en lille Stat, hvor tappert den saa end forsvarer sig. Grækerne, der selv sloges saa slet som muligt, fik Hjælp, fordi Fjenden var det uskadelige Tyrki; Boernerne, der har kæmpet med fortvivlet Haardnakkethed, faar ingen Hjælp, fordi deres Modstander er det stærke England.

Alligevel befæstes og rustes der fra Grækenland til Sverige-Norge, i Svejts som i Danmark, og højlydt lyder Talen om at holde ud til Hjælpen kommer. Endnu lader man staa til uden at gøre sig Mulighederne klare. Endnu har ingen lille Stat koldblodig sat sin Sikkerhed i den kulturelle og folkelige Udvikling, der i Sønderjylland som andre Steder har vist sig at være et sikrere Værn for de smaa Folk end Vaaben og Fætsninger er det for Smaastater. Kan man da forlange, at dette skulde være forstaaet i 1863? Man havde Krigen 1848—50 at se tilbage til, Danmarks Flaade var Preussernes overlegen, Nordens stærkere end det hele tyske Riges Flaader. Havde Polens Skæbne vist, at Hjælp kunde udeblive, saa havde

Vestmagternes Indskriden for Tyrkiet, Frankrigs for Italien vist, at der ogsaa var Tilfælde, hvor den kunde faas. Der var Fristelser nok til at foregøgle sig al Slags Kampforhaabninger og Allianceforventninger. Bedre vilde det været, om man ikke havde givet efter for Fristelserne, men det bør indrømmes, at der vilde hørt en sjælden Klogskab til for at modstaa dem. En Del af Sveriges og Norges Politikere, hvis Følelser ikke i samme Grad var med i den Sag, det gjaldt, havde en saadan Klogskab, men det var jo saa meget lettere for dem. Der har i sin Tid i Danmark været nogen Bitterhed mod dem; den turde nu være forsvundet i Forstaaelsen af de gode Grunde, der ledede dem, selv om der er nogen Følelse tilbage af, at Manderstrøms Politik overfor Danmark, da man havde besluttet ikke at hjælpe, kunde været aabnere, end den blev. —

Hr. Clausens Bog rummer da meget nyt og interessant, og den har givet Anledning til en endnu vigtigere og interessantere Debat om den gamle Skandinavisme. Der er formentlig i den en Del Misforstaaelser og ikke faa ubillige Bedømmelser; Skandinavismen og dens Mænd ses i det hele taget vel meget fra oven. Forfatteren har derved fulgt en ikke ualmindelig Tendens til at behandle Fortidspolitikere overlegent, hvor mere nedstemte Toner vilde have været baade retfærdigere og mere vidnet om Forstaaelse af de Vilkaar, hvorunder Politikere nu en Gang virker. Men det skal ikke derfor glemmes, at han har Ret i den Hovedbetragtning, at Skandinavismen ikke var trængt til Bunds i Folkene, navnlig ikke i Sverige og Norge, og

at dens Talsmænd meget undervurderede de Vanskeligheder, der stillede sig mod den. „Ingen vil forundre sig over, at der farer os Danske en Skræk i Blodet, hver Gang vi hører Tale om diplomatiske Underhandlinger. Brændt Barn skyer Ilden“, skrev „Københavnsposten“ 1838 i en af sine første skandinaviske Artikler. De Mænd, der stod bag den, undgik ikke at give os et nyt advarende Eksempel. Diplomatisk og militært tabte Nationalliberalismens Mænd. Statsretlig satte de Slesvig til, og frem mod det forenede Norden naaede de intet Skridt. Men for ensidig fæstes Blikket ofte herved. Det bør huskes og siges, at folkelig, nationalt sejrede de. Det Nordslesvig, der, da deres Gerning begyndte, var næsten glemt i Danmark og kun lidet forstod sig selv, knyttede de uløselig til det danske Folk, hvor meget saa Grænsepælene skiller statsretlig. De tre Folk, der, da de tog fat, stod hinanden fjernt, bandt de sammen med Baand, der trods alt har holdt; helt anderledes end før føler Danske, Svenske og Norske sig som en folkelig Hellhed overfor andre Folk. Og det kan tilfojes, at til den demokratiske Frihed, som nu raader i Danmark, lagde de for to Menneskealdre siden Grunden. Æren derfor er deres, selv om en Del af dem siden kom til at se med Bekymring paa den Udvikling, de selv havde skabt.

Ved
afsløringen af mindesmærket
for
A. D. Jørgensen.

Den 31. Avgust 1901.

Festtale af Hans Olrik og Sange af Niels Møller.

Højtærede forsamling!

A. D. Jørgensen har et sted i sit ypperste værk,
„Den nordiske kirkes grundlæggelse“, dvælet ved den
runeindskrift, som så fyndig ender således:

nu skal stenen
stande på bjerget.

Med sin dybe forståelse af de svundne tiders åndsliv
har han været grebet af den stolte fortrøstning til
eftertiden, som taler ud af den gamle runeskrift og
som ikke er bleven gjort til skamme: den dag idag
taler stenen sit kraftige sprog til os.

Den samme uforgængelighed ønsker vi det mindes-
mærke, vi her er samlede om. Lad det, slægt efter
slægt og sekel efter sekel, kundgøre A. D. Jørgensens
navn! Lad det vidne om vor taknemmelighed til den
store historiker og fædrelandsven, og lad det mane de

kommende slægter til at værdsætte hans minde således som det fortjener!

Denne sten er rejst ved Provinsarkivet i København, og det er meningen, at den senere skal flyttes hen foran den rigsarkivbygning, som en gang må bygges, forhåbentlig i en ikke fjern fremtid.

Dermed er der på en vis måde først mindet om om A. D. Jørgensen som rigsarkivar.

Den mand, der stilles i spidsen for vort samlede arkivvæsen, har i sandhed en betydningsfuld gerning; men den tiltrækker sig kun i ringe grad de manges opmærksomhed, og end mindre kan den gøre regning på alles forståelse. A. D. Jørgensen vil dog mindes netop som rigsarkivar. Han var den første, som bar dette navn, og det blev udtryk for det mægtige organisationsarbejde, han udførte. Han skal altid huskes som den, der gjorde arkivernes skatte lettere tilgængelige, og end mere skal han huskes som den, der fik rejst de tre provinsarkiver og derved reddede et uberegnelig stort tal af aktstykker til Danmarks historie fra glemsel og fra undergang. Allerede den samtidige historiegranskning har stået i dyb gæld til A. D. Jørgensen for hvad han her har udrettet; men eftertidens forskning vil komme til at stå i endnu langt dybere gæld til ham.

End mere skal dette mindesmærke dog tale til samtid og eftertid om historiegranskeren og historieskriveren A. D. Jørgensen.

Det skal vidne om denne sjældne ånd, som var i stand til at spænde over alle områder af vor historie, fra oldtid til nutid, fra middelalderens blodige kampe

til det 19de århundredes politiske brydninger, fra de gamle folkeviser til vor tids mangeartede digtning, fra samfundets upersonlige udvikling til det enkelte menneskelivs sjælelige dybder.

Han havde det skarpe blik, som kan se, hvor kun de færreste kan se, og som er for sikkert til at bryde sig videre om de andres måde at se på. Skønt han helt var autodidakt, kom han derfor til at stå i første række blandt den kritiske, metodiske granskings mænd. Han gik til sine studier med det radikale grundspørgsmål: Hvad véd vi egentlig, og hvorfra véd vi det? Hvor er den virkelige kilde, og af hvad art er den? Han grov ned til grunden i vor historiske viden, så klart og enkelt på kildernes værd og bortskar med fast hånd hvad der ikke var ægte kilde, selv om han derved skulde støde hårdt imod nedarvet overlevering og gængs opfattelse.

Men denne nøgterne kritik gik hånd i hånd med en rig fantasi, en fantasi så frodig som en digters. Historiens begivenheder blev for ham til levende billeder, alt foregik for hans øjne, han levede med sine historiske personligheder.

Sammensmeltningen af to så forskellige faktorer gav hans granskning præg af det ualmindelige, frembragte de originale, ofte overraskende synsmåder, den næsten trodsig selvstændige dom, der tidt tager læseren fangen, stundom også ægger til modsigelse, men i alt fald bestandig er helstøbt og mandig. Om videnskaben i nogle tilfælde næppe vil underskrive A. D. Jørgensens resultater, — det gør ingenting. De har dog deres betydning som udslag af en stor personlig-

heds tankeliv, og de kan altid sætte en strøm af ideer og overvejelser og følelser i bevægelse.

Thi under A. D. Jørgensens granskning ligger der en fylde af følelse, som giver den farve og glød. Læser man hans skrifter og afhandlinger, slår det én, hvor ofte hans ord kommer fra hjertet og går til hjertet. -- Havde han ikke haft det dybe følelsesvæld, så havde han måske været sikrere på altid at få sine resultater godkendt, han havde — om man vil — været korrektere; men han vilde ikke have kunnet rive med sig som nu, han vilde ikke have været den skarptskårne forfatterpersonlighed, kort sagt, han vilde ikke have været den A. D. Jørgensen, som vi kender og som vi beundrer.

Hvor fremragende og vidtskuende A. D. Jørgensen end er som historiegransker, vilde dog kun forholdsvist få over hele landet ret have kendt ham, hvis han ikke tillige havde været den store historiskriver. Han pranger ikke med glimrende blomster, og fra hans have står der ikke nogen bedøvende duft. Men han skriver så jævnt og så dansk. Det er den danske naturs stilfærdige skønhed, som genspejler sig i hans stil. Den forstås af alle, og den gør indtryk på hver den, der ikke er blottet for åndelige interesser. Ingen dansk historiker har som han fået hele folket i tale, og han er derved bleven en opdrager for alle, — så sandt historien, fortalt på rette måde, er i stand til at opdrage en hel nation.

Men hvad er den samlende grundtanke i al A. D. Jørgensens virken? Det er hans stærke, handlekraftige fædrelandskærlighed. Der var glød

i den, og dog var den altid kritisk ædruelig. Derfor var han vor fører, og derfor er han vor læremester. Mest af alt er dette mindesmærke rejst for fædrelandsvennen. Derfor står der ikke på stenen: „Rigsarkivar A. D. Jørgensen“, heller ikke „Historikeren A. D. Jørgensen“, men der står „Sønderjyden A. D. Jørgensen.“ Thi det var hans sønderjydske fødsel, som gav hans fædrelandskærlighed dens farve og dens styrke. Den store nationale ulykke afskar hans hjemstavn fra Danmark, men den mægtede ikke at afskære danske fra danske, og ham gjorde den end mere dansk. Han, der i forvejen havde den høje stræben, men endnu ikke den klart udformede stræben, han fik ildåben til sin manddoms gerning, da Sønderjylland kom under fremmedherredømme. Det var denne uendelige smerte, som gjorde fædrelandet til ét og alt for ham, og det var den, der gjorde ham til historiker; vi har vidst det alt længe, og vi har nu fået hans egne ord derfor. Da var det også, han nemmede den stolte tanke om, hvad der kræves af den, der vil være historieskriver for sit folk, den tanke, som han anvendte på Sakse, men som passer så mærkelig på ham selv. Hans egne ord om den, der har været grebet af folkesjælens dødsangst og derfor kan tolke folkets historie med myndighed, står derfor nu på hans mindesten.

Men han var for stærk en natur til blot at svale sin sorg i det fjerne svundne og af fortiden hente en tåget trøst og et drømmende håb. Der måtte tænkes på fremtiden, og der måtte handles i øjeblikket. Åndeligt og nationalt måtte båndene fæstnes og styrkes. Så

blev han da med sin rige personlighed den, der vel bandt os stærkest til vore landsmænd syd for Kongeå. Så virkede han ved sine klare skrifter og ved sin fængslende tale for Sønderjyderne og dermed for alle danske. Der er her udrettet en gerning, som har været i det stille, men som er et hovedled i det ædlest nationale værk, vi har set udført.

(Lad dækket falde!)

A. D. Jørgensens træk skal allermest være et minde om, hvad han udrettede for folkets sag, en kraftig maning til os og vore efterkommere om ikke at glemme den helligdom, som var kernen i hans livsværk.

På udvalgets og bidragydernes vegne overdrager jeg da dette mindesmærke til Rigsarkivet.

Rigsarkivets skatte er nationale minder. Lad da også denne bautasten være et nationalt minde! Lad den tale kraftig til os om den mand, der i nedgangstider løftede sit hoved og bidrog til at højne vort folk, styrke dets selvfølelse og livsmod og forme dets mål!

Ære være A. D. Jørgensens minde!

I.

Mel.: Ur svenska hjärtens djup.

Den ringe sjæl får lang tids frist,
til ælde knuger den tilsidst
og smulrer den som sand;
men ham har døden årle slugt,
hvis hu sig svang i falke-flugt,
før tanken bar sin fulde frugt,
mens hjærtet stod i brand.

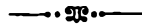
En ædel falk, som rasted ej,
før let ad luftens høje vej
han fór, så vinden sang;
bag øjets hvasse dybe ro
mod dyst hans hjærte frejdig lo,
og kæk fra sky med krummet klo
han på sit bytte sprang.

Men tit på spændte vinger lå
han tyst og gennem luften så'
hen over jordens krans,
hvor store syners stille tog
forbi hans øje mægtig drog
i måne-disens dæmrings-kog,
i solens klare glans.

Han higed ud mod bjærge-land
mod himlens hvide stjærne-brand,
men hastig hjem han fór,

hvor bøgen suser mildt i lund,
 hvor banken stiger grøn og rund,
 hvor blæsten leger over sund
 og mosgrå minder bor.

Men mest ham jog hans vinge-slag
 omkring det gamle hus, hvis tag
 hans rede bar tilforn;
 det brændte i hans hjærte-vrå,
 det bed så salt, det syn, han så':
 hvor brune sten i gruset lå,
 der stod den stride torn.

II.

Mel.: Længe var Nordens.

Hil ham, der ej, da
 sandfog fra sønder
 lagde sit dødslin
 over vor vang,
 kun paa sin tankes
 strengeleg kendte
 vanhåbets brystne
 modløse klang.

Heller han følte
 hænderne hærdes,
 nemmed i nøden
 hælmlandets råb;

kærligheds luc
svulmed i hjærtet,
ildned hans arbejd,
heded hans håb.

Livet har magt,
når livet har vilje,
frejdighed for sig og
varsomhed bag;
tyst skal vi virke,
skulder mod skulder,
uden at trættes
nat eller dag.

Sindig den sejge
marehalm moder
yderst det golde
dodblege sand,
da kan det myge
frodige grønsvær
klæde i fred vort
ældgamle land.

Litteratur.

Kr. Erslev. Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning. Kjøbenhavn 1901.

Først efter 19 års forløb har professor Erslev givet os den fortsættelse af sin „Dronning Margrethe“, der var lovet i denne bogs hovedtitel „Danmarks Historie under Dr. Margrethe og hendes nærmeste Efterfølgere“. Andre litterære arbejder og ikke mindst hans akademiske lærervirksomhed har været medvirkende hertil, men ganske bortset fra disse forhindringer er det forståeligt nok, at selve æmnet ikke havde den dragende kraft som den foregående menneskealders historie med sin geniale hovedperson og hendes sejrrikt gennemførte planer. Tilmed var en hovedside af kongens historie, nemlig den svenske opstand og Kalmarunionens opløsning, behandlet så indgående og dygtigt, at her så godt som intet var at ændre, og medens tyngdepunktet i „Dronning Margrethe“ netop lå i skildringen af hendes unionelle politik, samler interessen sig denne gang om den sønderjydske kamp.

To store opgaver tog kong Erik i arv efter sin fostermoder: Unionens opretholdelse og Sønderjyllands generhvervelse, og dertil føjede han selv en ny: Udviklingen af en selvstændig af Hanseaterne uafhængig borgerstand. Ingen af disse opgaver mægtede han at løse, og haarde er de domme, der fældes over ham af historieskriverne ligefra Arild Hvitfeld og ned til Frederik Barfod. Ene A. D. Jørgensen danner med særlig henblik på Sønderjylland en undtagelse. „Kong Erik havde ikke været sin opgave voxen, men ingen Dansk vil kunne nægte ham sin højagtelse og taknemlighed“, hedder det i de „Fyrretyve Fortællinger“. Hvilke nye resultater har nu denne bog bragt, hvilke ændringer må den medføre i vor opfattelse af denne tid?

Ligesom Erik i Danmark i det hele og store hævdede den stærke, næsten uindskrænkede kongemagt, der var grundlagt af Valdemar Atterdag og Margrethe, fulgte han også i unionens styrelse det spor, hans forgængerinde havde anvist ham. Tværtimod Skandinavismens opfattelse af Kalmarunionen som et forsøg på at sammensmelte de tre folk, at skabe et „treenigt Norden“ godtgjorde Erslev i 1882 med uomstødelig sikkerhed, at unionen, som den førtes ud i livet af sin stifterinde, betød og måtte betyde Danmarks overherredømme. Og om unionsbrevet, som man tidligere havde opfattet som det fuldgyldige udtryk for dronningens tanker, påvistes det, at det svarede saa lidet til hendes ønsker, at hun gjorde alt for at lade det synke i glemsel og i dets sted sætte sin egen viljes uskrevne lov, hvis grundtanke ikke var en dansk-svensk-norsk kongemagt, men en udvidelse af den danske konge-

magt, så den rakte fra Ejderen til Nordkap, fra Vesterhavet til den botniske bugt. I praxis viste dette sig ved, at medens så godt som alle vigtigere slotte og len i Sverige og Norge overdroges til danske (eller tyske) adelsmænd, fandt det tilsvarende aldeles ikke sted i Danmark. Men denne politik stik mod selve unionens grundlov, hvis hovedtanke netop var, at hvert rige skulde bevare sin indre selvstændighed, måtte lide skibbrud i det øjeblik, de to andre folks nationalfølelse og selvbevidsthed blev vakt. Med urette har derfor eftertiden kastet skylden for opløsningen alene på Eriks skuldre, ansvaret falder tilbage på dronning Margrethe, omend det er sandsynligt, at bruddet vilde have haft en mindre absolut karakter, hvis det var indtruffen under en mere smidig og overlegen regent.

Også overfor Sønderjylland stræbte kong Erik efter samme mål som dronning Margrethe, men midlerne var unægtelig forskællige. Optaget som dronningen i begyndelsen af sin regering var af at skaffe sin søn Sverigs krone, havde hun forsonet sig med de holstenske grever, der efter Valdemar Atterdags død havde bemægtiget sig Sønderjylland, og givet dem hertugdømmet som arveligt len. Men da det rette øjeblik kom efter hertug Gerhards fald (1404), forstod hun med list og lempe ved køb og pant at gøre sig til herre over så godt som hele landet; kun Als og Gotorp med en del af Sydslesvig blev i Holstenernes magt. Man kan ikke undre sig over, at disse ikke i længden roligt fandt sig i dronningens fremtrængen, omend denne nok så meget var skjult under venskabs maske; 1410 greb de til våben, og der begyndte nu en krig, der af-

brudt af talrige frugtesløse voldgiftsmøder og stilstande, som ingen af parterne overholdt, først fandt sin endelige afslutning ved freden i Vordingborg 1435. Denne krig, under hvilket forholdet til Hansestæderne for begge parter var af den mest afgørende betydning, er fortræffelig skildret af forfatteren; meget nyt har han fremdraget og, hvad der ikke har været let, han har forstået at gengive et så genstridigt stof som alenlange ubehjælpelige referater af voldgiftsmøder på en sådan måde, at det ej virker ensformigt og trættende. Helt end følge hans skildring af kampen, vil vi dog dvæle lidt ved de standpunkter, ud fra hvilke den førtes, så meget mere som der netop her gives en fylde af nye oplysninger og synspunkter fremsatte med den tankens klarhed og skarphed, der parret med den største omhu i undersøgelsen er så karakteristisk for professor Erslevs hele forfattervirksomhed.

De unge holstenske grevers standpunkt kan sammenfattes i de to sætninger: Sønderjylland er et selvstændigt land, og Sønderjylland er deres slægts arvelige len, hvilket sidste de hovedsagentlig støttede på det lensbrev, kong Valdemar Eriksen 1326 havde givet deres oldefader grev Gert, hvorimod deres faders forlening med hertugdømmet i 1386 stod for dem som noget mere underordnet. Medens greverne vedblivende holdt fast ved dette program og ud herfra krævede at blive forlenede med hertugdømmet, forandres kongens opfattelse af dettes retsstilling i årenes løb. På stridens første stadium falder den for så vidt sammen med Holstenernes, som han anerkender, at landet er et arveligt len; ved at gribe til våben mod deres lens-

herre havde greverne imidlertid forbrudt lenet, der derfor måtte falde tilbage til ham. Udfra dette synspunkt fældes Danehofsdommen i Nyborg (1413), der frakendte Schauenburgerne al ret til hertugdømmet. Der kunde protesteres mod denne dom, og der blev protesteret, men få år efter dukker en fuldstændig ny opfattelse op, mod hvilken alle Holstenernes breve og beviser magtesløst måtte prelle af, dens rigtighed forudsat. Uden at det er muligt helt at påvise overgangen fra det ældre standpunkt til det nye, hævdedes det nu, at Sønderjylland slet ikke var noget arvelen, thi det var en del af Danmark, og i Danmark kendtes den slags len aldeles ikke; det kunde kongen bevise ved vidnesbyrd fra alle rigets landsting. Det var en provins ligesom Fyen og Jylland, og når grevernes forfædre faktisk havde haft herredømmet der, ja da skyldtes det ganske andre grunde: Pantsætning eller simpel erobring, aldeles ikke nogen forlening.

Hvorledes var det nu muligt, at kongen, sikkert i den bedste tro, kunde fremsætte en sådan påstand, der stod i den skarpeste modstrid til de faktiske forhold? Med rette gør professor Erslev her opmærksom på en omstændighed, der er af den største betydning for vurderingen af alle middelalderens og den begyndende nytids statsretlige teorier, og som ikke tidligere er bleven tilstrækkelig betonet. Det er tidens utrolig ringe historiske viden. Man havde nogenlunde rede på begivenhederne, så langt de ældste dalevendes hukommelse rakte tilbage. „Om hvad der lå forud, var der derimod ikke mere nogen mundtlig overlevering; man måtte bygge på, hvad man kunde læse i

de middelalderlige årbøger, og disses magre efterretninger ydede kun ringe oplysning, eller man måtte slutte ud fra de spredte dokumenter, som man ret tilfældig havde fået fremdraget. Herfra faldt der enkelte lysglimt over fortiden, men ellers hvilede denne ganske i mørke; man kunde hverken få sammenhæng i tildragelserne eller forståelse af forholdene.“ Mindst gælder dette Holstenerne. De viser sig ganske vist såre uvidende, når talen er om politisk geografi; Sønderjylland ligger i Tyskland, om end på grænsen af Danmark, siger de. Men de har haft deres arkiv i god orden, og deres statsretlige teorier er i det hele og store rigtige. Selv om man i vore dage vilde lægge hovedvægten på forleningen af 1386, ikke på den fire år efter ophævede forlening af 1326, havde de dog ret i, at hertugdømmet var et arveligt len. Ulige svagere står kong Erik, omend hans opfattelse delvis lader sig forklare. Det var for så vidt rigtigt, at len i almenevropæisk forstand ikke fandtes i Danmark. Hvad man der kaldte len, var, som Erslev andetsteds har påvist, kun en administrativ inddeling, lensmanden var en slet og ret kgl. embedsmand, ikke en så godt som uafhængig herre som i Tyskland. Men han overså, at rundt omkring ved rigets grænser havde der siden Valdemar Sejrs dage udviklet sig en række len, hvis fyrstelige indehavere efterhånden havde opnået en stilling, der var de tyske lensmænds såre lig. Af disse „fyrstelen“ var imidlertid ene Sønderjylland tilbage, og selve dette havde man vænnet sig til at opfatte som en samling af enkelte landsdele og slotte; for en tid, der havde så ringe historisk sands,

lå det da nær at udvide de forhold, der gjaldt for hver enkelt af disse dele, til at omfatte det hele land.

Det er bekendt, at kampen om Sonderjylland endte med Holstenernes sejr. Vel erobrede Erik selve Slesvig by, således at Gottorp kom i den yderste nød, og han opnåede, at opmanden, den tysk-romerske konge Sigismund fradømte greverne al ret til landet. Men Gottorp blev frelst, og trods Sigismunds dom kom borg efter borg i Holstenernes vold; da de 1431 havde erobret kongens hovedfæstning, den af ham anlagde borg ved Flensborg (Duborg), var kun en smal strimmel af Nordslesvig i dansk besiddelse. Hvorledes kampen mellem de tre nordiske rigers konge og de holstenske grever kunde få dette udfald, er et spørgsmål, der aldrig tilfulde vil kunne udredes, selv om den foreliggende bog giver gode fingerpeg til gådens løsning. Man skal således vogte sig for at overvurdere betydningen af den hjælp, Danmark fik fra broderlandene, og man må vel erindre, at Holstenerne til stadighed fandt bistand hos flere nordtyske fyrster. En meget stor fordel fremfor de danske havde de desuden deri, at de boede så nær ved selve kampobjektet. Thi de erobringer, kongen gjorde på sine sommerfelttog — og om andet kunde der ikke godt være tale fra dansk side — tog de tilbage om efteråret og vinteren. Hvad der måske er det mest afgørende, er Hansestædernes stilling. De havde begyndt med at være nevtrale, havde derpå en kort tid stået på kongens side, omend ydert valent; men forbittrede over hans forsøg på at indskrænke deres handelsprivilegier skiftede de front og gik til slut over på grevernes parti.

For dem selv blev krigen til liden gavn og ære; vel fik de ved freden deres privilegier bekræftede, men da de ikke opnåede reelle garantier for deres overholdelse, betød dette uendelig lidt, og den sundtold, kongen midt under krigen (rimeligvis 1429) havde begyndt at opkræve, blev stående trods deres protester. Men de hjalp Holstenerne frem ved at aflede opmærksomheden fra Sønderjylland, og en så afgørende begivenhed som Duborgs fald skyldtes til hælvten deres medvirkning. Selv om Holstenerne ved kampens ophør sad inde med den største del af landet og beholdt det ved freden, må det dog huskes, at de langt fra vandt alt, hvad de havde ønsket; det statsretlige hovedspørgsmål om den arvelige forlening udskødes til senere afgørelse. Og forgæves havde Eriks udholdenhed ikke været, så vist som uden denne næsten en menneskealder lange kamp Holstenerne ikke i 1460 havde kåret Danmarks konge til deres greve. Skulde det end i det lange løb vise sig, at dette blev ligeså skæbnesvangert som kong Eriks sundtold, må det dog huskes, at foreningen i henved 400 år virkede til alle parters tilfredshed.

Kongens politik kan sikkert overvejende føres tilbage til hans eget initiativ, og den rette opfattelse af hans personlighed bliver derfor af den største betydning. Hvad samtidens historieskrivere beretter om mennesket Erik, er ikke meget, og det lidet der haves, stammer endda fra fjendehånd, men udfra de spredte træk, der findes i tidens aktstykker, navnlig de hanseatiske rådsherrers depecher, er det lykkedes forfatteren at tegne en fin og forstående karakteristik. Det ligger nær at sammenligne kongen med hans forgæn-

ger dronning Margrethe. Ligesom hun var han fuld af høje tanker om sit kald, ivrig efter at fremme såvel kronens magt som sine undersåtters vel. Men hvor uendelig forskellig var han alligevel ikke. Dronningen yndede ikke at tænde to ilde på en gang, hedder det træffende i en lybsk krønike; hun vandt frem gennem indrømmelser, som hun senere forstod at bryde brodden af, medens han ingensinde lærte, at man i politik ikke får et æble uden at give en pære istedet. En svensk dom om hende lyder, at hun var over al måde listig, hun yndede at fare med lempe, de klare afgørelser var ej hendes sag; han derimod er en hidsig og i høj grad åben natur, til fingerspidserne en rettens mand, båret oppe af en klippefast tro til, at han har retten på sin side, og at denne ret må sejre, kort sagt et stort stykke af en idealist. Det slog mig ved min første flygtige gennemlæsning af bogen, hvor uendelig tragisk i ren antik forstand kong Eriks skæbne i grunden var, og det glædede mig at se, at forfatteren selv på den allersidste side netop brugte dette ord. Thi den ret, han kæmpede for i en kamp, hvor kronen tilsidst blev indsatsen, var jo juridisk set uret. Han havde uret, når han i sin unionsstyrelse gjorde Danmark til hovedlandet, men så fortvivlet artede forholdet sig, at han i virkeligheden ikke kunde gøre andet. Thi i selve magtfordelingen mellem de tre lande lå netop Kalmarunionens dødsspire, så vist som Danmark var for stærkt til at ville indrømme Sverige og Norge en ligestilling, for svagt til at kunne undertvinge dem. Og i kampen om Sønderjylland havde Holstenerne utvivlsomt den formelle ret på deres side,

men ligeså utvivlsomt var det en livsbetingelse for Danmark at få dette spørgsmål løst på en sådan måde, at leddet atter kom i lave. Han mægtede ikke at nå dette mål, lige så lidt som han ævnede at knække Hanseaternes merkantile overherredomme, men det er hans ære, at han kæmpede derfor til det sidste, og „eftertiden bør i alt fald anerkende, at han i store grundspørgsmål viste sine efterfølgere på Danmarks trone den rette vej.“

Professor Erslevs bog er et indlæg til gunst for denne konge, hvis navn og gode rygte er bleven så stærkt medtaget, den er helt igennem båret oppe af ønsket om at fælde en retfærdigere dom, og der er da heller ingen tvivl om, at det billede, den giver af kongen, lange tider vil blive stående. Man kan forsåvidt godt kalde den et oprejsningsskrift, en „ehrenrettung“ for at tale tysk, men det behøver næppe at siges, at den er kemisk fri for de fejl, der som oftest klæber ved den slags litteratur. Den står fuldt på højde med „Dronning Margrethe“, selv om den efter forholdenes hele natur ikke vil medføre en så gennemgribende ændring i vor opfattelse af tiden. Skildringen af sammenstød mellem forskællige nationer plejer ikke så sjældent at få vedkommende forfatters nationalfølelse til at koge over, selvom disse sammenstød ligger så langt tilbage i tiden, at man ikke skulde tro, de kunde tænde nogen ild. Ligesom „Dronning Margrethe“ — og til alt held ligesom næsten al moderne dansk historieskrivning — er denne bog i fuldeste mål objektiv i national henseende. Selvfølgelig kan man se, at den er skrevet af en dansk; det vilde ikke være godt

andet. Men der ydes de holstenske grever fuld ros for deres dygtighed og udholdenhed, ligesom det erkendes, at de såvel som Hansestæderne havde den juridiske ret på deres side. Og jeg tager vist næppe fejl, når jeg påstår, at den mand, der står forfatterens hjærte nærmest, ikke er kong Erik, men hans modstander, den svenske frihedshelt Engelbrecht Engelbrechtsen, han, „der virkede mere for sit folk end nogen før eller senere“, der vakte dets slumrende nationalfølelse og rejste Sverigs bønder til kamp for landets frihed og ret.

M. Mackeprang.

Haandbog
i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie.
Udgivet af de Samvirkende Sønderjydske Foreninger.
Redigeret af Franz v. Jessen. Kjøbenhavn 1901.

Det lader sig ikke nægte, at der var en tid, da kendskabet til de nordslesvigske forhold just ikke var dybtgående i kongeriget. Selvfølgelig menes hermed ikke, at det skortede på interesse for befolkningens nationale kamp; tværtimod. Men kun i de allergroveste træk vidste man besked om de våben, hvormed der kæmpedes, og om livet, som det levedes dernede til dagligdags. Man var tilbøjelig til at tage ret lyrisk på tingene, minderne spillede en mægtig rolle, og rejserne i Sønderjylland artede sig for såre mange som en slags valfarter; man „studerede“ hovedsagelig slagmarkerne fra de to krige og opsøgte de faldnes

grave. Jeg vil ikke sige, at man glemte de levende for de døde, men det er dog et spørgsmål, om ikke et besøg ved en soldatergrav for de fleste stod som mere tillokkende end et besøg hos en nordslesvigsk bonde. „Derovre fra Grændsen“ er karakteristisk for denne tid. I alt dette er der i de forløbne år foregået en lykkelig forandring; interessen har fået en sund realistisk ballast, og megen virkelig kundskab er spredt ud mellem folk. De forskællige foreninger, dagspressen og ikke mindst dette tidsskrift har her gjort en god gærning. Men adskilligt var der dog endnu, som det langt fra var hver mands sag at skaffe sig tilforladelig kundskab om, fremfor alt et så vigtigt punkt som optanternes retsstilling. Den foreliggende bog har afhjulpet disse mangler; efter dens fremkomst vil ingen dansk med rette kunde sige, at han ikke har kunnet få besked om Nordslesvigernes politiske kår.

Bogens fremkomst skyldes i direkte linje egentlig ingen ringere end fhv. overpræsident v. Köller; det var nemlig udvisningspolitikken, der bragte redaktør Fr. v. Jessen på den gode tanke at samle al den tidligere meget spredte viden i en håndbog, og ved betydelige ofre fra de „Samvirkende Sønderjydske Foreninger“ er det lykkedes at udgive denne i en så monumental skikkelse. Thi det skal strax siges, at ganske bortset fra dens nytte er håndbogen en særdeles smuk bog, så smuk, at det vilde være synd ikke at gøre opmærksom herpå. Redaktøren har på dette felt haft en kyndig hjælper i hr. Gerh. Heilmann, hvem den kunstneriske og typografiske ledelse har været overdraget, og både han og trykkeriet har med ære skilt sig fra

dette hverv. Trykket står rent og skarpt, og de af hr. Heilmann tegnede friser danner en med smag valgt indledning til hver afdeling; ligeledes fortjener flere af kortene al ros for deres klarhed. På ét sted forekommer det mig dog, at man ikke har været rigtig heldig, nemlig med indholdsfortegnelsen. Jeg synes, at valget af typerne hverken er smukt eller praktisk, og jeg ved, at jeg får ondt i øjnene, hver gang jeg skal bruge den! Dette være nu ikke sagt til forklejning for bogens gode navn og rygte, thi den kan godt fremlægges som et bevis på den smukke plads, dansk boghåndværk har tilkæmpet sig i udlandet, ikke mindst i sammenligning med det tyske, tilhned når det betænkes, at det jo ikke har været formålet at give en lækkerbidsken for bogelskere, men noget af så afgjort praktisk natur som en håndbog.

Håndbogen falder i to hovedafsnit, et mindre sproglig-historisk og et større praktisk-politisk, grænsen mellem dem dannes af freden i Wien, der skabte det egentlige „nordslesvigske spørgsmål“, og deres størrelsesforhold er omtrent som en til to. Det nordslesvigske spørgsmål er jo så nøje knyttet til fortiden, at en historisk indledning var absolut nødvendig; noget andet er, om den havde behøvet at være så omfattende. Dette udelukker selvfølgelig ikke, at man er glad over de enkelte bidrag, der hver på sit felt er såre værdifulde. Professorerne Wimmer og Steenstrup har skrevet om runemindesmærkernes og stednavnenes bidrag til bestemmelse af befolkningens nationalitet; således at disse afhandlinger ingenlunde er uddrag af forfatterens større arbejder om disse æmner, men har

absolut selvstændig videnskabelig værdi. P. K. Thorsen har behandlet landets og folkets navn samt folkesproget, og medens den første af hans afhandlinger nok giver anledning til nogen kritik, vil den anden sikkert vække stor opmærksomhed indenfor sprogmandenes kreds, ikke mindst fordi forfatteren har ment at kunne vise, at folkesproget i sognene mellem Slesvig og Husum har været under stærk påvirkning af svensk. Er denne påstand rigtig, må det svenske herredømme i disse egne, om hvilket runestenene og krønikerne beretter, have slået meget dybe rødder. Foruden oversættelser eller uddrag af de vigtigste statsretlige aktstykker indeholder afsnittet tillige et par bidrag af E. Elberling og P. Lauridsen. Den første har givet en selvfølgelig meget sammentrængt, men særdeles ros-værdig oversigt over delingstankens historie, der yderligere fastslår den alt forud bekendte sandhed, at denne tanke vandt ulige større tilslutning i Tyskland end i Danmark; den anden har skitseret folkesprogets livsvilkår gennem tiderne og mere indgående behandlet sprogreskripterne af 1850—52. Om denne så stærkt angrebne ordning udtaler hr. Lauridsen en dom, der vidst i det hele og store nu må siges at være den almindelige i Danmark, men som får særlig betydning i hans mund: „Vore bestræbelser vare ikke udadelige, siger han, men i højmod, tålsomhed og retsind ragede de højt op over alt, hvad vor modstander nogensinde har vist på dette område.“

Håndbogens andet og ubetinget vigtigste hovedafsnit, det praktisk-politiske skal — efter forordet — give en redegørelse for de folke- og statsretlige, ad-

ministrative og politiske forhold, der har betydning for Nordslesvig. Det indledes passende med oversættelser af de tidligere delvis meget vanskelig tilgængelige fredstraktater for 1864 (med tilhørende grænsereguleringsprotokol og -kort) og 1866, Åbenrå-konventionen af 1872 og den præjisk-østrigske overenskomst af 11. oktober 1878, hvorved § 5 sattes ud af kraft. I nøje tilslutning til freden i Wien og Åbenrå-konventionen findes desuden en overordentlig indgående og grundig anonym undersøgelse om „Danske Undersaatters traktatmæssige Retsstilling i Sønderjylland“ med et lille tillæg om optantbørnenes retsstilling, til hvilken redaktoren i bogens slutning har føjet overlandrettens betydningsfulde dom i den Helene Reimerske sag. Da jo netop disse forhold for tiden står i allerførste række, vil denne afhandling sikkert blive en af de allermest benyttede, tilmed da den er skreven så klart og fatteligt, som det vist overhovedet er muligt at behandle dette for lægmænd i så høj grad vanskelige spørgsmål, hvis inderste kerne ligger i forskællen mellem begreberne indfødsret og undersætsforhold. Det følgende afsnit indeholder nordslesvigsk befolknings- og sprogstatistik, samt en oversigt over værnepligtsforholdene; dernæst gøres der rede for sammensætningen af de politiske repræsentationer, såvel rigsdagen som landdagen, og for befolkningens deltagelse i valgene, for kommunal- og retsvæsenet, kirke- og skolevæsenet, forenings- og presseretten. Endelig sluttes bogen med et nordslesvigsk biografisk lexikon, samt en tidstavle over de vigtigste begivenheder siden 1864.

Det vil af denne sammentrængte indholdsangivelse ses, at der i alle disse afsnit er samlet en sum af viden, som det enten tilforn var ganske umuligt for enkeltmand at skaffe sig, eller som i heldigste fald måtte sammenplukkes fra mange forskællige og underlige steder. Hvem falder således på at søge Åbenrå-konventionens text i den danske „Rigsdagstidende“ for 1882—83, det eneste sted hvor denne overenskomst vides at være trykt! At give en sagkyndig kritik af hele dette så forskælligartede materiale formår anmelderen ikke; jeg skal derfor indskrænke mig til nogle bemærkninger om de bidrag, der synes mig mest betydningsfulde. Et meget stort arbejde er således nedlagt i den af arkivassistent West udarbejdede befolknings- og erhvervsstatistik, idet stoffet har måttet uddrages direkte af de officielle tyske eller projsiske tabelværker, uden at man i nogen synderlig grad har kunnet skyde genvej ved benyttelsen af „Provinsialhåndbogen“. Spørgsmålet er dog, om der ikke er gjort lovlig meget ud af det. Selvfølgelig hører en selvmordsstatistik hjemme i en fuldstændig befolkningsstatistik, men jeg nægter ikke, at jeg med glæde vilde skænke forfatteren både selvmorderne og de fremmede religionsbenedere, når jeg i stedet for kunde få en statistik over landejendommenes størrelse. At Nordslesvig er et udpræget bondeland, er jo bekendt nok, men det vilde være interessant at få dette talmæssig belyst, og en ligning mellem projsisk „reinertrag“ og dansk hartkorn lod sig vel nok finde. Medens hr. West dog havde sit materiale indsamlet, har H. V. Clausen først selv måttet tilvejebringe det grundlag, hvorpå han har

udarbejdet sit i allerhøjeste grad interessante kort over talesproget hos de bosatte grundejende mænd i et udsnit af Nordslesvig omfattende Åbenrå og Sønderborg amt samt Nørre Rangstrup herred; det har bl. a. den fordel fremfor samme forfatters tidligere offentliggjorte sproglig-statistiske kort, at det giver de absolutte tal, ikke blot procenttallene, der i så små enheder som en kommune let kan blive misvisende. I forening med redaktøren har han desuden bearbejdet statistiken over alle rigsdagsvalgene fra 1867—98, der her for første gang foreligger samlet i så detailleret skikkelse. Foruden Gustav Johannsens læseværdige udsigt over den politiske udvikling siden 1864 og oversættelserne af de parlamentariske forhandlinger angående det nordslesvigske spørgsmål må endvidere fremhæves det meget vigtige af landdagsmand Hanssen-Nørremølle skrevne afsnit om rets- og forvaltningsvæsenet, der jo adskiller sig så stærkt fra de tilsvarende kongerigske forhold, at den rette forståelse frembyder store vanskeligheder, medens på den anden side netop denne forståelse er absolut nødvendig for enhver, der virkelig vil trænge ind i Nordslesvigernes stilling. Ikke mindst vanskeligt har det her været at overføre de tekniske tyske administrative og juridiske udtryk på dansk, og det må håbes, at håndbogens oversættelser må blive almenanerkendte, således at den tidligere forvirring i oversættelserne af institutioner som Schöffengericht og Schwurgericht nu må forsvinde. Til slut blot et par ord om det biografiske lexikon, der omfatter såvel danske som tyske, der efter 1864 har virket i Nordslesvig, Det har hidtil næsten

været umuligt at skaffe sig biografiske oplysninger om disse mænd, thi Dansk biografisk Lexikon standser for Sønderjyllands vedkommende med 1864, og dets store tyske sidestykke Allgemeine Deutsche Biographie medtager ikke nulevende personer. Det var derfor en fortræffelig idé af redaktøren at give os dette lexikon, men det har sikkert været en idé, der ingenlunde har været let at realisere. Ligesom Nordslesvigerne overhovedet — som rimeligt var — har forfattet flertallet af artiklerne i håndbogens praktisk-politiske del således også her, af de 101 levnedstegninger skyldes de 71 dem, og det fortjener at anføres, at biografierne af de tyske personligheder er skrevet roligt og sagligt uden lidenskab og uden brug af stærke adjektiver.

Med rette har håndbogen i det hele holdt sig fjærnt fra al polemik. Dens mål skulde jo heller ikke være at kritisere den præjsiske styrelse af Nordslesvig, men at give så fyldige og pålidelige oplysninger som mulig om dette herredømme og befolkningens stilling til det for derigennem at skabe et solidt grundlag for forståelse og kritik. Hvorvidt dette formål er nået, kan naturligvis strængt taget først afgøres, når bogen har været benyttet i nogen tid, først og fremmest af bladmænd for hvem den vil være ganske uundværlig. Hverken redaktøren eller udgiveren behøver dog at være ængstelige for dommens udfald, tværtimod kan de allerede nu trygt indkassere den tak, enhver nationalt interesseret dansk, hvad enten han lever nord eller syd for Kongeåen, vil vide dem for denne gode og smukke bog.

Nordslesvig i 1897, 98 og 99.

Af Gustav Johannsen.

II.

Valgene til den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag i 1898.

I 1897 begyndte den nordslesvigske Vælgerforening saa smaat at gøre klar til Kampen i 1898. Der skulde jo vælges paany baade til den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag, og man havde en Følelse af, at der trængtes til en Valgsejr, der kunde staa for en Tid og paany give uomstødeligt Bevis for, at Befolkningen fremdeles er dansk, vedblivende vil være dansk og ikke opgiver sin Fordring om at blive behandlet som dansk.

Hidtil havde man i en Aarrække for Rigsdagens Vedkommende kun haft én Kandidat over hele Nordslesvig, da man mente at støtte Rigsdagsmanden for første Kreds, hvis Valg altid var sikkert, ved det større Antal Stemmer, han paa den Maade kom til at samle om sin Person. Denne problematiske Støtte havde sine Modstandere, og nu enedes man om at

opstille en dansk Kandidat i hver af de nordslesvigske Valgkredse, vel vidende, at kun Kandidaten i første Kreds var sikker paa at blive valgt. De opstillede Kandidater bleve: for Haderslev-Sønderborg Gustav Johannsen, for Aabenraa-Flensborg C. P. Wolff og for Tønder-Husum Redaktør Jessen.

Den altid aarvaagne danske Presse i Nordslesvig gjorde Befolkningen opmærksom paa de forestaaende Valgs store Betydning, og Vælgerforeningens Bestyrelse udstedte indtrængende Opfordringer til Befolkningen om at møde som én Mand ved Valgurnen den 16. Juni 1898.

Snart kom der Røre i Befolkningen, og jo nærmere man kom Valget til Rigsdagen, des flere Vælgermøder afholdtes der. Efter Opfordring af kendte danske Mænd fra alle Egne i Nordslesvig holdt Befolkningens Foregangsmænd talrige Møder rundt omkring i Valgkredsene, og disse Møder vare allevegne godt besøgte, mange Steder over Forventning, og Tilhørerne sluttede sig uden Undtagelse med Begejstring til Foredragsholdernes Opfordringer om at møde som én Mand ved Valgurnen.

Redaktør Jessen, Landdagsmand H. P. Hanssen og Gaardejer P. Grau vare de mest begærede Foredragsholdere, medens dog ogsaa andre kendte danske Mænd traadte til for at afljælpe Trangen til Sammenkomster og Udvexling af Følelser og Tanker i Anledning af de forestaaende Valg. Kandidaterne for 1. og 2. Rigsdagsvalgkreds optraadte kun en enkelt Gang, den første var forhindret af en svær Sygdom i den Tid.

Forskellige Steder søgte ivrige Amtsforsandere at gribe forstyrrende ind ved de danske Møder, men det svækkede ikke de vækkende Foredrags Indflydelse paa Folkestemningen, ja virkede i modsat Retning, da Klagerne over Amtsforsandernes Optræden fandt Medhold hos disses Foresatte.

I 1898 var det jo 50 Aar, siden Oprøret brød ud i Holsten, og som „Slesvigholstenerne“ have for Skik at fejre baade deres Nederlag og Mindedagene om Begivenheder, de helst skulde skrive i Glemmebogen, saa fejrede de ogsaa paa mange Steder i Hertugdømmerne Dagen for Oprørets Udbrud og andre Dage fra Treaarskrigens Begyndelse i 1848. I denne ejendommelige Feststemning dromte Hjemmetyskerne i Nordslsvig og deres Allierede, de efter 1864 indvandrede Tyskere og preussiske Embedsmænd, om store Valgsejre over den danske Befolkning, men det viste sig, at Drom og Virkelighed her bleve vidt forskellige. Det gik, som en Taler ved det store Vælgermøde i Nordborg den 11. April ønskede: det danske Vælgerfolk mødte saa mandstærkt paa Valgdagen den 16. Juni, saa hver dansk Mand kunde glæde sig over Udfaldet og juble.

Der var „Fremgang over hele Linjen“, som Alsingerne jublende telegraferede til deres genvalgte syge Rigsdagsmand, en løftet Stemning mærkedes overalt, kun ikke hos Tyskerne. Over 1000 Stemmer talte den danske Befolkning mere end i 1893, et Resultat, der oversteg de dristigste Forventninger. I 1887 mødte den danske Befolkning med godt 12,000 Stemmer,

1890 blev Stemmetallet over 13,000, 1893 til godt 14,000, og nu, 1898, til over 15,000.

De tre danske Rigsdagskandidater følte sig opfordret til en offentlig Henvendelse til Vælgerne for paa Sagens og deres egne Vegne at sige dem Tak for det udmærkede Sammenhold. Denne Henvendelse udtrykker ikke blot disse to Mænds Opfattelse af Valgresultatets Betydning, men giver tillige et udmærket Billede af den Stemning, Valgsejren havde fremkaldt.

„For første Gang, saa længe der har været afholdt Valg til den tyske Rigsdag, har der den 16 Juni i Nordslesvig været en Fremgang i det danske Stemmetal paa over 1000 Stemmer“, hed det i denne Henvendelse. Og videre: „For første Gang har der været dansk Fremgang i alle tre Valgkredse, i alle fem Amter. Medens den mindre Forøgelse af det tyske Stemmetal for Størstedelen skyldes Indvandrere, afhængige Personer, Embeds- og Bestillingsmænd, saa hidrører Tilvæksten til det danske Stemmetal ene og alene fra den her hjemmehørende selvstændige Befolkning.“

Vi ville gerne paa Sagens Vegne bringe vore kære Landsmænd en inderlig Tak, fordi de saaledes have vist, at Tidens Tryk ikke har bojet deres Mod, og fordi de derved have styrket det fælles Haab om, at den retfærdige Sag i Nordslesvig bestandig mere vil have Evne til at samle Folkets Kærne.“

Til Slut udtalte de tre Kandidater en Tak for den Tillid, Vælgerne havde vist dem ved at knytte den danske Stemmegivning til deres Navne, og den gen-

valgte Rigsdagsmand for 1ste Kreds udtalte en særlig hjærtelig Tak for Vælgernes Trofasthed og den store Fremgang i det danske Stemmetal i hans Kreds, endskønt han, bunden til Sygelejet, ikke selv havde kunnet tage virksom Del i Valgearbejdet.

Ja, der var Glæde overalt hos den danske Befolkning i Nordslesvig; thi man havde en Følelse af, at denne Valgsejr virkelig vilde staa for en god Tid og overbevise Venner og Modstandere om, at Nordslesvig er dansk, vedblivende vil være dansk og ikke opgiver sin Fordring om at blive behandlet som dansk.

Paa tysk Side virkede den stolte danske Valgsejr først ligefrem forbløffende. Den danskfjendtlige tyske Presse, der staar i Forbindelse med den tyske Forening for Nordslesvig og fra dennes skrivende Medlemmer henter al sin Visdom om nordslesvigske Forhold, var snart paa det rene med, at „til bedste for Roligheden i Nordslesvig“ „de danske Agitatorer“, de danske Foreninger og den danske Presse burde stilles under ganske anderledes skarpt Tilsyn af Statsregeringen end hidtil. Andre Tyskere, som ikke ville have Ord for at være stemt for brutal Behandling af de fremmede Nationaliteter indenfor det tyske Riges Omraade, bleve ret alvorlige ved at se paa den danske Valgsejr. Af løgnagtige tyske Journalisters Beretninger om Forholdene i Nordslesvig havde de ladet sig vugge ind i den Forestilling, at Nordslesvigs Fortyskning fra Aar til Aar gik frem med Kæmpeskridt, og at Befolkningen var veltilfreds med og følte sig lykkelig under den preussiske Statsstyrelse. Deres gamle falske Forestillinger om den nordslesvigske Befolknings

Nationalfølelse gjorde dem saa lettilgængelige for de nævnte Journalisters løgnagtige Fremstillinger, og det passede dem saa herligt paa en saa lempelig Maade at være kommen ud over den Ubehagelighed at skulle se paa en energisk Modstand fra den nordslesvigske Befolknings Side imod Fortyskningen. Men nu blev de paa en ubehagelig Maade revne ud af deres behagelige Drom. Ved Valget den 16. Juni følte disse Tyskere sig sat 20 Aar tilbage, thi de saa paa det danske Stemmetal og kom til det Resultat, at dette i 1898 atter var det samme som i 1878, og denne Kendsgerning stemte dem til Eftertanke. De modige iblandt disse Tyskere indrømmede, at det Maal, som der fra deres Side maatte arbejdes paa at naa i Nordslesvig, havde de tabt af Syne under den Syndflod af Skvalder og Fraser, som den tyske Forening og dens Tilhængere havde vidst at tilsløre de virkelige Forhold med. Det strænge bureaukratiske preussiske Regimente, Undertrykkelsen af Befolkningens Modersmaal i Skolen og Kirken og Tilsidesættelsen af Folkets Nationalfølelse fik Skylden for Danskhedens faste Bevarelse i Nordslesvig.

Men disse Tyskeres Stemning vandt ikke Indgang hos de styrende, der paa ægte preussisk Vis viste sig at være stemt for haardere Forholdsregler imod den danske Befolkning som Straf for dens Trofasthed imod sin egen Nationalitet, sine Minder, nedarvede Sæder og sit Modersmaal.

En bekendt og anset Politiker siger om Tyskerne: „Netop vi Tyskere ere saa meget tilbøjelige til at holde blotte Voldsonheder og store Ord for Kraft,

medens de som oftest kun ere Udtryk for Svaghed og Raadvildhed.“ Dette Ords Sandhed stadfæstede Lederen af den slesvigske Regering ved de Undtagelsesforholdsregler, som han efter Valget i forstærket Grad indførte i Nordslesvig. Den danske Befolkning havde ikke i mindste Maade gjort sig skyldig i Ulydighed imod de borgerlige Love, den er stillet under som preussiske Statsborgere, og dens Foregangsmænd ligesom den hjemlige Presse kunde ikke ad Lovens Vej underkastes nogensomhelst Straf for Overtrædelser under Kampen for Bevarelsen af deres Nationalitet og Modersmaal og Udnyttelsen af de borgerlige Rettigheder, der tilkommer dem som preussiske Borgere. Ligeoverfor en saadan Befolkning følte Lederen af Provinsialregeringen, den preussiske Junker Overpræsident v. Küller, sig raadvild, og han greb til Forholdsregler, der i alle fordomsfrie Kredse fordømtes som voldsomme, men tydelig vidnede om, hvor svag han følte sig.

Den 3dje November fandt Valget til den preussiske Landdag Sted, og ved dette genvalgte Gustav Johannsen med 146 Stemmer til Landdagsmand for 1ste Kreds imod 50 Stemmer, der faldt paa den tyske Kandidat. I anden Kreds genvalgte H. P. Hanssen med 124 Stemmer imod 87 Stemmer, der faldt paa den tyske Kandidat. Heller ikke dette Valg tilfredsstillede Tyskerne, da de kun havde nogen Fremgang i Aabenraa Amt, og med Voldsomheder og store Ord fore de frem for at skjule deres Raadvildhed og virkelige Svaghed i Kampen mod den danske Befolkning.

III.

Udvisningerne af danske Undersaatte.

Hr. v. Köller kunde ikke komme den danske Befolknings Foregangsmænd selv tillivs, men han vilde dog lade dem føle sin Vrede, og saa greb han til et Middel, der hos den tyske Forening og dens Meningsfæller vandt det største Bifald, men ellers overalt fandt almindelig Misbilligelse, ja mange Steder vakte stor Harme. Hvor en eller anden mere fremtrædende dansk Mand havde danske Undersaatte i sit Brød, det være sig som Handelsbetjent, Svend, Mejerist, Tjenestekarl, Husjomfru, Tjeneste- eller Malkøpige, der modtog vedkommende Tyende af Amtsforsanderen eller Politimesteren Ordre til at forlade Landet inden en kortere eller længere Frist, som oftest dog kun en Frist af 24 Timer. Det nyttede ikke, at vedkommende aldrig havde forset sig imod de borgerlige Love og aldrig havde været med til at vise dansk Sindelag; han eller hun burde ikke staa i en dansk Mands Tjeneste. Ikke for deres egen Skyld, erklærede Overpræsident v. Köller, og den preussiske Regering stadfæstede denne Tilstaaelses Rigtighed, udvistes disse fredelige danske Undersaatte, men for deres Husbonders og Arbejdsgiveres Skyld maatte de forlade Landet. I Lobet af 4 Maaneder udvistes der 400 danske Undersaatte, for det meste Folk, der vare sysselsatte i Landbruget. Da der iforvejen var meget knapt med Arbejdsfolk paa Landet i Nordslesvig, steg Manglen paa Folk ved disse Udvisninger saaledes, at den paa sine Steder blev til ligefrem Folkenød, som

dog ogsaa efterhaanden følte af de tysksindede Landmænd, særlig derved, at den havde en almindelig betydelig Stigning af Arbejdslønnen over hele Nordslesvig tilfølg. Enkelte gode danske Arbejdsgivere lode sig skræmme af disse Forholdsregler og holdt sig en tidlang tilbage fra Deltagelsen i den nationale Kamp, men længe varede denne Tilbageholdenhed ikke. Naar de saa paa en eller anden Maade havde henledt Avtoriteternes Opmærksomhed paa sig, saa det havde Udvisninger af deres Tyende tilfølge, maatte de jo se at indrette sig ligesom deres Naboer, hvem denne Skæbne allerede var overgaaet, og var dette nogenlunde lykkedes dem, saa følte de sig som „frigjorte“, og snart skelnedes der i Nordslesvig blandt Arbejdsgiverne imellem „frigjorte“ og „ufrie“. Men denne Maade at tage Udvisningerne paa svækkede jo aldeles den Virkning, der var Hensigten med dem, og „Voldsomhederne og de store Ord“ fra tysk Side faldt som „Raadvildhed og Svaghed“ uvirksomme til Jorden.

Udvisningerne havde imidlertid ogsaa tilfølge, at man udenfor Nordslesvig, saaledes i selve Tyskland og i andre Lande yderligere fik Øjnene op for den haarde nationale Kamp, det lille Nordslesvig førte under preussisk Herredømme. Alvorlige liberale Tyskere følte det som en Skam, at der indenfor det tyske Riges Omraade kunde føres et Regimente som det, Hr. v. Köller havde indført i Nordslesvig, og i det preussiske Deputeretkammer stilledes der af den frisindede Landdagsmand for Kiel, Dr. Theodor Barth, Udgiver af det ansete Tidsskrift „Die Nation“, understøttet af de frisindede Partier, en Forespørgsel til Regeringen

om Udvisningerne i Nordslesvig. Denne Forespørgsel kom til Forhandling i den preussiske Landdag den 25. Januar 1899 og lød saaledes:

„Overpræsidenten i Provinsen Slesvig-Holstein har offentlig tilstaaet gentagne Gange at have udvist danske Undersaatter af Nordslesvig. ikke fordi disse Personer vare faldne til Besvær, men udelukkende med det Formaal at øve et Tryk paa deres dansksindede Arbejdsgivere.

Stemmer det, at Overpræsident v. Köller har taget Initiativet til disse og lignende Forholdsregler, og er Statsregeringen tilbøjelig til at bære Ansvar for de af Overpræsidenten truffne Anordninger?“

Efter at Indenrigsminister v. d. Recke havde erklæret, at han var villig til at besvare Forespørgslen strax, fik Dr. Barth Ordet og motiverede sin Forespørgsel.

I et skarpt Foredrag revsede han Overpræsident v. Köllers Fremgangsmaade i Nordslesvig og paastod, at Köller havde foretrukket Politimandens Rolle for Statsmandens, og at Kærnepunktet i de köllerske Forholdsregler i det væsentligste var at udvide den Tvangspolitik, som man hidtil havde benyttet.

Indenrigsministeren erklærede, at Statsregeringen billigede Köllers Optræden i Nordslesvig, skildrede „den danske Agitation“ som meget farlig og angreb særlig Landdagsmand H. P. Hanssens offentlige Optræden. I samme Aand udtalte Finansminister v. Miquel og Kultusminister Bosse sig støttet af „Slesvig-

holstenerne“ Bachmann, Jürgensen, Grev Moltke og v. Bülow-Bothkamp, medens den frisindede Landdagsmand Justitsraad Munckel støttede Dr. Barth og H. P. Hanssen tilbageviste de for største Parten til løse Avisberetninger og til de Strackerjanske Smædeskrifter sig støttende Angreb paa ham og hans politiske Virksomhed.

Harde det nu været forbi med denne parlamentariske Forhandling om Udvisningerne og Forholdene i Nordslesvig, saa vilde Hr. v. Köller og hans Tilhængere have holdt denne Udgang for meget tilfredsstillende for dem, men en Maanedes Tids efter fulgte der en Forhandling om samme Emne i den tyske Rigsdag, der havde et andet Resultat.

I Landdagen var det en Forespørgsel, indbragt af rettænkende frisindede gammelpreussiske Landdagsmænd, i Rigsdagen var det Nordslesvigs egen Rigsdagsmand, der indbragte Forespørgslen om Udvisningerne, støttet af yderste Venstre i den tyske Rigsdag: Socialdemokraterne.

Forespørgslen lød:

„Holder Rigskansleren de overordentlige Forholdsregler og de dermed i Forbindelse staaende Udvisninger af danske Undersaatter, som den preussiske Regering har sat i Værk i de nordlige Kredse, for begrundede og svarende til Rigets Tarv?“

Efter at Præsidenten havde oplæst Forespørgslen i Mødet den 16. Februar 1899 og rettet det Spørgs-

maal til Rigskansler Fyrst Hohenlohe-Schillingsfürst, om han agtede at besvare Forespørgslen, tog denne Ordet og udtalte, at Retten til at udvise Udlændinge var et Udslag af den enkelte Forbundsstats Overhøjhedsret, hvis Udøvelse Riget hverken ifølge Rigsforfatningen eller Rigslovene havde at føre Tilsyn med. Og han sluttede sin mærkelige Udtalelse med de Ord: „Rigskansleren har altsaa ikke noget med de af den kongelig preussiske Regering anordnede Forholdsregler at gøre. Af den Grund maa jeg nægte at svare paa Forespørgslen og at gaa nærmere ind paa den. Skulde Emnet alligevel blive drøftet, vil de forbundne Regeringers Repræsentanter ikke kunne tage Del i Drøftelsen.“

Tiltrods for denne ejendommelige Erklæring, som under den derpaa alligevel følgende Drøftelse af Forespørgslen blev meget skarpt kritiseret og fra forskellige Sider tilbagevist som urigtig, fik Gustav Johannsen dog Ordet til Motivering af sin Interpellation. Han gjorde først opmærksom paa den Foruroligelse, de skete Masseudvisninger af danske Undersaatter havde fremkaldt i Nordslesvig og paa den Mangel paa Arbejdskraft, de havde voldt, særlig paa Landet. Han henviste til den store Udvandring fra Nordslesvig, der havde fundet Sted i Aarene 1867—1890, og som statistisk eftervist beløb sig til 51,000 Personer, saa det kun forsløg lidt med de omtrent 1500 danske Undersaatter, der f. T. skulde opholde sig i Nordslesvig.

Derpaa efterviste han, ved at henvise til Bestemmelserne i Wienerfredens § 19 af 30. Oktbr. 1864 og Pragfredens § 5 af 23. August 1866, at Udvan-

dringen og de efterhaanden fremstaaende Forhold med Hensyn til Indvaanernes forskellige statsretslige Forhold ganske naturlig maatte blive en Følge af den nord-slesvigske Befolknings Tro paa en redelig og snarlig Opfyldelse af de i de nævnte Paragrafer indeholdte Bestemmelser og Løfter

Han beklagede, at Overpræsidenten ikke havde gjort sig bekendt med de virkelige Forhold i Nordslesvig, men havde skabt sig sin Mening om disse af den imod Befolkningen hadefulde tyske Forenings Fremstillinger og af den danskfjendtlige tyske Presse, der lod sig betjene af løgnagtige Korrespondenter fra Nordslesvig.

Saa fremdrog han Undertrykkelsen af Folkets Modersmaal for Retten, i Forvaltningen, i Skolen og tilsidst ogsaa i Kirken, og endte sin Tale med en Henvendelse, ikke til det tyske Riges Regering, hvis Standpunkt jo var bleven klart ved Rigskanslerens Svar, men til det tyske Folk og dets Repræsentanter, idet han spurgte: „Hvor er nu Retten og Retfærdigheden? Og er slige Forhold det tyske Folk værdige? Det overlader jeg til Dem, det tyske Folks Repræsentanter, at svare paa.“

Det var bleven sent den Dag, og fra alle Sider udtaltes Ønsket om Udsættelse af Debattens Fortsættelse til næste Dag, hvilket ogsaa vedtoges.

Den næste Dag, den 17. Februar, fortsattes derpaa Debatten om det nordslesvigske Anliggende, og nu aabnede den gamle Parlamentariker Dr. jur. Hänel, Professor ved Kiels Universitet, Talernes Række. I skarpe Ord tilbageviste den gamle Statsretslærde Rigs-

kanslerens Erklæring om, at det tyske Rige og følgelig den tyske Rigsdag ikke var beføjet til at behandle det Spørgsmaal, som Forespørgslen drejede sig om, det nordslesvigske Spørgsmaal. Derpaa gik han over til at fremstille Slesvigs Stilling for 1864, Bestemmelsen i Pragfredens § 5 og Overenskomsten af 11. Oktober 1878. Han beklagede, at den preussiske Regering efter 35 Aars Forløb endnu paastod, at det var nødvendigt at gribe til overordentlige Forholdsregler for at hidføre en nærmere Tilslutning til den preussiske Stat. Efter at have udtalt sig misbilligende om „den danske Agitation“ i Nordslesvig, revser han i stærke Ord den tyske Forenings Optræden ligeoverfor den danske Befolkning og erklærer, at efter hans Mening er det fuldkommen uforeneligt med en Embedsmands Stilling, han være sig Dommer eller Forvaltningsemdsmand, at deltage i „den tyske Forenings“ Agitation, hvis Respekten og Agtelsen for hans Embede, der dog fremfor alt kræver Upartiskhed, skal opretholdes.

Sproganordningen af 18. December 1888 dadlede Dr. Hänel paa det stærkeste, og han efterviste, at den bestod uden ringeste Gran af Ret, da den strider imod en slesvigsk Landslov, Skoleanordningen af 1814, og han frakendte baade Regeringen, Overpræsidenten og Ministeriet Magtfuldkommenhed til ved Anordninger at sætte en Landslov ud af Kraft.

Til Slut sagde Hänel: „Man taler saa meget om Energi og Skarphed. Jeg tror imidlertid fuldt og fast, at al sand Energi og Daadskraft maa gaa Haand i Haand med Retfærdighed og med en rigtig Vurdering af det sande menneskelige; thi Gud har skabt Menne-

sket i sit Billede, med dets Aandsevner og Følelsesliv, men ikke, for at det skal svare til de Fordringer, Bureaukratiets vekslende Politik eller en sanseløs Chauvinisme stiller.“

Rigsdagsmand v. Tiedemann, i 1865 til 69 Politimester i Flensborg, benyttede samme Fremgangsmaade i sin Tale imod Forespørgslen, som der var anvendt i Landdagen, nemlig særlig at kaste sig over Personerne for derved at bortlede Opmærksomheden fra Forespørgslens Kærne. Han havde imidlertid ikke megen Lykke med sin Polemik imod Forespørgeren og Landdagsmand H. P. Hanssen og høstede flere Gange stærke ironiske Tilraab.

Rigsdagsmand Liebknecht, der var den næste Taler, erklærede straks i Indledningen til sin Tale, at v. Tiedemann havde givet Forsamlingen en klar Forestilling om Tilstandene i Nordslesvig, „der er en Skam for os, ikke alene i Evropas, men i hele den civiliserede Verdens Øjne. Hr. v. Tiedemann er Personliggørelsen af den Politiaand, som har hidført disse Skandaler.“

Ligeoverfor Rigskanslerens Erklæring om, at Sagen ikke hørte hjemme i Rigsdagen, udbød han: „Skulde en Sag, som vedrører det tyske Folks Ære, dets gode Navn og Interesser, ikke høre hjemme i den tyske Rigsdag?! Rigsdagen er den eneste virkelige Repræsentant for det tyske Folk. Den preussiske Landraadslanddag repræsenterer det preussiske Junkervæsen og ikke det tyske Folk. Spørgsmaalet om de nordslesvigske Udvisninger horer netop hjemme i Rigsdagen, og her, for det tyske Folks Øjne, skal den Politik, der er ført i Nordslesvig, brændemærkes.“ Med stærke

Ord ivrede han lige til Slutningen af sin længere Tale imod den „smaalige Politipolitik“, der anvendtes i Nordslesvig, og kaldte den atter en Skandale og uværdig for Tyskerne.

Nu fik atter en preussisk Junker, Rigsdagsmand Friherre v. Levetzow, Ordet. Han søgte ligesom v. Tiedemann at forsvare Köllerregimentet i Nordslesvig, men viste, at han aldeles ikke kendte Forholdene der.

Efter at derpaa den slesvigske Rigsdagsmand Tönnies havde oplæst en Del af den Tale, som efter v. Tiedemanns Forudsigelse skulde tilbagevise de nordslesvigske Klager og give et klart Billede af Forholdene der, men pludselig ikke kunde finde sig tilrette efter Præsidentens Henvisning til Forretningsordenen og derfor forlod Talerstolen og afbrød sin Tale, tog Centrums Fører Dr. Lieber Ordet.

Dr. Lieber sluttede sig fuldstændig til Dr. Hänel's Opfattelse af Rigsdagens Ret til at behandle Forspørgslen, og han gjorde v. Tiedemann opmærksom paa, at Oplæsningen af Avisartikler og Taler, der skulde vidne om Tyskfjendtlighed i Nordslesvig, virkeligt Landsforræderi og lignende, ikke havde gjort stærkt Indtryk paa Rigsdagen. Ironisk beklagede han, at Tönnies var bleven forhindret i at give flere lignende Meddelelser. Han mente, at saadanne Meddelelser kunde være meget interessante, men „ved den Slags ændres vore Indtryk af Sagernes virkelige Tilstand ikke.“ Han talte imod Udvisningerne, imod Tilsidesættelsen af Folkets Modersmaal, imod Attentatet paa Forældreretten o. s. v., og han sluttede sin Tale med de Ord: „Ogsaa jeg venter, at

man i Preussen ogsaa i denne Sag og til det sidste vil gaa frem efter Lov og Ret.“

Efter denne Tale forlangte Huset, at Debattens Fortsættelse skulde udsættes til det næste Møde, og den næste, altsaa tredje Dag, fortsattes og sluttedes Forhandlingerne om den nordslesvigske Forespørgsel.

Den første Taler var den bekendte frisindede Advokat, Rigsdagsmand Lenzmann. Han mente, at man ikke burde have grebet til Magtmidler og til at ove Uret i Nordslesvig, selv naar der fandtes Agitatorer, som nærrede det Haab og den Overtro, at de nogen Sinde vilde blive i Stand til at tilbagevinde en Fodsbred Jord til Danmark, og var det dem kun om at gore at opretholde det danske Sprog og den danske Nationalitet, saa kunde det ikke nogensinde forbydes, at nogen med rosværdig Troskab holdt fast ved den Nation, han stammede fra. Han erklærede Udvisningen af Tyende for ren Vilkaarlighed, at anvende Midler imod sagesløse Personer, som var preussiske Statsborgere, men som havde holdt sig Landets Love efterrettelige og derfor ikke kunde straffes ad anden Vej. Han kaldte de skete Indgreb i de bestaaende Forsamlings- og Foreningsfriheder for ligefrem Retsstridighed og Ulovlighed, som i højeste Grad maatte interessere det tyske Rige og Rigsdagen, og fremdrog et Exempel i saa Henscende. Han udtalte sig stærkt imod Sproganordningen af 18. December 1888, og yderst skarpe Ord udtalte han ligesom Dr. Lieber imod Attentaterne paa Forældrenes Opdragelsesret. „At fratage nogen sit Modersmaal med Vold er en Grusomhed uden Lige, men jeg tilføjer, at Grusom-

heden og Haardheden er baade ethisk og sædelig grænseløse, naar man bestemmer sig til for Sindelagets Skyld at fratage Forældrene deres helligste Ret, Retten til at opdrage deres Børn“, lod den ansete Advokats fordømmende Ord. I skarpe Ord dadlede han de to Amdsdommere Hahn i Nordborg og Lindemann i Toftlund for deres politiske Virksomhed, og han mente, at den preussiske Justitsminister burde sige de to Herrer, at det sømmede sig ikke for dem som Dommere at gaa den tyske Forenings Ærinde.

Efterat Rigsdagsmand Dr. Lehr, Forretningsfører for „Alldeutscher Verband“ og Sekretær for „Alldeutsche Blätter“, i en af Svulst og Fanatisme struttede Tale havde erklæret, at han billigede Udvisningsforholdsreglerne, og den konservative Dr. Stockmann ligeledes havde billiget Regeringens Optræden i Nordslesvig, fik Polakken v. Glebocki Ordet og udtalte bl. a.: „Naar vore danske Medborgere fastholde deres Sprog og ikke ville finde sig i, at man fratager dem deres Nationalitet, saa er dette ingen statsfjendtlig Agitation, men et fuldstændig berettiget, lovligt Forsvar for deres helligste Goder. Mine politiske Venner mene, at de Forholdsregler, den preussiske Regering har taget i Nordslesvig, ere uberettigede, men fremfor alt stride imod Retfærdighedens og Humanitetens simpleste Grundsætninger.“

Friherre v. Hodenberg, Velfer, indledede sin Tale med de Ord: „Naar Rigsdagsmand Johannsen har indbragt sin Forespørgsel, fordi han har været af den Mening, at Rigsdagens Flertal vilde have mere Forstaaelse for Nordslesvigernes Klager end den preussiske Landdags

Flertal, og dersom det har været hans Hensigt at oplyse det tyske Folk om Forholdene der ved den nordslesvigske Grænse, saa er dette sikkert fuldstændig forsvareligt, og Forespørgslen har efter sit hele Forløb fuldt ud opfyldt sit Formaal. Men dersom Hr. Rigsdagsmand Johannsen har haft til Hensigt at gøre det tyske Folk og det tyske Rige ansvarligt for de der-værende Forhold, saa maa jeg paa det allerskarpeste træde op imod denne Opfattelse, thi efter vor Mening have disse Forholdsregler intet tilfælles med tysk Følelse og med tyske Anskuelse om Ret og Billighed, de ere og blive, som disse Forhandlinger i de sidste Dage have vist, rent og skært preussiske.“ Han sluttede sig til Dr. Hänel og Dr. Lieber i sin videre Dom om Forholdene i Nordslesvig, udtalte sig imod Rigsdagsmand v. Levetzows Anskuelse og sluttede med de Ord: „Hvem der ler sidst, ler bedst.“

Denne Taler efterfulgtes af den preussisksindede Hannoveraner Dr. Sattler, en af det nationalliberale Partis Forere, der naturligvis gik i modsat Retning og endte med en anbefaling af at fortsætte i Nordslesvig, som der var begyndt fra Regeringens Side.

Med Ironiens Svøbe vendte derpaa den bekendte Advokat, Rigsdagsmand Justitsraad Munckel sig imod Dr. Sattler og Dr. Lehr, ligesom ogsaa imod de konservative, hvorpaa han vendte sig imod v. Köllers Udvisninger og andre Forholdsregler og ironiserede over, at v. Köller lod sig fetere ved Fakkeltog for Udvisningen af Karle og Tjenestepiger. Han sluttede med at udtale sin Glæde over, at den af Forhandlingerne fremgaaende Protest imod de Köllerske For-

holdsregier i Nordslesvig vilde virke bedre overfor Udlandet end „hele Kölleriet“, og han tilføjede: „Det var det Formaal, som vi have fulgt og opnaaet, og jeg mener, at denne Forhandling vil i Nationens, i selve Tyskernes Øjne give os Oprejsning over for de Folger, som denne Forordning (Köllers Udvisninger) har haft.“

Fyrst Herbert Bismarck tog derpaa Ordet for at aflægge Vidnesbyrd om sit Standpunkt. Han forsvarede v. Köllers Regimente i Nordslesvig og Rigskanslerens Optræden i den foreliggende Sag. Han henholdt sig til de af det Strackerjanske Smædeskrift oplæste Beskyldninger imod den „danske Agitation“, polemiserede lidt smaat imod Dr. Hänel og Dr. Liebers Udtalelser, omtalte Artikel V i Pragfreden og Overenskomsten imellem Østerrig og Preussen af 1878, og han erklærede som sin Grundsætning: „Jeg staar altid paa mit Fædrelands Side, hvad enten det har Ret eller Uret, indtil jeg muligvis bliver belært om noget andet.“

Grev Klinckowstroem stak den preussiske Junker ud, vendte sig særlig imod gamle Liebknecht og Socialdemokraterne i det hele taget, polemiserede imod Dr. Liebers Udtalelser og sluttede højtravende og lidenskabeligt: „Hvem der vover at angribe tysk Sprog, tysk Aand, tyske Sæder eller en Fodsbred tysk Land, ham kalder jeg for vor Fjende, og naar han lever i Indlandet, for en Højforræder, og en saadan Højforræder ville vi slaa til Jorden, hensynsløst og uden Tøven.“

Dr. Lieber tog atter Ordet for at tilbagevise Grev Klinkowstroems Hentydninger til mindre Patriotisme hos enkelte Tyskere og Fyrst Bismarcks Udtalelse om de Midler, der bør anvendes for at styrke Nationalitetsfølelsen. Endnu en Gang paastod han, at Rigsdagen var fuldstændig berettiget til at forhandle om Forespørgslen, og sluttede med nogle personlige Udtalelser til Dr. Sattler, Dr. Lehr og Dr. Stockmann.

Efterat et Forslag om at slutte Drøftelsen var bleven forkastet, fik Antisemitten Liebermann von Sonnenberg Ordet for at erklære, at hans politiske Venner mente, at den preussiske Regering med sin Politik i Nordslesvig befandt sig i Udøvelsen af sin Husret.

Polakken v. Glebocki imødegik nogle Udtalelser af Dr. Sattler, og da der nu paany blev stillet Forslag om at slutte Drøftelsen, vedtoges det.

Efter nogle personlige Bemærkninger fra forskellige Taleres Side endte da den tredje Dag Debatten om den nordslesvigske Forespørgsel, „det nordslesvigske Spørgsmaal“, som en af Talerne udtrykte sig. Majoriteten i den tyske Rigsdag havde faaet Lejlighed til at udtale sig skarpt imod det preussiske Regimente i Nordslesvig, og standsedes end ikke Overgrebene i Nordslesvig, saa vakte det dog en vis Betænkelighed i Regeringskredsene, at Uviljen imod Köllerregimentet viste sig at være saa meget stor i Rigsdagen.

Köller og hans Hjælpere sporede ogsaa snart, at de trufne Forholdsregler ikke vandt nogen Nordslesviger for Tyskheden, men de vidste ikke at hjælpe sig anderledes end at blive ved, haabende, at deres Raad-

vildhed og Svaghed i Kampen imod den danske Befolknings Forsvar for sine bedste Goder og sine klarreste Rettigheder bedst skjultes ved fortsatte Voldsomheder og store Ord. Vel sagtnede det efterhaanden idt med Udvisningerne, men saa fandt man paa saa meget andet til at fortrædige Befolkningen med, saa denne kom til den Erkendelse, at kun fast Sammenlutning og uforfærdet Holden paa sine Rettigheder vilde efterhaanden hidføre bedre Forhold, og med dette Haab holdt den trofast ud i den tilbagestaaende Del af det gamle Aarhundrede, ventende paa lysere Tider i det sig nærmende nye Aarhundrede.

Gustav Johannsen.

Idet vi lægger sidste Haand paa dette Halvbind, modtager vi Efterretningen om, at vor mangeaarige Medarbejder, Rigsdags- og Landdagsmand **Gustav Johannsen** den 25. Oktober er afgaaet ved Døden.

„Sonderjydske Aarbøger“ har dermed lidt et føleligt Tab, thi Gustav Johannsen var Medstifter, Medudgiver og i de senere Aar tillige ansvarhavende Redaktør af Tidsskriftet, som han omfattede med den varmeste Interesse.

Vi vil imidlertid søge at finde en anden passende Medudgiver, og Tidsskriftet vil blive fortsat.

Udgiverne.
